

bir mabed savaşçısı

Dücane Cündioğlu

kapı

DÜCANE CÜNDİOĞLU

21 Ocak 1962'de İstanbul'un Üsküdar ilçesinde dünyaya geldi. 2 Nisan 1980'de başladığı yazı hayatına çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler yayımlamak suretiyle devam etti. 1981'de Kur'an ilimlerini temel uğraş alanı olarak seçti. Yorumbilim'in (ilm-i Tefsir) yanı sıra uzun yıllar Tarih, Dilbilim (ilm-i Belagat), Düşüncebilim (ilm-i Mantık) ve felsefe dersleri verdi. Şubat 1998'den beri *Yeni Şafak* gazetesinde köşe yazarlığı yapmakta olan Cündioğlu, geleneksel ilimlere hayatiyet kazandırmak gayesiyle klasik mantık, psikoloji, kelam ve felsefe metinlerinin neşir ve hazırlıklarıyla meşgul olmaktadır.

Eserleri:

1993'te Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili: Kur'an-ı Kerim ve Meali*'ni hazırlayıp notlandıran yazarın 1995'ten itibaren yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Başörtü Risalesi (1995); Kur'an'ı Anlamanın Anlamı (1995); Sözün Özü: Kelam-ı İlahi'nin Tabiatına Dair (1996); Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre: Anlamın Tarihi (1997); Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet ideolojisi (1998); Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler (1998); Kur'an ve Dile Dair (2005); Tarih ve Siyasete Dair (2005); Kur'an Çevirilerinin Dünyası (1999); Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet (1999); Bir Kur'an Şairi: Mehmed Âkif ve Kur'an Meâli (2000); Philo-SopiaLoren (2004); Arasokakların Tarihi: Hatıralar ve Hatıratlar (2004); Keşf-i Kadim: İmam Gazali'ye Dair (2004); Felsefe'nin Türkçesi: Cumhuriyet-Felsefe-Eleştiri (2004); Düşünce Düşlenir (2005); Akif'e Dair (2005); Mehmed Akif'in Kur'an Tercümeleri (2005); Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset (2005); Bir Mabed Bekçisi (2006); Bir Mabed İşçisi (2006); Bir Mabed Savaşçısı (2007); Daire'ye Dair (2007); Hz. İnsan (2009); Ölümün Dört Rengi (2009); Göz İzi (2010); Hakikat ve Hurafe (2010); Cenâb-ı Aşk (2010).Cenâb-ı Aşk (2010).*

Bir Mabed Savaşçısı: Cemil Meriç

-Bir Münekkidin Nârâsı-

Kapı Yayınları 231
Araştırma-İnceleme 52

Bir Mabed Savaşçısı: Cemil Meriç
Dücane Cündioğlu

1-3. Basım: Şubat 2007, Etkileşim Yayınları
4. Basım: Kasım 2010, Kapı Yayınları

ISBN: 978-605-4322-41-1
Sertifika No: 10905

Yayına Hazırlayan: Mustafa Çevikdoğan
Kapak Tasarımı: Utku Lomlu
Mizanpaj: Merve Güven

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (212) 674 97 23 Fax: (212) 674 97 29

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 53 03 Faks: (212) 519 33 00

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu'nun tescilli markasıdır.

Bir Mabed Savaşçısı: Cemil Meriç

-Bir Münekkidin Nârâsı-

DÜCANE CÜNDİOĞLU

İçindekiler

Tous les grands poètes deviennent
naturellement, fatalement, critiques.
Charles Baudelaire

el-Vedâ

Als Gregor Samsa eines Morgens aus unruhigen Träumen erwachte, fand er sich in seinem Bett zu einem ungeheuren Ungeziefer verwandelt.[1]

Franz Kafka'nın 1915'te neşredilen *Die Verwandlung* adlı romanı, savaş çığlıkları içinde kana boyanmakta olan bir dünyanın inadına sessiz, sakin, okurunu daha henüz eşikte, işbu ürpertici satırlarla karşılıyordu:

> Gregor Samsa bir sabah rahatsız edici düşlerinden uyanıverdiğinde, yatağında kendisini kocaman bir böceğe dönüşmüş olarak buldu.

Çok geçmeden, 4 Mayıs 1916'da, Ludwig Wittgenstein, cephedeyken ve tam da tehlikeli bir görevi üstlenmişken, ölüm özlemiyle dolu savaş günlüğüne, "Ben bir solucanım, fakat Tanrı'nın inayetiyle insan olacağım" diye yazar:

1 Franz Kafka, "Die Verwandlung", *Gesammelte Werke*, I/93, Frankfurt am Main, 2001. Kafka daha önce de aynı türden benzetmelere başvurmuştur. Meselâ: "Ich habe wie ich im Bett liege die Gestalt eines großen Käfers, eines Hirschkäfers oder eines Maikäfers glaube ich. (...) Eines Käfers große Gestalt, ja." (Bkz. "Hochzeitsvorbreitungen auf dem Lande", *Gessamlte Werke*, V/18, Frankfurt am Main, 2000)

> Ich bin ein Wurm, aber durch Gott werde ich zum Menschen.

Aradan uzun yıllar geçecek, dünya bir büyük savaşa daha tanık olduktan sonra, İstanbul'da, o küçücük odasında, içini kezzap gibi oyan yalnızlığın şiddetinden mustarip bir hâlde beynini çiğneyerek şifa bulmaya çalışan bir Türk fikir adamı, Cemil Meriç, 14 Ocak 1964 tarihinde günlüğüne hislerini şu şekilde dökmekten kaçınmayacaktır:

> Sineklerin iştihasına terkedilmiş bir leş gibiyim.

Bir defasında da şöyle demekten kendini alamaz:

> Şuurun hasta bir hayvanın korkularını aksettiren kırık bir ayna.

Sadece muayyen yıllara özgü bir hissediş midir bu? Hayır, Olemp'e tırmanan adam, ömrü boyunca böylesine yakıcı/yıkıcı duygularla savaş halinde olacak, savaşmaktan yorulur gibi olduğundaysa, ruhu, kendisine daima şu iki seçenekten birini sunacaktır: *cinnet* ve *ölüm*.

Meriç, tıpkı kendisi gibi bir ömür boyu *cinnet* ve *ölüm* arasında gidip gelmiş olan Wittgenstein'ı tanımamış ve fakat buna mukabil Kafka'yı okumuş, ancak kendisinden hiç, ama hiç hazzetmemişti.

Tanıdığı kadarıyla bu çelimsiz, bu güçsüz, bu bedbin sanatçı hakkında şöyle der:

> Hasta bir vücut, dokunduğu her konuyu çarpıtan bir muhayyile. Kafka'nın dünyası bir akliye koğuşuna benziyor: ithamlar, işsizlik, bürokrasi, keşmekeş, zavallı aşk maceraları. (...) Kafka'nın zaferi *abes*in zaferi. Bu bedbaht ve imansız yazarın Türk insanına söyleyeceği tek söz yok.[2]

---

2 CM, "Fildişi Kule'den: Abes'in Zaferi", *Hisar*, XIII/109, s. 9, Ocak 1973

Meriç bu kanaatini hayatı boyunca hemen hemen hiç değiştirmeyecek, hatta yıllar geçtikçe hoşnutsuzluğunu ağır suçlamalara dönüştürmekten de geri kalmayacaktır:

> Kafka kadar âdi bir adam gelmedi edebiyata. Pis, âdi, imanını kaybetmiş, pısırık, ezik bir adam...[3]

Olemp'e tırmanan adam, Wittgenstein'ı tanısaydı, acaba onun hakkında farklı düşünür müydü?

Sanmıyoruz. Muhtemelen Meriç, onu da –Kafka'ya yaptığı gibi– kendi dünyasının dışına itmekte tereddüt etmeyecek, belki bu bedbin feylesofu da aynı türden ifadelerle hırpalamaktan kaçınmayacaktı.

Peki niçin?

Niçin olsun, elbette insanoğlu, kendisine kendisini hatırlatan *benzerlerinden* umumiyetle hazzetmediği için!

Meriç, kendisine benzemediği, ancak kendisi gibi olmak istediği *iradesi güçlü, hırslı, ihtiraslı, muktedir* kişilere hayrandır; sevdiklerini, iradeleriyle temayüz etmiş kimseler arasından seçer; kendisine kendisini hatırlatmayan kimseler arasından...

Meselâ Balzac hakkında kaleme aldığı şu gençlik dönemi satırları, ardında saklı böylesi bir hayranlığı, bakınız nasıl da açığa vurur:

> Solgun benizli romantizmin modaya ferman dinlettiği devirdeyiz. Bir oturuşta on kişinin yiyeceğini gövdeye göçüren ve elmas kabzalı bastonunu, Zaloğlu Rüstem'in gürzü gibi sallayarak dolaşan bu obur, bu "koca karınlı", bu "manda boyunlu" ve "kaba saba" herifin içli bir sanatkâra benzeyen neresi var?
>
> Bazı çağdaşlarının şehadeti, bazı resimlerinin hiyanetiyle sabit: Sayın romancımız, "at yelesi gibi saçları", "filinkilere benzeyen gözleri", "kat kat ensesi"yle "tıpkı güçlü kuvvetli bir domuz tüccarı." ...

---

3 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç'le Sohbetler*, (2 Şubat 1977), s. 95, İstanbul, 1993

Çağdaşlarının gözü, kinin adesesinden seyredebilir ve bir avuç gölgeyle birkaç çizgi bir çehrenin bütün canlılığını aksettiremez...

Flaubert, Michel Ange'ı ancak uzaktan ve arkadan tahayyül edermiş; "gece, meşalelerin aydınlığında heykeller yontan bir dev olarak." Balzac da *İnsanlığın Komedyasını* okuyan nesillerin gözünde bir et ve kemik halitasından çok, bu kadar azametli ve böyle destanî bir hayâl olarak canlanacaktır.[4]

Gece, meşalelerin aydınlığında heykeller yontan bir dev olarak...

Cemil Meriç'in muhayyilesi işte böylesine *azametli* ve böylesine *dâsitânî* hayâllere hayrandı. Hâl böyleyken, muhatabının karşısında âdeta şöyle "dermiş gibi" duran Kafka'ya hayranlık duyması nasıl beklenebilirdi?

> *Ich bin, bitte, ganz unwichtig. Sie machen mir eine große Freude, wenn Sie mich übersehen.*[5]
>
> Ben, bağışlayınız ama, hakikaten ehemmiyetsiz biriyim. Beni görmezlikten geldiğiniz takdirde, bendenizi ziyadesiyle memnun etmiş olursunuz.

Hâlet-i ruhiyesi itibariyle sadece iltifata değil, aynı zamanda hayata ve şefkate de susuz bir adamın kendinden memnuniyetsizliklerinin, çevresindekilere yönelik homurdanmalarının, huysuzluklarının, aksiliklerinin kimi ikramlarla giderilebileceğini sananların, kendilerini yine kendilerinin aldatmış olduklarından bir an bile kuşkulanamayız.

Sînesinden gelmesi gereken sesi işitemediğinde, o sesi taşradan, başkalarından duymayı ister insan. Ne var ki gürültüsü ne denli ziyade olursa olsun, gerçekte hiçbir aks-i sadâ, kişinin derûnunda duymak ihtiyacını hissettiği o öz-

4 CM, "Önsöz", *Onüçlerin Romanı: Ferragus*, s. 4-5, İstanbul, 1945

5 Gustav Janouch, *Gespräche mit Kafka*, s. 21, Frankfurt am Main, 1961

güvenin mini mini fısıltılarının yerini alamaz; ve tabiatıyla, susuzluk biteviye sürer gider.

Benseverlik işte tam da bu noktada zuhur eder. Kişi, yanlış yere 'taşra'yla birlik olur ve tezahüratlar arasında kendi kendini yüceltmek suretiyle, derûnunu harekete geçirmeye, yani onu zor kullanarak konuşturmaya çalışır. Oysa "kendini sevmek", "kendini önemsemek" bu değildir aslâ. *Benseverlik*, pamuk gibi yumuşacık ellerle okşanması gereken gönlün haksız yere ve insafsızca yumruklanmasıdır.

Hoş, göğüslerini yumruklayanlar güçlü nârâlar atarlar, bunda hiç şüphe yok. Lâkin bu nârâlar, aynı zamanda sînede saklı muhabbet duygusunun incinmesine, incelmesine de yol açar. Öyle ki yanlış anlaşılmış benseverliğin şiddeti, dışarıdan çok içeriye zarar verir. Nârâlar, taşradan çok, sînede yankılanır.

> Bir curcunanın içine fırlatılmışsın. Etrafında deliler tepiniyor. Sen de tepiniyorsun. Etrafındakiler soluk soluğa; sen de soluk soluğasın. Ter kokan, necaset kokan bir kalabalık. Kaç! Nereye? Egoizm fikir adamının bel kemiği. Kaçmak için bu sürünen, bu uyuyan, bu paspas kadar haysiyetsiz fakat yaranabilen hayâletleri çiğneyeceksin. Egoizm, kendine iman eden dehâdır. Sen kendini seviyorsun. Başkası neden sevsin?[6]

Sen kendini seviyorsun. Başkası neden sevsin?

Ne kadar yanlış! *Kendini...* Acaba hangisini? Zatını mı, iskeletini mi?

Asıl 'kendini' sevmeyeni başkaları sevmez. Kişi *kendini* ve/veya *zatını* sevse, kendi başını yine kendisi usulca okşamayı bilse, biraz gayretle hoşça baksa zâtına, bu mutmain olmuş nefsi, pekâlâ başkaları da okşamayı ister; üstelik sadece sevgiyle değil, saygıyla da okşamayı ister.

---

6 CM, "Quinze-Vingts Geceleri I", *Yeni İnsan*, VI/69 (9), s. 14-15, Eylül 1968

İtminana kavuşmuş hangi nefis, taşranın sözde ilgisine ihtiyaç duyar ki!

Meriç, yukarıdaki satırların hemen ardından şöyle diyor:

> Yaşamak ölmek ve öldürmektir: öldürdüğün kadar yaşarsın, öldürdüğün kadar... Her şöhret başka bir şöhretin katilidir. Hepimiz yaşayan leşlere musallat birer asalağız.

Bu tesbitlerin 1 Haziran 1966 tarihli versiyonu, aynı zamanda bu parlak sözlerin kaynağını da ele verir:

> "Yaşamak öldürmektir" diyor Sade Markisi. İnsan öldürdüğü kadar yaşar; öldürdükleri ile yaşar. Balthazar, Sezar, Cengiz gökkubbeye kanla yazdılar adlarını, yaşıyorlar. Hepimiz bir leşe musallat asalaklarız. Her şöhret, bir başka şöhretin katili.[7]

Marquis de Sade, Balthazar, Sezar, Cengiz...

Acılarıyla başa çıkmaktan, derûnundan ses alabilmek için göğsünü yumruklamaktan ne denli yorgun, ne denli bîtab düşmüş olmalı ki Olemp'e tırmanan adam, yârelerinin acısıyla neler söylemiş, o makam ve hâlde hem de kimleri zikre değer görmüş?

Yüksek düzeydeki *benseverlik* gösterilerine karşın, kimi büyük düşünür ve sanatçıların, kendilerini zaman zaman bir *böcek*, bir *solucan*, bir *leş* gibi his ve ifade etmeleri, ilk bakışta bir tezad gibi görünebilir.

Bu tezadı ortadan kaldırmaya çalışmak, seçilebilecek en yanlış yol. Çünkü bu kimseleri, eserlerine nisbetle *büyük* kılan da onların bu tezadlar içinde bocalamalarıdır. Varolabilmek, – hiç değilse başkalarının nezdinde– kendilerini 'var' hissedebilmek umuduyla başkalarından daha *büyük*, daha *yoğun*, daha *delicesine* gayretler sarfetmelerinin sebebi işbu tezadlardır. Böyleleri gerçekte, devleşebilmek için cüceleştirirler kendileri-

---

7 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, IX/66, s. 14, Haziran 1969

ni. Sırf oklarını başkalarından daha ileriye atabilmek amacıyla, ellerindeki yayı çekebildikleri kadar geriye çekerler.

En nihayet, sînelerinden alamadıkları o derûnî sadâyı, büyük eserler ortaya koymak suretiyle dışarıdan bir 'aks-i sadâ' suretinde almaya çalışırlar. *İfade* etmekten başka seçenekleri yoktur. Evet, varolabilmek için ifade etmek, neredeyse ellerindeki tek imkândır. Onlar da bu imkânı son kertesine kadar kullanmaktan çekinmezler. Ölümsüzleşmek uğruna öldürürler kendilerini. Biraz olsun varlığın kokusunu duyabilmek için ölürler ve öldürürler.

"Hiçbir eksiğim yok, kendimden gayrı!" diyen Kafka, sanatı, işbu eksikliği gidermenin bir yolu olarak seçmişti. Benzer bir biçimde, "yaşayan yaratmaz; yaratan ise yaşamaz" diyen Meriç de yaşayamadığı için yaratmak zorunda kaldı; âyinesinin önüne geçmedikçe, kendisini âyinesinde görmedikçe varlığını hissedemedi. Bu nedenle ömrü boyunca hep 'taşra'dan aks-i sadâ duymaya çalıştı, zaman zaman duydu da. Kendisinin ifade ettiği gibi, gerçekte, tamamen iltifattan, ilgiden, sevgiden mahrum bir yazar değildi o. En azından, 1974'ten itibaren gördüğü teveccüh, bu ülkede çok az yazara nasip olacak denli yoğun ve bir o kadar da coşku doluydu. Ne var ki o, aslâ pet şişeler içinde sunulan geç kalmış ikramlar sayesinde iltifata kanacak, susuzluğu geçecek, kolay kolay tatmin olacak bir fikir adamı da değildi.

Söylemediklerinin/söyleyemediklerinin söylediklerinden *çok*, anlaşıldığı taraflarının ise anlaşılmadığı taraflarından *az* olduğuna inanıyordu. Doğrusu, böyle düşünmekte hiç de haksız sayılmazdı.

O sadece *iltifata* değil, aynı zamanda *şefkate* ve *hayata* da susuzdu. Lâkin sadece susuz değil, hem aç, hem de yalnızdı; *biteviye* susuz, *daima* aç ve *hep* yalnız...

Sayhalarını *feryad*dan ziyade *nârâ*ya kalbeden cihet de hiç kuşkusuz kendisinin böylesi karakteristik hususiyetlere sahip

olmasıydı; yani hem güçlü, hem de zayıf yanlarını teşkil eden hususiyetlere...

İstanbul'a geldiği ilk yılları tasvir eden şu satırları, hiç tereddüt etmeksizin, nefesini verdiği son anlarının da bir tefsiri olarak kabul edebiliriz:

> Şefkate susuz, hayata susuz. Hapishane, dostların ihaneti, kopuşlar, yuvarlanışlar. Tenin açlığı, ruhun açlığı ve anlaşılmayan bir kalp ve anlaşılmayan bir kafa ve anlaşılmayan bir vücut. Bir pansiyon odasındadır. Koca şehirde yapayalnız. Dehasıyla yalnız, kültürüyle yalnız, ıstıraplarıyla yalnız.[8]

Ne kadar yoğun, ne kadar coşkulu olursa olsun, hatta miktarı ne düzeyde bulunursa bulunsun, okurlarının veya meslektaşlarının gösterebilecekleri hiçbir iltifat, gerçekte, böylesi bir susuzluğu gideremez, böylesi bir açlığı doyuramaz, böylesi bir yalnızlığı telâfi edemezdi.

Etseydi, edebilseydi, ortada, bunca teveccüh ve iltifata liyakat kesbetmiş bir Cemil Meriç de olamazdı zaten.

Düşünmeye başladığı andan itibaren, susuzluğunu ıstıraplarıyla, açlığını yoksulluğuyla, yalnızlığını uyumsuzluğuyla, kısacası hayata ilişkin elindeki tüm tutamakları tutunamayışlarıyla oluşturan; hatta, için için ıstıraplarını, yoksulluğunu, uyumsuzluğunu besleyip büyüten bizzat Cemil Meriç'in kendisiydi; dolayısıyla susuzluğu, açlığı, yalnızlığı, kendisinin kaçtığı yaşlı cadı, çirkin acuze değil, aksine bile isteye kucağına koştuğu nazlı dilberin, kahredici cilveleriyle âşığının canına okuyan o kara meleğin ta kendisiydi.

İmdi, üç ciltlik bu uzun yolculuk süresince, eserin sıhhat ve selâmetine gölge düşürmemek amacıyla kendi şahsî ve hususî yargılarını mahfuz tutmak için elinden geleni yapmış olan bendenizin, muhayyilesinin dizginlerini bir kez olsun bu safhada elden bırakmasına izin veriniz!

---

8 CM, *Jurnal II*, (12 Ekim 1966), s. 46-47, İstanbul, 1998

Cemil Meriç, irfan geleneğimizin ustalarının öğrettiği üzere, şayet, ıstıraplarından *zevk* almayı başarsaydı, başarabilseydi, hiç kuşkusuz, bir bilge gibi yaşamakla kalmaz, hayatını da sükûnetle noktalar ve kimbilir belki yazmaz, belki yazmayı bu denli önemsemezdi. Oysa o, bütün âsarını kendisine borçlu olduğu, koca bir ıstırap okyanusunda attığı o yakıcı/yıkıcı çığlıklar aracılığıyla, inadına, 'taşra'nın nazar-ı dikkatine sundu kendisini. Istıraplarını yazı aracılığıyla, kelime ve kelâm vesilesiyle verimli kılmayı tercih etti. İfade etmeyi biricik amaç edindi, bir simyacı gibi güya avarızı cevher haline getirmek istedi. Bazı esmâ ve sıfâtı zatın yerine ikame etmek için elinden geleni yaptı. Sözün kendisini kendisine yâr edindi. Yalnızlaştıkça düşündü, susadıkça konuştu, acıktıkça yazdı bu yüzden. Öyle ki yazmak için acıktı, konuşmak için susadı, düşünmek için yalnızlaştı. Düşünürse, konuşursa, yazarsa ancak sevileceğine inandı.

Ömrü boyunca başkaları tarafından sevilmeyi istedi, başkalarınca sevilmeyi bekledi. Sevildi de nitekim. Lâkin bir türlü *kendisini*, önce yine kendisinin sevmesi gerektiğini bilemedi.

Evet, o birçok hakikat savaşçısı gibi bilmeyi sevdi ve fakat sevmeyi bilemedi.

* * *

Bir savaşın günlüğünü ve bir savaşçının serencâmını kaleme aldığım bu kitabın önsözünde, hiç de gerek yokken böylesine mahrem hususlara işaret etmemi, en hafif tabirle, "mahremiyetin sınırlarını zorlamak" şeklinde telâkki edecekler çıkabilir. Oysa, bir 'önsöz' mahiyetinde değil bu yazdıklarım; bir tür *vedâ* yazısı; tam anlamıyla: *el-Vedâ*.

Zahire aldanıp sanmayınız ki *geç* tanıdığım, *çabuk* sevdiğim bir dostun arkasından karalıyorum bu *nâ-mahrem* satırları. Bilâkis kendisiyle uzun aylar boyunca sürmüş olan muhasebelerimizin, musahabelerimizin artık saklamaktan

yorulduğum o meknuz kayıtlarını bir *vasiyet* suretinde ehline tevdî ediyor; nâdânın muhtemel şişinmelerinden bir an evvel yüz çevirip tekrar kendi âlemime geri çekileceğimi îma etmeye çalışıyorum.

Bir Mabed Savaşçısı: Cemil Meriç adlı bu eser, monografik bir üçlemenin ikinci kitabı olarak planlandığı hâlde, mevcudiyetini ilk iki kitaba borçlu bazı teknik aksaklıklar sebebiyle üçüncü sırada basılıyor. İster istemez *el-Vedâ* ile taçlanması da bundan.

Şiddetsiz savaş olmaz! Mabed savaşçısının birer *nârâ* olarak adlandırdığım eleştiri yazıları bu savaşa ne de erken tutuştuğunun en yetkin tanıklıkları arasında mütalâa edilmeli.

Meriç, "Tenkidsiz tefekkür olmaz. Tek adım atamazsın tenkidsiz" der 22 Ekim 1978'de. Hakikaten Meriç'in fikir ve tefekkür hayatı da tenkidsiz ele alınamaz. Nitekim elinizde tuttuğunuz kitabın II. Bölüm'ünde (*Metinler*), 19 künyeden müteşekkil tam 17 eleştiri yazısına yer verilmiş ve mukabil cevaplarla birlikte bu sürece açıklık kazandıracakları düşünülen bazı belgelerin ilgili bölüme eklenmesinde fayda mülâhaza edilmiştir.

Mabed savaşçısının attığı oklardan yaralanan Nahid Sırrı Örik, Hamdi Varoğlu, Nasuhi Baydar, Lûtfi Ay, Hilmi Ziya Ülken, Cevdet Perin, Orhan Veli, Ali Cevdet Genceli, Rasih Yeğengil, Zahir Güvemli, Vedat Gülşen Üretürk, Vahdi Hatay, Cemal Süreya gibi mütercimlerin yanısıra, bilhassa Maarif Vekilliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren *Tercüme Bürosu* mütercimleri de hissesine düşeni almış; tek başına yürütülen bu savaşın yankıları, ne yazık ki beklenilenin çok altında kalmıştır.

Meriç'e cevap vermeye lüzûm gören toplam dört isim tesbit edebildik: Hamdi Varoğlu, Nasuhi Baydar, Lûtfi Ay ve Orhan Veli.

Bütün bu isimlerin, *Tercüme Bürosu* yârânından olması bir tesadüf değildir. Kendi ifadesiyle, Tercüme Bürosu'nun 'kepa-

zeliklerini' teşhir etmeyi hedefleyen mabed savaşçısı'na tam bir cephe bilinciyle karşı konulmuş, hatta ileride görüleceği üzere, yaptığını yanına kâr bırakmamak düşüncesiyle olsa gerek, bu cephenin kimi üyeleri ellerindeki idarî imkânları dahî Meriç'in aleyhinde kullanmaktan çekinmemişlerdir. (Nedense, Cemil Meriç, –Nasuhi Baydar dışında– kendisine verilen cevapları, hatta hakkında yazılan eleştirileri pek hatırlamak itiyadında değildir.)

Meriç, Balzac'tan üç, Voltaire'den ve Bouthoul'dan yapılan ikişer çeviri aleyhinde yazdığı eleştiriler dışında; Rousseau, Zola, Proudhon, Machiavelli, Roodes gibi isimlerden yapılan muhtelif çevirileri de eleştirmiş, Hugo hakkında aktardığı bir olumsuz değerlendirme nedeniyle Orhan Veli'ye şiddetle çatmış, *Tercüme* dergisinin "Şiir Özel Sayısı"ndan muhtelif misâller vererek hocası Sabri Esat Siyavuşgil başta olmak üzere, Özel Sayı'ya katkıda bulunan bazı mütercimlere ağır tarizlerde bulunmaktan kaçınmamıştır.

> İnsandan bahsedeceğiz; Platon'un insanından. Ama Diyojen gibi. Bilirsiniz tabiî, Platon: "İnsan iki ayak üstünde duran tüysüz bir hayvandır" demiş. Diyojen hindiyi bağırta bağırta yolduktan sonra Atina meydanlarında "İşte Platon'un insanı!" diye halka teşhir etmiş.

Cemil Meriç'in tenkidlerindeki şiddetin, bu vaadi ile mutabık olduğu kuşkusuzdur. Nitekim –kitabımızın kapağında da yer alan– 1947 tarihli fotoğrafına telmihen, Sait Faik Abasıyanık, bu sözlerin sahibi genç Meriç'i okurlarına şu şekilde tanıtacaktır:

> Gözlerinin değil, gözlüklerinin üstünden az buçuk haince bakan, ince dudaklı, müstehzî bir münekkid...

Münekkidimiz, son olarak da 1973'te, Namık Kemal ve Ahmed Cevdet Paşa'ya ait iki Osmanlıca eserin sadeleştirme-

lerini hışımla yerin dibine geçirecek, her defasında da hasımlarını, "İşte Platon'un insanı!" deyû teşhir etmekten kaçınmayacaktır.

Böylesi cerbezeli bir mütefekkirin tenkide konu olmaması mümkün mü?

Elbette hayır!

Bu nedenle eserimizin I. Bölüm'ünde, Meriç'in çeviri eleştirilerini ve kendisine verilen cevapları ayrıntılı olarak tasvir ve kısmen tahlil ettikten sonra, farklı eğilimlere sahip yazarlardan Tarık Buğra'nın 1970'te, Vedat Günyol'un 1975'te, Mustafa Miyasoğlu'nun 1978'de, Rasim Özdenören'in 1979'da ve Muhsin İlyas Subaşı'nın 1980'de doğrudan Cemil Meriç'e yönelttikleri eleştirilere temas etmenin faydadan hâli olmayacağını düşündük. (Burada ilginç olan, çeviri tenkidleriyle öne çıkmış olan Meriç'in bu alanda herhangibir eleştiriyle karşılaşmamış olmasıdır.)

Böylelikle hazırladığımız monografinin *Bir Mabed Bekçisi* ve *Bir Mabed İşçisi*nden sonraki üçüncü adımı da tamamlanmış oldu: *Bir Mabed Savaşçısı*.

Cemil Meriç'in başlıca üç yönünün (*mütercim*, *münekkid* ve *mütefekkir*) tasvir, tahlil ve tenkidi suretiyle inşâ ettiğimiz bu üçlemenin, mevcut malzemeyi bütünüyle tüketmek ve söylenebilecek her şeyi söylemiş olmak gibi bir iddiası olmadığı/olamayacağı akl-ı selim sahiplerince takdir ve teslim edilecektir sanırım.

Cemil Meriç'in kapsamlı bir biyografisi yazılmadan, hem kitaplarının, hem de kitaplarında yer almayan tüm makaleler ile çevirilerinin ciddi bir tenkidli neşri (*éditon critique*) gerçekleştirilmeden, kendisini ve düşüncelerini bir *bütün* olarak değerlendirmeye kalkışmak, hiç kuşkusuz ki pek safdilâne bir hayâlin peşinden koşmak anlamına gelecektir.

Hoş, bu koşullar yerine getirildiğinde de geride hep eksik bir şeyler kalacak, yine de herşeye rağmen 'son' söz söylenme-

miş olacaktır. Bugüne değin kimin, hangi düşünür ve sanatçının hakkında 'son' söz söylenebilmiştir ki!

Binaenaleyh bu satırların yazarının söylediği 'ilk' sözün, gerçekte bir 'son'a kavuşması da mümkün olamayacak; hakkını verdiği, liyakat kesbettiği ve bedelini ödemeyi göze aldığı takdirde, bundan böyle her nesil, her yazar, kaçınılmaz olarak hep 'ilk' sözünü, 'ön' sözünü, 'kendi' sözünü söylemekle kalacaktır.

Bu kadarcık bir zaferle yetinmeyi bilene aferin!

Bu 'aferin'de saklı tevazûun ihtişamını farkedemeyenler için, Meriç'in bir vecizesini tekrarlamakla mükellef addediyoruz kendimizi:

> Önsözleri atlayanlar yaratıcıya karşı saygı duymayanlardır; yaratıcıya, yani insana.

Belirtmem gerekirse, yolun ve yolculuğun bereketi sayesinde, çok değerli zevatın -ilk iki kitap boyunca kendimi bile bile mahrum ettiğim- teşvik ve yardımlarına mazhar oldum. Artık yolun sonuna gelmiş bulunduğumdan, bu vesileyle bazı isimlere karşı terettüb etmiş bulunan arz-ı şükran borcumu ikmâl etmek isterim:

Pek tabii ki öncelikle Ümit Meriç Hanımefendi. Kendileri sadece çalışmalarımı tashih ve itmam edebilmem için, Cemil Meriç hakkında yazılan makaleleleri hâvi arşivlerinden istifade etmeme izin vermekle kalmadılar, aynı zamanda bir kız evlât için katlanılması çok güç olabileceğini zannettiğim tenkidlerime karşı fevkalâde tahammül ve tesamuh göstermek suretiyle çalışmalarıma, 'tenkid' ile 'takbih' arasındaki ince ayrımı nâfiz bir firasetle yaklaştılar. Keza Mahmut Ali Meriç Beyefendi, babalarına ait metrukat içerisinde yer alan, kitaplarını neşreden yaymevleriyle Cemil Meriç'in yaptığı sözleşmeleri ve fevkalâde değerli resmî belgeleri cömertçe istifademe sundular. (Bilhassa *Hernani*nin 1948'de akamete uğrayan

ilk safhasını ve Maarif Vekilliği'ne yaptığı yarım kalmış çevirilerin kronolojisini bu belgeler sayesinde aydınlatabildim.) Zaman zaman kendilerini sorularımla rahatsız ettiğim hâlde heyecanıma heyecanla iştirak etmekte, sağolsunlar, hiç isteksizlik göstermediler. Meriç'in kadîm talebelerinden Mehmet Ergin, Yalçın Sayın, Muhsin Demirel, Cevat Doğan gibi zevatla irtibat kurmanın yanısıra, mümkün olabildiğince hatıralarından ve tecrübelerinden de istifade ettim. (Öyle ki teşvik ve teşcî edici iltifatlarıyla neredeyse bendenizi 'başarılı' bir iş çıkardığıma bile inandıracaklardı.) Mustafa Miyasoğlu ve Muhsin İlyas Subaşı, ulaşmakta güçlük çektiğim bazı makalelerinin birer suretini lûtfetmekte hiç gecikmediler. Cüneyt Öztürk ve Efendi Barutçu Ankara'dan bazı resmî belgeleri temin etmek uğruna değerli mesailerinden fedakârlıkta bulundular. Talebelerimden Hakan Yıldız, çevirilerden istifade etmekte ne denli isteksiz olduğumu iyi bildiğinden huysuzluklarımı sîneye çekip hiç şikâyet etmeden ihtiyaç duyduğum bazı Almanca metinleri Berlin'den Çengelköy'e gönderdi; Ahmet Faruk Çağlar, Paris'in o puslu havasına aldırmadan kitapçı kitapçı, kütüphane kütüphane dolaşıp bazı Fransızca metinlere bir an evvel ulaşmamı sağladı. Kâmil Büyüker de taramaları arasında rastladığı önemli bir makaleden haberdar etti bu fakiri.

İsimlerini zikr veya sehven ihmâl ettiğim bütün ilim dostlarına en kalbî şükranlarımı arzediyorum.

Ve en nihayet...

Ömrü boyunca 'harb'i değil, 'muharebe'yi kazanmayı hedeflemiş bendenizin 'harb'in kaybedilmesinden ötürü hissesine düşen ızdırabm, yârinin içine atıldığı o büyükçe ateş ormanını söndürebilmek için ağzıyla su taşıyan küçük serçenin ızdırabından daha az olmadığı itirafını, bu buruk vedâ yazısının sonuna iliştirilmesi gereken, ve ne yazık ki bir türlü dinmek bilmeyen mevsimsiz yağmurlar yüzünden mürekkebi

akmış bir *pusula* hâlinde, dîvanesi olduğum o metruk yolun kenarcağızma, önleyemediğim bir hüzün ve sarartmayı beceremediğim bir utanç içinde terkediyorum.

Hüve'l-Bakî

Dücane Cündioğlu
Çengelköy, Şubat 2007

I

ÇEVİRİ CANGILINDA BİR SAVAŞÇI

İstediğimiz, şaheserlerin kazanç hırsına kurban verilmemesi, yani mabedin bezirgândan temizlenmesidir. İstediğimiz, otoritelerini münekkidin sükûtuna borçlu olan kalem erbabının, cihan edebiyatının, buudları sayısız asırları kucaklayan Panthéon'una dolu dizgin dalıp ebediyetin önlerinde secde ettiği şahikalara saygısızca saldırmamasıdır.

Cemil Meriç, Haziran 1944

1
Çığlıkta Ahenk Aranmaz

Yıl 1940... Hatay'ın gayet çalkantılı siyasî yazgısından şahsına düşen büyükçe bir payı, gençlik yıllarına mahsus kahredici hatıralar arasından silebileceği umuduyla İstanbul'a adım atmış bir Cemil Meriç vardır karşımızda.

> İstanbul'a ilk gelişimi hatırlıyorum. Fetih ümitleri ile dolu idim. Bir gazaya koşuyordum.[9]

24 yaşındadır. İstanbul'da Yabancı Diller Yüksek Okulu'na burslu bir öğrenci olarak kaydını yaptırmayı başarmıştır. Tarlabaşı'nda küçük bir pansiyonda kalmaktadır. Geçmişin, omuzlarını çatırdatan o ezici ağırlığına rağmen yaşamaya, nefes almaya çalışan, ayakta kalmak için didinip duran bu genç adam o denli yorgundur ki, kendisini o denli yorgun hissetmektedir ki başını çevirip arkasına bakmak bile istemez. Yaklaşık çeyrek yüzyıllık geçmişinde bir tek ferahlatıcı hatıra bulamamaktadır çünkü.

> Lut'un karısı Sodom'dan kaçarken başını çevirmiş arkaya. Ben o şeamet ülkesine ebediyyen veda ettim. Vatan değil, iğ-

9 CM, *Jurnal II*, (5 Ekim 1966), s. 28, İstanbul, 1998

neli beşik. Yirmi şu kadar yıllık hayatımda bir tek ferahlatıcı hatıra yok. Âdeta oradan ayrıldıktan sonra yaşamaya başladım. Beşik değil, mezar. Emerson, "Kapını kapayacaksın" diyor; "dışarıdaki sel götürür seni..."

Geçmişinin bütün özeti işte bu kadardır: *yirmi şu kadar yıllık hayat...*

Bu kısacık hayatın Meriç'in ruhunda bıraktığı izler, hiç kuşku yok ki hayatının sonraki yıllarını da etkileyecek, kendisini hep "daha yolun başındayken çökmüş, yapayalnız biri" olarak hissedecektir. Dışarıdaki sel götürmesin diye kapısını dış dünyaya kapatır ve aç kalır. Hakikaten açtır o günlerde; sadece aç. Bilgiye açtır, ilgiye açtır; zihni aç, ruhu aç, midesi aç, teni açtır.

> Ailen sensin. Sineklerin iştihasına terkedilmiş bir leş gibiyim. Kendi hayatımı yaşayamıyorum. Ve serptiğim tohumlar başak vermiyor. Camus, nasıl abes görebilir dünyayı? Demek, dünya kademe kademe abes. Bu bir teselli değil, bir mahkûmiyet. Herkes gibi yaşamak; tramvay biletçisi gibi, bahçıvan gibi, köpek gibi. Şuurun uykuda. Ve kalabalığa yaslanarak dev bir vücudun herhangi bir hücresi gibi yaşamak.[10]

Yalnızlık... hep *yalnızlık...* daima *yalnızlık...* kalabalıkların içindeyken bile *yalnızlık...*

Sadece pansiyon odasında yaşanan bir yalnızlık değildir bu. Bilâkis koca bir şehirde, İstanbul gibi bir okyanusun tam da ortasında susuz kalacak kadar yapayalnızdır genç adam.

> Şefkate susuz, hayata susuz. Hapishane, dostların ihaneti, kopuşlar, yuvarlanışlar. Tenin açlığı, ruhun açlığı ve anlaşılmayan bir kalp ve anlaşılmayan bir kafa ve anlaşılmayan bir vücut. Bir pansiyon odasındadır. Koca şehirde yapayalnız. Dehasıyla yalnız, kültürüyle yalnız, ıstıraplarıyla yalnız.[11]

---

10 CM, *Jurnal I*, (14 Ocak 1964), s. 294, İstanbul, 1998

11 CM, *Jurnal II*, (12 Ekim 1966), s. 46-47

Yalnızlık, Cemil Meriç'in üzerinden ömrü boyunca hiç çıkarmadığı/çıkaramadığı yegâne libâsıdır; ruhunun biricik libâsı... *Yalnızlık*, kucağından hiç ayrılmadığı üvey annedir. Uyumsuzluğunun, aykırısılığının, yabancılığının hem alâmetidir; hem de nişânesi. Âdeta bir sıfat-ı kâşife. Muhayyilesini kanatlandıran, vehimlerini medd ü cezirler içinde çalkalanmaya mahkûm eden, sesini/sözünü başkalarınca duyulmayan güçlü bir çığlığa dönüştüren, heybesinde saklı yegâne azıktır *yalnızlık*.

> Koca bir şehirde yapayalnız ve aç kalmak. Köpeklerin bisküvilerle beslendiği bir dünyada aç bir aydın, aç bin aydın, aç milyonlarca aydın. Ama beni açlıktan fazla isyana sürükleyen tek oluşumdu. Aç ve tek olmak. Gurbet ve açlık. "Bu şehrin kaldırımlarında bir başka aç Cemil Meriç hiçbir zaman dolaşmamıştır" diye düşünürdüm.
>
> İmparatorluk, okuma yazma bilen her tebasına şahane caizeler dağıtmıştı. Ben[se] düşünen, okuyan ve temsil ettiği/temsil ettiğini sandığı beşerî kıymetleri lekelememek için aç kalmaya, açlıktan kıvranmaya razı olan adam. Sonra bu açlık yalnız midenin değil, daha korkunç açlıklarla kolkola idi: tenin açlığı, gönlün açlığı. Yaşamadım; çocukluğumu, gençliğimi yaşamadım. Hep kafamın üzerinde yürüdü vücudum.[12]

Meriç, açlık ile kolkola gezen bu yalnızlığın kahredici pençesinden hayatı boyunca kurtulamayacak; sakinlerine "şahane câizeler" dağıtan İstanbul'u, bütün umutlarına karşın, "bir zindan avlusu kadar asık çehreli" bulacak; "sokaklarından nehir nehir insan akan" bu koca şehirde sırf nefes alabilmek uğruna sığınacağı mekânlar, en çok, Beyazıt'ta Üniversite kütüphanesi ile sahaf Nizamettin'in dükkânı ve Beyoğlu'nda bir iki meyhaneden ibaret kalacaktır:

> Okumak istediğim kitaplardan pek azını okuyabildim. Tanışmak istediğim kadınlardan hiçbirini tanıyamadım. Görmek

12 CM, *Jurnal I*, (27 Mart 1963), s. 151

istediğim şehirlerden yalnız İstanbul'u görebildim. Ama bu benim bildiğim İstanbul değildi. İstanbul bana ne verdi? Üç beş dost... İstanbul'a geldikten sonra İstanbul'la pek az ilgilendim. Aç karnına dolaştığım sokakları bir zindan avlusu kadar asık çehreliydi. İstanbul, milyonlarca kadınından hiçbirini vermiyordu bana. Lokanta vitrinleri doluydular, sokaklardan nehir nehir insan akıyordu. Açtım. Karnım açtı, ruhum açtı. Üniversite kütüphanesi, Nizamettin'in dükkânı, Beyoğlu'nda bir iki meyhane...[13]

Bu yıllarda genç Meriç'in okuldan alacağı fazla bir şey yoktur; aksine o, daha çok kendi dünyasında yaşamakta; sadece kendi istediği kitapları okumaktadır. Kendi keşiflerinin tesiriyle ser-hoş bir hâldeyken, pek tabiîdir ki okuldaki hocalarına hiç iltifat etmemektedir:

> 1940'ta Dr. Burkhart adında bir hanım hocamız vardı. "Tristesse sans cause"u açıklamamızı istemişti. O zamanlar Max Nordau'ın keşfiyle sarhoştum. Dr. Burkhart, Nordau'dan habersizdi. Yazdıklarımı, küfür okur gibi yüzü kızararak okudu. Ve numara vermedi.[14]

Talebelik yıllarında Max Nordau'ın eserleriyle ülfetinin mahsulü olmak üzere, kendisinin "canlı müşahedelerle, orijinal görüşlerle dolu" olarak gördüğü iki büyük ciltlik eseri *La Dégénérescence* hakkında, birkaç yıl sonra bir tanıtım yazısı kaleme alacak olan Meriç, bu makalesinde, her ne kadar "yazarın kullandığı terminolojinin eskidiğini, birçok hükümlerinin zaten ölü doğduğunu, tezatlar içinde bocaladığını, ekonomik ve sosyal amilleri ihmal ettiğinden çok defa satıhta kaldığını ve ferdî psikolojinin cılız ve titrek ışığının büyük cemiyet meselelerini baştan başa aydınlatmasının mümkün olmadığını" söyleyecek olsa da ciddi emeklere dayandığından

---

13 CM, *a.g.e.*, (8 Ekim 1963), s. 257-258

14 CM, *a.g.e.*, (22 Şubat 1963), s. 115-116

ötürü bu eserin edebiyat tarihinde yeni ufuklar, hiç değilse patikalar açtığını iddia edecek; üstelik, "hakikî bir sanatkâr ustalığıyla çizdiği dejenere portrelerinde kendi şairlerimizden bazılarını tanır gibi" de olacaktır.

Kısacası, Max Nordau'ı tanımayan sadece Dr. Burkhart değildir:

> [Nicolas] Boileau ile [Emile] Faguet'den gayrı münekkid tanımayan şarlatan edebiyat doktorlarımızın, yirminci yüzyılın başlangıcında çıkan bu eserden bir hayli ibret dersi alacaklarını umuyoruz.[15]

Hâl böyle olunca, Avukat Rasih Yeğengil'in Henry T.E. Roodes'den çevirdiği *Cürüm ve Deha* (İstanbul, 1944) adlı eseri tenkid ederken, "mütemadiyen aynı köhne manuelleri geviş getiren edebiyatçılarımız" adına, genç adamın, mütercime, Max Nordau'ın mezkur eserini tavsiye edecek olması da gayet tabiîdir.

> Sayın mütercime Max Nordau'ın *Dégénérescence*ını tavsiye ederiz. Onu da dilimize kazandırırsa, marazî psikoloji literatürümüz çok tipik bir eserle zenginleşir; mütemadiyen aynı köhne manuelleri geviş getiren edebiyatçılarımız da yepyeni meselelerle karşılaşmış olurlar.[16]

Düşünce dünyasının anahatlarının hızla belirginleşmeye başladığı bu yıllarda, Nordau'ın yanısıra, genç Meriç'i etkileyen başkaları da vardır:

- Büchner, Nordau ve Marx beni mistisizmden öylesine soğutmuşlardı ki vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum.[17]

---

15 CM, "Edebiyat Tarihinde Dejenereler", *Gün*, sy. 3, s. 1-2, 17 Kasım 1945; "Edebiyat Tarihinde Dejenereler I-II", *Amaç*, sy. 27-28, s. 4-6, 15-25 Kasım 1946

16 CM, "Cürüm ve Deha", *Tan*, 9 Ağustos 1944 (Bkz. Bölüm II, Metin XIX)

17 CM, *Jurnal I*, (10 Ağustos 1963), s. 212; krş. *Mağaradakiler*, s. 118

istediğim şehirlerden yalnız İstanbul'u görebildim. Ama bu benim bildiğim İstanbul değildi. İstanbul bana ne verdi? Üç beş dost... İstanbul'a geldikten sonra İstanbul'la pek az ilgilendim. Aç karnına dolaştığım sokakları bir zindan avlusu kadar asık çehreliydi. İstanbul, milyonlarca kadınından hiçbirini vermiyordu bana. Lokanta vitrinleri doluydular, sokaklardan nehir nehir insan akıyordu. Açtım. Karnım açtı, ruhum açtı. Üniversite kütüphanesi, Nizamettin'in dükkânı, Beyoğlu'nda bir iki meyhane...[13]

Bu yıllarda genç Meriç'in okuldan alacağı fazla bir şey yoktur; aksine o, daha çok kendi dünyasında yaşamakta; sadece kendi istediği kitapları okumaktadır. Kendi keşiflerinin tesiriyle ser-hoş bir hâldeyken, pek tabiîdir ki okuldaki hocalarına hiç iltifat etmemektedir:

1940'ta Dr. Burkhart adında bir hanım hocamız vardı. "Tristesse sans cause"u açıklamamızı istemişti. O zamanlar Max Nordau'm keşfiyle sarhoştum. Dr. Burkhart, Nordau'dan habersizdi. Yazdıklarımı, küfür okur gibi yüzü kızararak okudu. Ve numara vermedi.[14]

Talebelik yıllarında Max Nordau'ın eserleriyle ülfetinin mahsulü olmak üzere, kendisinin "canlı müşahedelerle, orijinal görüşlerle dolu" olarak gördüğü iki büyük ciltlik eseri *La Dégénérescence* hakkında, birkaç yıl sonra bir tanıtım yazısı kaleme alacak olan Meriç, bu makalesinde, her ne kadar "yazarın kullandığı terminolojinin eskidiğini, birçok hükümlerinin zaten ölü doğduğunu, tezatlar içinde bocaladığını, ekonomik ve sosyal amilleri ihmal ettiğinden çok defa satıhta kaldığını ve ferdî psikolojinin cılız ve titrek ışığının büyük cemiyet meselelerini baştan başa aydınlatmasının mümkün olmadığını" söyleyecek olsa da ciddi emeklere dayandığından

---

13 CM, *a.g.e.*, (8 Ekim 1963), s. 257-258

14 CM, *a.g.e.*, (22 Şubat 1963), s. 115-116

ötürü bu eserin edebiyat tarihinde yeni ufuklar, hiç değilse patikalar açtığını iddia edecek; üstelik, "hakikî bir sanatkâr ustalığıyla çizdiği dejenere portrelerinde kendi şairlerimizden bazılarını tanır gibi" de olacaktır.

Kısacası, Max Nordau'ı tanımayan sadece Dr. Burkhart değildir:

> [Nicolas] Boileau ile [Emile] Faguet'den gayrı münekkid tanımayan şarlatan edebiyat doktorlarımızın, yirminci yüzyılın başlangıcında çıkan bu eserden bir hayli ibret dersi alacaklarını umuyoruz.[15]

Hâl böyle olunca, Avukat Rasih Yeğengil'in Henry T-E. Roodes'den çevirdiği *Cürüm ve Deha* (İstanbul, 1944) adlı eseri tenkid ederken, "mütemadiyen aynı köhne manuelleri geviş getiren edebiyatçılarımız" adına, genç adamın, mütercime, Max Nordau'ın mezkur eserini tavsiye edecek olması da gayet tabiîdir.

> Sayın mütercime Max Nordau'nı *Dégénérescence*ını tavsiye ederiz. Onu da dilimize kazandırırsa, marazî psikoloji literatürümüz çok tipik bir eserle zenginleşir; mütemadiyen aynı köhne manuelleri geviş getiren edebiyatçılarımız da yepyeni meselelerle karşılaşmış olurlar.[16]

Düşünce dünyasının anahatlarının hızla belirginleşmeye başladığı bu yıllarda, Nordau'ın yanısıra, genç Meriç'i etkileyen başkaları da vardır:

- Büchner, Nordau ve Marx beni mistisizmden öylesine soğutmuşlardı ki vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum.[17]

---

15 CM, "Edebiyat Tarihinde Dejenereler", *Gün*, sy. 3, s. 1-2, 17 Kasım 1945; "Edebiyat Tarihinde Dejenereler I-II", *Amaç*, sy. 27-28, s. 4-6, 15-25 Kasım 1946

16 CM, "Cürüm ve Deha", *Tan*, 9 Ağustos 1944 (Bkz. Bölüm II, Metin XIX)

17 CM, *Jurnal I*, (10 Ağustos 1963), s. 212; krş. *Mağaradakiler*, s. 118

- Kagliostro, Nostradamus ve Sir William Crookes, benim için de hazinenin bekçileriydiler. Onları ararken Nordau çıktı karşıma. [Max] Nordau, [Ernst] Haeckel, [Ludwig] Büchner bütün mistisizmlerin birer şarlatanlık, birer tereddî olduğunu haykırdılar.[18]

Edebiyat tarihinin şahikalarında gezinen bu genç talebenin dizginlenemez bilgi açlığını, iki yıllık Yabancı Diller Yüksek Okulu müfredatının karşılaması mümkün müydü?

Aslâ!

Bu nedenle, Meriç, vaktinin büyük bir bölümünü, ister istemez, üniversiteden ziyade üniversitenin kütüphanesinde geçirir.

> Genç delikanlı okulda da aradığını bulamamaktadır. Anfi'ye birkaç solcu arkadaşı ile girer ve en arka sıralara oturur. Zaman zaman hocalarının bilgi eksikliklerini ders sırasında yüzlerine vurmaktan çekinmez. Bir gün dersten sonra Sabri Esat Siyavuşgil kendisini çağırır ve "Evlâdım, senin bu derslere ihtiyacın yok. Sen okula gelme!" der. Cemil Meriç'in hayatı da zaten sahaflarda ve yeni keşfettiği üniversite kütüphanesinde geçmektedir.[19]

Bir yandan cihan edebiyatı tarihini keşfe çıkan, bulduğu/bulabildiği mini mini izlerin peşinden -o izlerin kendisini nerelere sürükleyeceğini umursamaksızın- adım adım yürüyen, bütün yalnızlığına karşın, ısrar ve inatla kitapların bitmez tükenmez satırları arasında ısınmaya çalışan bu genç adam, sesini, yani varlığını duymak ve duyurmak için güçlü nârâlar savurur; varolma savaşım verdiği koca İstanbul'da, dış dünyayı olumsuzlamanın en keskin tarzıyla kalabalıkların huzuruna çıkar: *eleştiriyle*.

---

18 CM, *a.g.e.*, (20 Ekim 1965), s. 397
19 Ümit Meriç, *Cemil Meriç*, s. 28, Ankara, 1993

Elindeki en güçlü silâh Fransızcasıdır; ve tabiî ki bir de büyük emek verdiği Türkçesi. Cihan edebiyatının kendince meçhul bölgelerinde yeni yeni dolaşıyor olmaktan mesrur bir hâlde edebiyat dünyasına ferman dinletmek ister. Dolayısıyla ilk elde Fransızcasından yararlanır; kendisine de yegâne *hedef* olarak Fransızca'dan yapılan Türkçe çevirileri seçer.

Gurbetin (yabancılığın) tevlîd ettiği ilk duygu 'varolma isteği'dir; kendi kendine, kendi için varolmak değil, bilâkis başkaları nezdinde varolmak...

Varolmak, yani farkedilmek ve/veya farkedildiği takdirde ancak varolduğunu hissetmek, hissedebilmek...

Genç Meriç de varolduğunu hissedebilmek adına farkedilmeyi, dikkate alınmayı, ciddiye alınmayı, kısacası varolduğunu başkalarına da kabul ettirmeyi ister. Sessizce inlemeyecek, sızlanmayacak ve fakat bunun yerine gürültülü nârâlar atacaktır: *erkekçe nârâlar...*

Evet, nârâlar!

Başkalarınca 'fark' edildiği takdirde ancak, mevcudiyetine bir mânâ vereceğine inanan, gurbete düşmüş, gurbette düşmüş pekçok *yabancı* gibi genç adam da *nârâlar* savurmaktan başka çıkar yol bulamaz.

Sözün özü, genç Meriç'in eleştirilerine verilecek ad, gerçekte *feryad* olmaktan ziyade tamıtamına *nârâ*dır; sadece eleştirileri değil, gerçekte bütün yazıları birer sayhadır, çığlıktır, haykırıştır.

Kalabalıklar senfoniden anlamadığı için, Meriç'e göre, sesini duyurmak isteyen, kaçınılmaz olarak "nârâ atmak", "feryad etmek", "sesini sayhalaştırmak" zorundadır.

Bir defasında aynen şöyle yazar:

> Bu tiyatronun dinleyicileri sağır. Sesini duyurmak isteyen nârâ atacak. Rabelais'nin kahkahası gökgürültüsünden farksız. *Discours de la Méthode*, Aristo'nun tahtını deviren bir nârâ. Rousseau nârâ, Saint-Simon nârâ. Proudhon, sokakta tabanca sıkan adam. Namık Kemal, bütün Osmanlı ülkesin-

de yankılar uyandıran bir haykırış. Kulakları ağır işitir tarihin, bağıracaksın ki duysun. Yalnız tarih mi? Kalabalıklar da nârâya koşar.[20]

Yalnız tarih mi? Kalabalıklar da nârâya koşar.
Bir başka sefer de şöyle demeyi tercih eder:

> Bu tiyatronun dinleyicileri sağır. Sesini duyurmak isteyen nârâ atacak. Kalabalık senfoniden anlamaz. Tarih de kadın gibidir, çığlığa koşar. Namık Kemal bütün Osmanlı ülkesinde yankılar uyandıran bir haykırış. Önce çığlık atacaksın, sonra üç beş meraklı, anlatacağın masalı dinlemeğe koşacak. Masal uslu çocuklara anlatılır. Çığlık herkese hitap eder; sürüye ve tarihe...[21]

Çığlık herkese hitap eder; sürüye ve tarihe...
Meselâ XVIII. asır, bir kavga asrıdır; kalemse,

> ... kâh kamçı, kâh neşter, kâh satır. Şikayetler erkekçe; feryattan çok nârâ. Daha doğrusu ne feryat, ne nârâ: aklın sesi.[22]

Bu kavga asrında, Jean-Jacques Rousseau da tarihin kulak zarını yırtanlar arasında yerini alacaktır; bizatihi nârâdır çünkü.

> Tarihe nârâyla girer Rousseau. Akademi'ye yolladığı iki risale XVIII. asrın suratında şaklayan iki tokat.[23]

Peki Zola? Meriç'in gençlik idollerinden Zola da kimsenin kayıtsız kalamayacağı bir nârâdır; içtimaî yalanlar karşısında isyan eden bir nârâ...

---

20 CM, "Nârâ", *Yapraklar*, sy. 5, s. 5, Aralık 1964

21 CM, "Efsane Söylediler", *Dönem*, sn. 2, sy. 19, s. 12, Nisan 1965; krş. CM, "Efsane Söylemişler", *Hisar*, X/81, s. 8-9, Eylül 1970

22 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, VIII/52, s. 9, Nisan 1968

23 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, VIII/56, s. 12, Ağustos 1968; krş. *Jurnal I*, (20 Ağustos 1963), s. 221-227

Germinal yazarı, "Romancı politikanın dışında kalmalıdır" diye bar bar bağrıyor. Sanatçı agora'yı fildişi kule'den seyreden bir şahitti. Kader kasırganın içine attı üstadı. *İtham Ediyorum,* bir vicdanın korkunç ve heybetli sesidir. İçtimaî yalanlar karşısında isyan eden, beşer haysiyeti bir nârâ. Tarih âşıkâne fısıltıları değil, nârâları duyuyor. Kin, sevgiden daha vefalıdır. Ne kadar düşmanınız varsa, o kadar yaşıyorsunuz.[24]

Tarih âşıkâne fısıltıları değil, sadece nârâları duyar. O hâlde hiç çekinmeden nârâ atmaya devam etmeli, alçaklarınsa korkup uzaklaşmasına –tıpkı William Blake gibi– aldırmamalıdır:

Mit, ideoloji, ütopya... Üç hücreli bir mahpesdeyiz. Dışarıda gece ve adem. Dışarıda William Blake'in çılgın nârâsı: "Hakikati söyle, varsın alçak uzaklaşsın senden."[25]

Nârâlar savurabilmek, çığlıklar atabilmek için öfke duymalı, acı çekmelidir. Genç Meriç'inse yeterince acısı, belki gereğinden fazla öfkesi vardır; bir kezzap gibi içini oyan, kahredici bir yalnızlık anaforunda çığlık çığlığadır:

Bir öfkenin, bir acının kızgın demiri kalbimize dokunmadıkça ses gelmiyor oradan. Halbuki bizden ebediyete kalacak: bu çığlık. Sevinç çığlığı, azap çığlığı, merhamet çığlığı...[26]

Cemil Meriç de yazı hayatı boyunca muhtelif eleştiri yazıları kaleme alacak, sesini *sayhalaştırmak* uğruna nârâ atmaktan hiç vazgeçmeyecektir. Ne var ki gün gelecek, geçmekte olan zamanı bir türlü nârâya dönüştüremediği için de hayıflanmaktan geri kalmayacaktır:

---

24 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, IX/64, s. 11, Nisan 1969
25 CM, "Fildişi Kule'den", *Hisar*, IX/71, s. 12-13, Kasım 1969
26 CM, *Jurnal I*, (12 Ocak 1963), s. 68; krş. *CM, Fildişi Kule'den*, "Hisar", VIII/51, sh. 6-7, Mart 1968

Tufan öncesi hayvanlara benziyor günler, kocaman ve sevimsiz. Gotik katedrallerdeki şeytan resimlerine benziyor; hayâsız ve müstehzî. Sen geçiyorsun, onlar kalacak. Onları saçlarından yakalayıp bir mısrâa, bir nârâya kalbedemiyorsun.[27]

Öyle olacaktır ki nârâlarını kendisinden başkasının duymadığını düşünecek ve yine yalnızlığın, yabancılığın, uyumsuzluğun, tutunamayışın bütün acısını, günlüğüne 'feryadlar' hâlinde dökmekle, biteviye 'yazık'lanmakla yetinecektir.

25 Mart 1964'te günlüğüne şu notu düşer:

Ben bir manastıra kapanıp uzviyetimin çığlıklarını kırkayak ezer gibi çiğneyebilirdim. Tanrı'ya veya insana bağlayabilirdim kendimi, olmadı. Annem kemik veremi imiş. Babam şizofren. Ve gurbet... ezelî, ebedî gurbet! Başkaları için yaşamak güzel şey. Ama kendisi için yaşadıktan sonra. On sene, beş sene, bir sene. Herkesin oynadığı oyuncaklarla oynamak. Bunu istedim. Arkadaşlarım içinde benim kadar geride kalan yok. İktisaden kapıcıdan aşağıyım. Şöhretim evimin sınırlarını aşmıyor.[28]

Ve gurbet... ezelî, ebedî gurbet....

Gurbete düşmüş her yolcunun, başaramadığı takdirde dönebileceği bir yerin, yanaşabileceği bir limanın, uyum sağlayamadığında kendisine tutunabileceği, kök salabileceği bir toprağın olduğu farzedilir. Oysa 1940'ta gurbete çıkıp İstanbul'a gelen 24 yaşındaki genç Meriç'in, döneceği, dönebileceği, tutunamadığında mesken edinebileceği bir yurdu yoktur. Meskenini geçmişinde değil, geleceğinde aramak ve bulmak zorundadır. Bu bakımdan İstanbul, onun için, gerçekte kalıcı değil, geçici bir yurttur. O daha ikinci adımında Paris'e, hani o şeyda âşıkı olduğu Paris'e gitmek niyetinde-

---

27 CM, "Bu Yangına Herşeyini Atacaksın", *Yeni İnsan*, V/56 (8), s. 9, Ağustos 1967; krş. *Hisar*, (5 Haziran 1966) Haziran 1969

28 CM, *Jurnal I*, (25 Mart 1964), s. 319-320

dir. Fakat bu arzu hiçbir zaman gerçekleşmeyecek, gözlerini kaybettiğinde Paris'e yapmak zorunda kaldığı altı aylık kısa bir seyahat dışında genç adam, hemen hemen bütün hayatını İstanbul'da geçirecek, İstanbul'da noktalayacaktır.

İmdi, açlığın ve yalnızlığın o kolay kolay bastırılamaz, üstesinden gelinemez itkileriyle koca bir şehirde bir başına, tek başına, yalnız başına tutunmaya çalışan ve fakat kendisini hem *farklı*, hem *zayıf* hisseden ve "toplum tarafından bir sümüklüböcek gibi ezilmemek için" zırhlarını giyinmek zorunda kalan genç bir adamın çileyle, ızdırapla, acı ve öfkeyle sayhalaştırdığı feryadlarına kulak vermeye çalışacak; çağdaşlarının da, sözümona takipçilerinin de bir türlü duymadıkları, duymak istemedikleri o feryad ve nârâları, hem de üzerinden yarım asrı aşkın bir süre geçmişken, tarihe inat, kalabalıklara inat, bir *senfoni* tadında dinlemeye gayret edeceğiz.

Kendisi "Çığlıkta ahenk aranmaz!"[29] demiş olsa da, bugünden bakıldıkta biz o ahengi, çığlığının *unsurlarında* değil, bilâkis *bütününde* arayacak; "alnını, bir şeyler var içinde diye yumruklayan bir hayalpereste soğuk terler döktürecek kadar korkunç" bu faciada, düşünmeye adanmış her tecrübede rastlanabilecek o fevkalâde azim ve gayretin nişanelerini bulmayı deneyeceğiz; kafasının üzerinde yürüyen bir vücudun nişanelerini...

---

29 CM, *Jurnal II*, (8 Mart 1981), s. 286

2
Kafasının Üzerinde Yürüyen Vücud

12 Ocak 1963... Gözlerini kaybedişinin üzerinden on yıl geçtikten sonra, Cemil Meriç günlüğüne şu notları düşer:

> Emerson, "Fikir adamı kendini egoizmle zırhlamalı" diyor. Evet, cemiyet bir sümüklüböcek gibi ezer seni, zırhlı değilsen. Annen ezer, kardeşin ezer, çocuğun ezer. Neden başkalarından farklısın? Hem *farklı*, hem *zayıf*, iki büyük cinayet!
>
> Peki Emerson, bize "fikir adamı" hil'ati giydirecek hangi makam? Raskolnikof faciası, alnını, "bir şeyler var içinde" diye yumruklayan bir hayalpereste soğuk terler döktürecek kadar korkunç. Elbette yaşamak öldürmek demek, her adımımızda birtakım canlara kıyıyoruz... Ölmek ve öldürmek...[30]

Cemiyet bir sümüklüböcek gibi ezer seni, zırhlı değilsen. İstanbul'a adım attığı andan itibaren genç Meriç de hemen zırhlarını kuşanır ve fetih ümitleriyle gazaya koşar gibi geldiği bu koca şehirde, işe, önce kaleminin ucunu sivriltmekle başlar.

---

30 CM, *Jurnal I*, (12 Ocak 1963), s. 68; krş. *CM, Fildişi Kule'den*, "Hisar", VIII/51, sh. 6-7, Mart 1968

İstanbul'da çıkan ilk yazılarım (40-41-42), Tercüme Bürosu'nun kepazeliklerini teşhir eder. Ben edebiyata sürünerek girmedim, prens olarak girdim, şövalye olarak girdim. Palas Athena gibi zırhlarımla doğdum.[31]

Gerçek dünyadan uzaklaştığı ölçüde kitapların dünyasına gömülen ve zırhını o engin, yorulmaz tetebbuatıyla örmeye başlayan genç talebenin, Ekim 1941'de, iki ayrı dergide, *İnsan* dergisinde bir tedkiki, *Yeni Edebiyat* dergisinde ise bir şiiri yayımlanır.

Devamı yayımlanamayan tedkikinin başlığı: "Honoré de Balzac"tır. Şiirinin başlığıysa: "Düşen Bir Kadına Dair".[32]

4 Mart 1942'de, *Yeni Yol* dergisinde, vefatının 86. yıldönümü münasebetiyle Alman şair Heinrich Heine hakkında –bir şiirinin çevirisini de hâvi olmak üzere– ikinci makalesini neşreden genç Meriç,[33] üç ay sonra, Haziran 1942'de, *Ayın Bibliyoğrafyasında* hem André Gide'in *Les Faux-monnayeurs* (Kalpazanlar) adlı eseriyle ilgili kısa bir tanıtım yazısı, hem de Balzac'ın *Le Lys dans la vallée* adlı romanının Nahid Sırrı Örik tarafından yapılan Türkçe çevirisi (*Vadideki Zambak,* 1941) aleyhinde sıkı bir eleştiri yazısı neşreder.[34]

Balzac, Heine, Gide... ve bu isimler hakkındaki tanıtım yazılarının yanısıra Meriç'in sokaklarda çınlayan ilk nârâsı: *Vâdideki Zambak*!

---

31 CM, *Jurnal II*, (25 Aralık 1966), s. 130, İstanbul, 1998. (Cemil Meriç'in 1940'da ve 1941'de neşredilmiş bir çeviri eleştirisi –tesbitlerimize göre– mevcut değildir.)

32 CM, "Honoré de Balzac", *İnsan*, sn. 2, sy. 18-19, s. 23-26, Birinci Teşrin 1941; CM, "Düşen Bir Kadına Dair", *Yeni Edebiyat*, sn. 1, sy. 23, s. 3, Birinci Teşrin 1941

33 CM, "Heine (Heinrich)", *Yeni Yol*, sn. 1, sy. 3, s. 9-10, 15, 4 Mart 1942

34 CM, "Gide (André) – Kalpazanlar I ve II", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 9, Haziran 1942; CM, "Vadideki Zambak", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 14-15, Haziran 1942 (Bkz. Bölüm II, Metin I)

a. Savaş Başlıyor (Haziran 1942)

Maarif Vekilliği sayesinde, "mütercimi, irfan seviyesi şüpheli bir tâbîin heveslerine esir bırakan ve piyasayı cihan edebiyatı nâmına düşük kıymetli sakat tercümelerle dolduran anarşi ortadan kalkmak üzere" olsa da, Meriç'e göre, bu resmî himayenin dahî "teessüre değer istisnaları" vardır:

> Yalnız kaydedelim ki *Vâdideki Zambak* tercümesi Maarif Vekilliği'nin büyük bir liyakatla rehberlik ettiği tercüme faaliyetinde teessüre değer bir istisna teşkil ediyor.

Niçin teessüre değen bir istisna?
Mabed savaşçısı, bu sorunun cevabını şöyle özetliyor:

> Tahammülümüzün ancak ilk otuz sahifesini karşılaştırmamıza müsaade ettiği bu eserin bizi neden böyle bir tenkid yazmağa mecbur ettiğini mütercimin dikkat nazarına arzedelim:
>
> 1) Tercüme yanlışları, atlamalar, en müsamahakâr münekkidi çileden çıkarmak kasdıyla yapılmış fikrini verecek kadar boldur.
>
> 2) Tercümeye başlamadan evvel okuyucunun zarurî olarak arayacağı bazı izahat (eserin *Beşerî Komedya*daki mevkii, ne gibi iddialarla kaleme alındığı, sebebiyet verdiği dâvâlar) ihmâl edilmiştir.
>
> 3) Kapağında Maarif Vekilliği'nin inisiyallerini taşıyan kitap, Maarif Vekilliği'nin yıllardır müdafaasını yaptığı öztürkçe prensibine tamamen aykırı bir dille çevrilmiştir.
>
> 4) Cümle hataları, şîve uygunsuzlukları, ihmâller, mütercimin kaari ile alay ettiği hissini uyandırmaktadır.

Nahid Sırrı Örik'in çeviri hatalarına ilişkin muhtelif örnekler verdikten sonra, münekkidimiz, yazısını, şu tavsiyeyle sonlandırır:

> Sayın mütercime tavsiyemiz, şimdiden sonra, *Vâdideki Zambak* gibi üslup iddiasıyla kaleme alınan ve cihan edebiyatında

büyük akisler yaratan eserlere el uzatırken daha titiz bir itina göstermesidir.

Peki, genç savaşçının eleştiri oklarından nasibini alan, sadece *Vâdideki Zambak* çevirisi midir?

Hayır! Balzac'tan çevrilen *Goryo Baba*nın mütercimi Haydar Rifat da bu yazıda, hakkına düşen payı alacaktır:

> Rus nesrinin Dostoïevsky gibi rakipsiz bir tâcidârı *Eugénie Grandet* tercümesine aylarını harcamıştı. İleri Batı ülkelerinde Balzak'ı çevirmeğe uğraşanlar, çok defa *Kitab-ı Mukaddes* şerhleri gibi, bu işe ömürlerini vakfederler. Bizde ise, kitapçı vitrinlerini 'şaheserler makteli' hâline getirmek için şaşılacak bir gayret sarfeden bezirgânlardan biri [Haydar Rıfat], *Goryo Baba*yı [İstanbul, 1934] yirmi günde tercüme etmekle öğünüyor.[35]

Cemil Meriç, makaslandığından olsa gerek, mezkur eleştirisini iki sene sonra bir kez daha yayımlamakla kalmaz,[36] "Tercümelerinizi yayımlarken, bundan böyle mabedin önünde sizi bir savaşçının beklediğini unutmayınız!" dercesine, Haziran 1942'den itibaren tenkidlerini peşisıra yayımlamaya başlar.

Sırada, bu sefer, Emile Zola'nın *L'Assommoir* adlı romanının bir çevirisi vardır: *Meyhane*!

> *Assommoir*ı Ahmed Midhat'ın gazetelerinde tefrika ettiler önce. Sonra eski harflerde tercümesini yaptılar. Hamdi Varoğlu da yaptı bir tercüme. Hakkında bir yazı yazdım.[37]

---

35 Meriç, bu çeviri hakkındaki kanaatini çok geçmeden bir kez daha tekrarlama fırsatı bulacaktır: "1934'te Haydar Rıfat *Goryo Baba*yı tercüme etti. Buna *tercüme* demek mecburiyetinde kaldığımız için üzülüyoruz." (CM, "Balzac", *Altın Gözlü Kız*, s. 71, İstanbul, 1943)

36 CM, "Vadideki Zambak", *Yücel*, XVII/98, sn. 10, s. 69-71, Haziran 1944 (Bkz. Bölüm II, Metin I)

37 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, (10 Haziran 1977), s. 177, İstanbul, 1993

*Ayın Bibliyoğrafyası*nın 1942 tarihli Temmuz-Ağustos ve Eylül sayılarında peşpeşe yayımlanan bu eleştirisinde,[38] genç Meriç, çok ilginçtir ki "*Hasan Mellah* muharriri" Ahmed Midhat'ı "hikmet yumurtlamak"la; "belli başlı edebiyat tarihçilerinden" Mustafa Nihat Özön'ü, "Zola külliyatını etüd etmemek"le, "Balzac ve Flaubert'den beri devam eden *üslûp* hakkındaki münakaşalardan haberi olmamak"la, "Zola'nın üslûbuna, dehasına ve hayatına saldıranların hangi mektebi, hangi cepheyi, hangi menfaati temsil ettiklerini bilmemek"le, ve en nihayet, "ıskartaya çıkmış mektep kitaplarından toplayabildiği malûmatla münekkidliğe özenen" Lûtfi Ay'ı ise, "Zola'nm realizminden, ilmî kanaatlerinden, zamanını nasıl aksettirebildiğinden habersiz olmak"la suçlayıp tenkid etse de eserin mütercimine, sadece müsamahakâr davranmakla kalmamış, kusurlarına rağmen kendisine karşı gayet takdirkâr bir üslûp da kullanmıştır:

- Hamdi Varoğlu, ideal bir mütercimde aranılan vasıfların bir çoğunu haiz. Fransızca'yı iyi anlıyor, Türkçesi sağlam ve sanatın birçok inceliklerine vâkıf. Bütün bu meziyetlerine rağmen tercümelerinde olmadık aksaklıklara rastlanması, kıymetin sahife hacmiyle ölçüldüğü bir muhitte, hayatını kalemiyle kazanan bir mütercim olmasındandır.
- Hamdi Varoğlu'nun *Meyhane*si bütün hatalarına rağmen muvaffak olmuş bir tercümedir. Mütercim Fransız argosunu iyi çözebilmiş, bazı pasajları en kabadayı meslekdaşlarına örnek olacak kadar güzel ve kusursuz çevirmiştir. İsmail Müştak tercümesinde sık sık görülen atlamalar da Hamdi Varoğlu'nunkinde pek nadirdir. Yalnız bazı kelimelere yanlış mânâlar verilmiş, bazı cümleler anlaşılmayacak hâle girmiştir. Mütercim mazurdur; herkes hataya düşebilir.

---

38 CM, "Emile Zola ve Assommoir", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, s. 9, Temmuz-Ağustos 1942; "Meyhane (Assommoir)", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 9-10, s. 19-22, Birinciteşrin 1942 (Bkz. Bölüm II, Metin VI). Meriç, bu arada Hilmi Ziya Ülken'in bir kitabıyla ilgili kısa bir tanıtım yazısı da neşredecektir: CM, "Şeytanla Konuşmalar", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, s. 15, Temmuz-Ağustos 1942

- Hamdi Varoğlu tercümesi, bütün bu saydığımız –ve daha da sayabileceğimiz– hatalara rağmen İsmail Müştak'inkiyle kıyas kabul etmeyecek kadar mükemmeldir.

Bir daha böylesine âlicenab, böylesine cömert iltifatları kolay kolay hiçbir mütercime 'bağışlamayacak' olan münekkidimizin, mütercimi kusurlarında bile 'mazur' görüyor olması gerçekten de çok şaşırtıcıdır.

Acaba Meriç, mezkur çeviriyi niçin tenkid etmiş, hem de makalesini iki kez yayımlamak suretiyle kendisini zahmete sokup eserin ilk 30 sayfasından derlediği çeviri hatalarına neden kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmıştır?

Biraz itinayla, bu muhtemel sorunun Meriç tarafından bizzat cevapladığını görebiliriz.

- Eser, Tercüme Bürosu tarafından 'tedkik' edilmiş olmasaydı, nadir kusurlar üzerinde durmaya lüzum görmeyecek, Türkçe'ye güzel bir kitap kazandıran mütercime teşekkürle iktifa edecektik. Şurasını da kaydedelim ki *Tercüme Bürosu üyelerinin dikkat nazarına arzettiğimiz bu hataları* görebilmek için...
- Tenkidimizin gayesi, *Meyhane*nin Tercüme Bürosu'nun tedkikinden geçmekle büyük bir şey kazanmadığını tebarüz ettirmektir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, genç savaşçının hedefi, gerçekte mütercim değil, doğrudan, Maarif Vekilliği'ne bağlı olarak yayım faaliyetlerini yöneten Tercüme Bürosu'nun üyeleridir.

Cemil Meriç'in eleştirisi, ilki gibi karşılıksız kalmamış ve bu sefer, yine Tercüme Bürosu'nun çıkardığı *Tercüme* dergisinde, kendisine Hamdi Varoğlu tarafından uzunca bir cevap da verilmiştir.[39]

---

39 Hamdi Varoğlu, "*L'Assommoir* Tercümesi üzerine bir tenkide cevap", *Tercüme*, III/16, s. 290-293, 19 İkinciteşrin 1942 (Bkz. Bölüm II, Metin VII)

Varoğlu, öncelikle Meriç'in iltifatlarına teşekkürle mukabele eder ve fakat çevirisinin *didiklenmesi* (!) karşısında, ister istemez "nefsi müdafaa" hakkını da kullanacağını belirtir:

> Yanlışı doğru sanmanın zararını, tenkidin de lüzumunu bilenlerdenim. Ancak doğruyu yanlış gibi göstermenin de haksızlık olduğuna kaniim. Bu cevap o kanaattan doğdu.
>
> Cemil Meriç'in *Ayın Bibliyoğrafyası*nda çıkan bir tenkidi, hakkımda bazı iltifatlardan sonra, *Meyhane* adı ile çıkan *L'Assommoir* tercümesini didiklemiş. O iltifatlara teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu didiklemeye de cevap vermeyi bir "nefsimi müdafaa" vazifesi olarak yerine getirmek istiyorum.

Varoğlu, yeteri kadar ve fakat her halukârda *suhuletle* nefsini müdafaa ettikten sonra, en nihayet sadede gelip 'muârızının' (!) eleştiri oklarını gönderdiği asıl hedefi, yani Tercüme Bürosu'nu müdafaa etmek lüzumunu hisseder:

> Mütercimi mi, yoksa müdekkiki mi tenkid ettiği anlaşılamayan muârızımız evvelâ şu noktayı unutmuş: Maarif Vekilliği Tercüme Bürosu'nun vazifesi ve mecburiyeti, kendi tedkikine arzedilen eserlere bir şey kazandırmak değil; kelimeler üzerinde mütercimin kanaatini, içtihadını bozup kendi telâkkisine göre şekiller vermek de değil, sadece o eserin heyet-i umumiyesini asıl metne, dile uygunluk bakımından tartmaktır. Bir eser sahibine, "Ben olsam şu kelimenin yerine falan kelimeyi kullanırdım, yazısını ona göre değiştirirdim" demek de ne tedkik edenin, ne münekkidin vazifesi, salâhiyeti içindedir. Tercüme Bürosu bunu yapmaya mecbur da değildir.

Münekkidin eleştiri ve suçlamalarına mütercimin verdiği cevapla tartışma bir yönüyle tatlıya bağlanmış gibi görünmektedir. Nitekim iki yıl sonra, 1 Eylül 1944'te, münekkid'le mütercim yine karşı karşıya gelirler ve fakat bu sefer aralarında bir *çatışma* değil, bir *anlaşma* hasıl olur:

> Bir taraftan İstanbul'da Babıâli caddesinde 30 No'da hususî dairesinde Yüksel Yayınevi nâmına Hamdi Varoğlu; diğer taraftan Elazığ Lisesi Fransızca öğretmeni Bay Cemil Meriç arasında aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşma hasıl olmuştur.[40]

Bu mukavele neticesinde, Cemil Meriç, Yüksel Yayınevi hesabına, Balzac'ın *Ferragus* ile *La Duchesse de Langeais* adlı romanlarını Türkçe'ye çevirecek ve bu çevirilerden ilki Temmuz 1945'te yayımlandığı hâlde, ikincisi –yayınevinde kaybolduğundan ötürü– aslâ günyüzüne çıkma imkânı bulamayacaktır.

Acaba bu anlaşma, eleştirinin asıl hedefi durumundaki Tercüme Bürosu'yla bir ateşkes imzalanmasına yol açacak mıdır?

Bu soruya olumsuz cevap vermek durumundayız. Çünkü Cemil Meriç'in, keskin eleştirilerine ara vermeye, kendi tabiriyle "Tercüme Bürosu'nun kepazeliklerini teşhir etmek"ten vazgeçmeye hiç niyeti yoktur.

b. Savaş Kızışıyor (Kasım 1942)

Kasım-Aralık 1942... Mabed savaşçısının hedefi, pekâlâ tahmin edileceği üzere, yine Tercüme Bürosu'dur; vesile ise, bu büronun etkin isimlerinden Nasuhi Baydar'ın Balzac'dan çevirdiği *Köy Hekimi* adlı tercüme...[41]

Meriç yıllar sonra, hem hedef tahtasına yerleştirdiği mütercim, hem de o devir hakkındaki izlenimlerini şöyle ifade edecektir:

> Nasuhi Baydar (...) ne istediğini, ne aradığını, niçin aradığını bilmeyen bir adam. Şöhretlerin gecekondu gibi inşa edildiği bir devirde, Haşim'in şüpheli himayesiyle "büyük mütercim"

---

40 *Yüksel Yayınevi-Cemil Meriç Arasında Akdedilmiş Mukavele Metni*, İstanbul, 1 Eylül 1944. (Mukavele, Honoré de Balzac'dan *Ferragus* ile *La Duchesse de Langeais*; Walter Scott'tan *Le Nain noir* isimli eserlerin tercümesini havidir.)

41 CM, "Köy Hekimi", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 11-12, s. 23-26, Kasım-Aralık 1942 (Bkz. Bölüm II, Metin II)

kabul edilmiş. *Thaisi* karşılaştırmadım, ama devir, *Les Dieux ont soifı* "Allahlar Susamışlardı" diye çeviren Hüseyin Cahit'lerin allâme postuna bağdaş kurduğu devir.[42]

Haşim'in şüpheli himayesiyle "büyük mütercim" kabul edilen Nasuhi Baydar...

Belirtmek gerekirse, Nasuhi Baydar'm Haşim'in himayesine mazhar olduğu bir hakikattir; ancak bu himaye, Meriç'in işaret ettiği gibi, bize hiç de *şüpheli* görünmemektedir:

- Birçok şairlere, nâsirlere ve gûnagûn müelliflere eserlerinin bahşedemediği nam ve marufiyeti, birkaç güzel tercümesiyle kolayca elde ediveren ve ismi, şimdiden, memleketin başlıca muharrirleri arasında sayılmağa başlayan Nasuhi Esad Bey'in *Thais* tercümesi, genç edip için olduğu kadar, 'Türkçe' için bir muvaffakiyettir.
- Şimdiye kadar bizde, Nasuhi Esad Bey ayarında bir muharrir, tercümeye, mütevazı ve sadık tercümeye tenezzül etmiş değildi. Anatole France'ın hayran bir kaarîi olmaktan başka bir iddiası olmayan ve bu şerefi kendine kâfi gören Nasuhi Esad Bey'in *Thais* tercümesi, bütün yukarıda saydığımız kusurlardan temiz kalmış hakikî tercümenin Türkçe'de ilk numunesi addolunmağa değer. Mütercim, aslın hususiyetlerinden zerre bile feda etmekten titreyerek, üstadın en meşhur eserlerinden birini Türkçe'ye tercüme etmiş bulunuyor.
- Nasuhi Esad bey, tercümesine aslının lahnını [mûsikisini] vermek için Türkçe'yi âdeta yeni bir nizama tâbi kılmıştır. Asılda olduğu gibi, tercümede de kâh İncilî bir edâ, kâh İskenderiye Yunaniliği şiiriyeti, kâh çöl ve kâh mamure sesleri duyulur. Hâsılı *Thais* tercümesi kuvvetli bir lisan-âşinanın ve titiz bir sanatkârın müşterek eseridir.[43]

---

42 CM, *Jurnal I*, (18 Aralık 1963), s. 281 (Bkz. Bölüm II, Metin IV)

43 Ahmet Haşim, "Thais Tercümesi", *Akşam*, no: 1784, 26 Eylül 1339/1922. Bu tercümenin ilginç hikâyesini, mütercimin dilinden okumak için bkz. Nasuhi Baydar, "Anatole France'a ve Tais Tercümesine Dair"; Anatole France, *Thais*, s. III-VIII, İstanbul, 1945. [Beşir Ayvazoğlu'nun *Ömrüm Benim Bir Ateşti* adlı

Ahmet Haşim tarafından daha 1920'lerin başında bu denli cömert iltifatlara konu olmuş ünlü bir mütercim hakkında ve "şöhretlerin gecekondu gibi inşa edildiği bir devirde", genç münekkid, yazmış olduğu eleştirinin henüz ilk adımında -çok ilginçtir ki- gayr-ı resmî yayınlardan yaka silkmesine rağmen, Maarif Vekilliği'nce deruhde edilen resmî yayın faaliyetini takdir ve tebcil ediyormuş gibi görünür:

> Cihan edebiyatı her soydan tufeylinin yağma hırsıyla saldırdığı sahipsiz bir mabed; Ankara caddesi, asırların öldüremediği dâhileri bir iki kalem darbesiyle mahveden kahramanların randevu yeridir. Bu uğursuz anarşi, salgın bir hastalık hâlinde sürüp giderken, çalışmalarını takdir ve ümitle takip ettiğimiz Tercüme Bürosu'nun çok daha titiz bir dikkatle harekete geçmesinin mutlak bir zaruret olduğunu belirtmek istiyoruz.

Çalışmalarını takdir ve ümitle takip ettiğimiz Tercüme Bürosu'nun...

Bir önceki eleştirisinde mütercimi kayırıp Tercüme Bürosu'na yüklenen Meriç, bu eleştirisinde ise tam tersi bir yola sapar ve mütercimi hırpaladığı hâlde Tercüme Bürosu hakkında -nedense- takdirkâr ifadeler kullanır.

1) Eleştirinin ilk gerekçesi, çok ilginçtir:

> Lisanımız henüz *Père Goriot*lardan, *Illusions Perdues*lerden, *Cousin Pons*lardan mahrumken *Köy Hekimi*nin tercüme ettirilmesini "isabetsiz bir seçiş" diye vasıflandırmak mecburiyetindeyiz.

2) İkinci gerekçe ise, mütercimin *Balzac* ve *Köy Hekimi* hakkında yazdığı ondokuz sayfalık önsözün yetersizliğidir:

> Teessürle görüyoruz ki Bay Nasuhi Baydar *İnsanlığın Komedyası*nı etüd etmediği gibi, eserini çevirdiği muharrir hakkında da ciddî hiçbir kitap okumamıştır.

---

eserinde (İstanbul, 2002, s. 127), Haşim'in mezkur makalesiyle ilgili verdiği künye (nr. 1704, 21 Haziran 1339) yanlıştır.]

3) Eleştirinin üçüncü gerekçesi ise, pek tabii ki eserdeki çeviri hatalarıdır:

> Nahid Sırrı'nın *Vâdideki Zambakı* gibi bu tercümenin de bir tek hususiyeti vardır: *traduttore traditore* aforizmasına beliğ bir misâl teşkil etmesi.

Dikkat edilecek olursa Meriç, burada usulca, Hamdi Varoğlu'nun *Meyhane* tercümesini bir istisna olarak gördüğünü îma etmektedir.

Genç savaşçının bu hamlesi de bir önceki gibi karşılıksız kalmayacak ve çok geçmeden, 19 Ocak 1943'te, yine *Tercüme* dergisinde, kendisine Nasuhî Baydar tarafından oldukça mufassal ve o denli ağır bir cevap verilecektir.[44]

Münekkidle 'atışma'nın yararına inanmayan mütercim, müdafaasının gerekçesini şu şekilde açıklamayı uygun bulur:

> Maksadımız sadece tenkidin en az tercüme kadar zor olduğunu göstermekten ibaret olup tenkidçiye cevap vermek değildir. Çünkü bu zatta iyi tenkidçinin tarafsızlığı, hoşgörüsü, anlayışı, bilgisi ve iyimserliği ve -sanat için bunların hepsinden zararlı olarak- eski tâbirle "münazara âdabına vukufu" yoktur ki kendisiyle atışılıp tercüme ile onun tenkidinden yana faydalı bir neticeye varılsın.

Baydar, Meriç'in, eleştirisine gerekçe olarak gösterdiği maddeleri tek tek ele alıp sırasıyla cevaplandırır; hatta zaman zaman kendisiyle atışmaktan da geri kalmaz.

En nihayet, "bu garip tenkid yazısının en kaba, en çirkin, delilsiz ithamlarla dolu netice kısmına" gelir: *hemen her sahifede rastlanan atlamalar...*

---

44 Nasuhi Baydar, "Tercüme ve Tenkidin Zorlukları", *Tercüme*, III/17, s. 366-373, 19 İkinci Kânun 1943 (Bkz. Bölüm II, Metin III). Bu yazı, altı ay sonra Meriç'in tenkidini yayımladığı *Ayın Bibliyoğrafyası* mecmuasında ikinci kez ve fakat özetlenmek suretiyle yayımlanacaktır: Nasuhi Baydar, "Tercüme ve Tenkidin Zorlukları", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 19-20, s. 17-23, Temmuz-Ağustos 1943

*Köy Hekimi*ni Nelson basımevince neşrolunan bir nüshadan Türkçe'ye çeviren mütercim, bu ağır suçlama karşısında, "La Nouvelle Revue Française"in *Bibliothèque de la Pléiade* ünvanıyla neşretmiş olduğu *Balzac Külliyatı* arasındaki nüshaya da bakar ve herhangi bir eksiklik veya fazlalık göremez. Ardından da -kendisini pek incittiği anlaşılan- bu ithamla ilgili olarak şöyle der:

> Bu delilsiz ithamı, bu baştan başa kaba yazının en iğrenç taraflarından biri olarak ehemmiyetle kaydediyoruz. Tercümede atlamalar yoktur. Fakat hiçbir zaman ehli olamayacağı tenkidi böyle anlamış bu tıynette bir adam için asıl olan, hakikati feda etme pahasına da olsa, müddeasını ispat sadedinde inat ve ısrar göstererek kötülemeye ve çürütmeye çalışmaktır. O bir defa sapmış olduğu bu taşlı yolun bütün icaplarına katlanarak daha başka hatalara düşecek, "Tercümenin Türkçesi o kadar orjinaldir ki nihayete kadar okuma sabrını gösterecek bir tek vatandaş tasavvur edemiyoruz" gibi bir mânâsızlığı dahî irtikab edecektir. Hâlbuki tercümede bir orjinallik varsa, bu ancak bizim asla sadık kalmak ve yazarın hususiliğini nakle gayret etmekteki itinamızdan ileri gelmektedir.

Baydar'ın, *savunusuna* değil, tam anlamıyla *karşı-saldırısına* son verirken sarfettiği şu cümleler de hiçbir surette gözardı edilemeyecek niteliktedir:

> Tercüme zor bir iştir; fakat tenkid de onun kadar zordur. İşte bunun örneği: *Köy Hekimi*ne vücut veren altmışbeş-yetmişbin kelime arasında –metne göz gezdirmekle değil– bu metni pertavsızla inceledikten sonra bulabildiği beş-on cümle ile onbeş-yirmi kelimeyi yanlış sanan acemî tenkidçinin tercümedeki beceriksizlikleri... Halbuki tenkid tarafsızlık, hoşgörü, anlayış, bilgi ve –başka bir kelime kullanmayalım– naziklik işidir. Bu faziletlerle kendilerini cihazlayabilmiş olanların görüşlerine itibar olunur, dediklerinden feyz alınmaya çalışılır. Bunlar yapıcı, faydalı tenkidçilerdir. Yıkıp kötüleyerek kendini göstermek, çiğneyip ezerek üste çıkmak hevesiyle tenkide yeltenenin kötü işi de yüzüne vurulur.

Yıkıp kötüleyerek kendini göstermek, çiğneyip ezerek üste çıkmak hevesiyle tenkide yeltenenin kötü işi...

Mütercimin, "acemî tenkidçisi"ne yönelttiği bu eleştiride, tartışmanın kendi bağlamından sarf-ı nazarla dikkate alınması gereken iki husus var: "*kendini gösterme* ve *üste çıkma* hevesi..."

Biz bu iki hissiyatın da hem okulundan henüz mezun olmuş 26 yaşındaki genç münekkidin iç dünyasıyla, hem de kendisinin o günlerine ilişkin tasvir ve tasavvuratımızla *uygunluk* içerisinde olduğunu düşünüyor; doğrusu, Baydar'ın bu tesbitinde, redd u inkârı gerektirecek bir mübalâğa görmüyoruz.

İleriki yaşlarında, "Tarih âşıkâne fısıltıları değil, nârâları duyuyor. Kin, sevgiden daha vefalıdır. Ne kadar düşmanınız varsa, o kadar yaşıyorsunuz" diyecek olan Meriç'in kendisi de o dönemde takip ettiği stratejinin, hiç kuşkusuz ki biraz 'yezidçe' olduğunun farkındadır; daha da önemlisi, bu tercihinin kendisine neler kazandıracağını, neler kaybettireceğini gayet iyi bilmekte ve fakat mizacı gereği bu sonucu pek önemsiyormuş gibi de görünmemektedir.

Nasuhi Baydar'ın vefatı sebebiyle günlüğüne düştüğü 18 Aralık 1963 tarihli şu notlar, genç savaşçının bu kavgayla ilgili olarak yirmi yıl sonraki duygularını yansıtması bakımından emsalsizdir:

> Nasuhi bir cins isimdir. Frenk mekteplerinde okuyan köksüz, dâvâsız bir hayvan nev'i; Fino köpeği gibi bir hayvan... *Köy Hekimi* için yazdığım tenkide terbiyesiz bir cevapla mukabele etmişti. Uzatmak istemedim. Evvelâ, Nasuhi güreşilmeye değer bir pehlivan değildi. Sonra *Ayın Bibliyoğrafyası* çıkmıyordu artık, ve *Tercüme Dergisi* bu efendilerin mikrofonuydu.

Meriç, sözlerine, eleştirisiyle ilgili şu ilâveyi yapmaktan da geri kalmaz:

*Köy Hekimi*nin önsözünde André Ribart'ın *Histoire d'un Peuple*ü istişhad ediliyordu. Tenkidimde "Fransa tarihini sınıf kavgası ile aydınlatan bu eserden mütercim nasıl faydalanmış anlayamadık" demiştim. Bu çok yezidçe bir 'remarque'tı. Nasuhi, Ribart'ın kapağını bile açmamıştı. Açamazdı da.[45]

Evet, gerçekten de bu *çok yezidçe* bir çelme idi...

Nasuhi Baydar'la arasındaki bu 'kavga'nın, hiç kuşkusuz ki Meriç'in hayatında ciddi tesirleri olacak ve Ankara'nın güçlü isimleri arasında yer alan Baydar, tüm maksadı İstanbul'da tutunmaya çalışmaktan ibaret olan bu genç hasmına sadece kalemle değil, kişisel nüfuzuyla da mukabelede bulunmaktan geri kalmayacaktır. Nitekim Meriç de 1963 tarihli mezkur notlarında bu hususa işaret eder:

> Nasuhi'nin hayatımın seyri üzerinde tesiri olduğunu sanıyorum. Maarif Vekâleti'nin iltifat ve ihsanlarında (!) onun da payı olmak icabeder. Karım, bütün şartları -mürekkeb faizi ile- hâizken Elazığ'a tayin edilmedi. Bunda Halk Partisi'nin pek nüfuzlu milletvekili Nasuhi Bey'in parmağını görmemek güç.

10 Kasım 1976'da ise Meriç, eleştirilerinin sonuçları hakkında daha genel bir değerlendirme yapacaktır:

> Ben edebiyata tenkidle başladım. 1940'larda geniş tercüme faaliyetine girişilmişti. Neşriyatın temelini tercümeler teşkil ediyordu. 12 tane tercüme tenkidi yaptım. Bu tenkidler bana sadece düşman kazandırdı.[46]

Bu tenkidler bana sadece düşman kazandırdı.

Tenkid demek *kavga* demekti, *savaş* demekti; hem de mabedi bezirgânlardan temizlemeye ahdetmiş bir savaşçının savurduğu erkekçe nârâlarla kızışan bir savaş... dostlar

---

45 CM, *Jurnal 1*, (18 Aralık 1963), s. 281-283 (Bkz. Bölüm II, Metin IV)

46 HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1976), s. 16

arasında değil, düşmanlar arasında gerçekleşen bir savaş... savaşçının, varolmak, olabilmek adına, üstelik kendisine ne kadar pahalıya patlarsa patlasın, sürdürmek zorunda olacağı bir savaş...

Bu savaş henüz başlamıştı; kızışarak da devam edecekti.

1942'de Tercüme Bürosu'nun yayınlarına karşı başlamış olan savaş, sadece eleştiri yazılarıyla devam etmeyecek, Meriç, aynı yılın Mart ayında evlenip Haziran ayında Yabancı Diller Yüksek Okulu'ndan mezun olduktan sonra, 29 Ekim 1942'de stajyer öğretmen olarak Elazığ'a giderken aynı zamanda ilk telif ve tercümesini de matbaaya teslim edecektir.

Aralık 1942'de, baş tarafında genişçe bir etüdle basılan *Altın Gözlü Kız* hakkında bir değerlendirme yazısı yazacak olan Mansur Tekin'in Şubat 1943 tarihli şu satırları, hasımlarına, savaşçı'nın sadece *tenkid* değil, *tercüme* yaptığını da duyurur:

> Yeni bir Balzac tercümesi karşısındayız. (...) *Bibliyografya* mecmuasında tercüme tenkidlerini okuduğumuz Cemil Meriç, kendisi de bir tercüme vermek suretiyle tenkidin kolay, bizzat başarmanın güç olduğu iddiasına cevap vermiş oluyor.[47]

Tenkidin kolay, bizzat başarmanın güç olduğu iddiası...

Meriç için, "güç olanı başarmak", zannedildiğinin tam da aksine kolaydı. Öyle ki tercümenin ve tenkidin zorluklarından söz eden Nasuhi Baydar dahî genç rakibinin hakkını teslim etmek zorunda kalacaktır:

> Halk Partisi, *Altın Gözlü Kızın* tedkikini ona [Nasuhi Baydar'a] vermiş. Bir iki ay beklettikten sonra telefonu açmış, "Tercüme mükemmel" demiş Cemal Hakkı'ya, "maalesef mükemmel."[48]

---

47 Mansur Tekin, "Balzac (Honoré de): Altın Gözlü Kız", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 14, s. 5, Şubat 1943

48 CM, *Jurnal I*, (18 Aralık 1963), s. 283 (Bkz. Bölüm II, Metin IV)

Elazığ'da öğretmenlik yaptığı ilk yılında, 1943'te, matbuatta Meriç'in herhangibir yazısına tesadüf edemiyoruz. Fakat öğretmenliğinin ikinci yılı (1944), şahsî ve ailevî sıkıntılarını bir kenara bırakırsak, hiç değilse neşriyat bakımından verimli geçer.

> Milli Eğitim Bakanlığı'nda lise hocası idim. [Neşrettiğim tenkidlerden ötürü] mükâfat olarak 'tekdirnâme' aldım.[49]

Mart 1944'te, önce *Yurt ve Dünya* dergisinde 'Voltaire' hakkında uzunca bir tanıtım yazısı neşreder;[50] Haziran 1944'te *Yücel* dergisinde Nahid Sırrı Örik hakkındaki eleştirisinin ikinci neşrini gerçekleştirdikten sonra, Ağustos 1944'te *Tan* gazetesinde –Henry T.E. Roodes'den çevirdiği *Cürüm ve Deha* adlı tercümesi sebebiyle– Rasih Yeğengil'i,[51] Eylül 1944'te ise

---

49 HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1976), s. 16. Cemil Meriç'in Elâzığ Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı iki yıl içinde İstanbul dergi ve gazetelerinde yayımladığı tenkidlerinden ötürü herhangibir kınama cezası alıp almadığını tevsik edemiyorsak da öğretmenliğinin ikinci yılında, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'den 20 Nisan 1944 tarihli, 9476 sayılı resmî bir yazıyla kendisinin 'tekdir' ifade eden bir 'uyarı' aldığını biliyoruz:

T.C
MAARİF VEKİLLİĞİ *Ankara, 20 Nisan 1944*
Orta Öğretim Umum Müdürlüğü
Sayı: 9476
Cemil Meriç
Lise Fransızca Öğretmeni
Elâzığ

1942-1943 ders yılına ait talim sicillinize kaydedilen mütalâalara göre, talebelerinizle fazla yüzgöz olduğunuz, bu bakımdan çalışmalarınızda kâfi derecede başarı temin edemediğiniz, nöbet ve müzakere ödevlerinizle ilgilenmediğiniz anlaşılmaktadır.
Talebe ile olan münasebetlerinizde ciddî hareket etmenizi, nöbet ve müzakere ödevlerinizle yakından ilgilenmenizi dilerim.

Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

50 CM, "İleri Fikir Öncüleri: Voltaire", *Yurt ve Dünya*, V/42, s. 184-192, 15 Mart 1944

51 CM, "Cürüm ve Deha", *Tan*, 9 Ağustos 1944 (Bkz. Bölüm II, Metin XIX)

yine *Yücel* dergisinde -Gaston Bouthoul'un *İbn Haldun* hakkındaki bir tedkikini intihal yoluyla kendisine mâlettiğinden ötürü- Hilmi Ziya Ülken'i eleştirir.[52]

i) Meriç'in Yeğengil'e yönelik eleştirileri sert olmayıp aksine teşvik edicidir:

> Tercümeyi aslıyla karşılaştırmadığımız için katî birşey söyleyemeyeceğiz. Yalnız sayın Rasih Yeğengil Osmanlıca'ya daha az muhabbet gösterse isabet eder: *Berri, teshil, derecat, mütevellit* gibi kelimeleri, *garibe-i hilkat, galat-ı rüyet, hâl-i sulh* gibi terkipleri fosilleşmiş buluyoruz...
>
> Gelecek tercümelerinde daha titiz davranacağını umduğumuz Yeğengil'den Enrico Ferri'nin *La Sociologie criminellei*, La Grasserie'nin *Des Principes sociologiques de la Criminologie*si ve Lombroso'nun *L'Homme de génie*si ayarında klâsikleşmiş eserler beklemek hakkımızdır kanaatindeyim.

ii) İki yıl önce bir kitabıyla ilgili olarak hakkında olumlu bir tanıtım yazısı neşretmiş olmasına karşın, Hilmi Ziya Ülken'e yönelttiği eleştiri, ziyadesiyle serttir:

> *Şeytanla Konuşmaları*nı takdir ve ümitle selâmladığımız Hilmi Ziya, kendisinden ciddi ve olgun eserler beklediğimiz bir kabiliyettir. "Manevî bir intihar" diye vasıflandıracağımız bu fecî intihal, bize bir tek duygu telkin etti: *acı*.
>
> Çömezlerin şatafatlı pohpohlarından mest olarak yeni doktrinler keşfine çıkan profesörün bu fikir derbederliğinden bir an evvel kurtulması, bu satırları imzalayan münekkidin en candan temennisidir.

Daha önce de aktardığımız üzere, bu yıllarda yazdığı tenkidlerin "kendisine sadece düşman kazandırdığını" itiraf eden

52 CM, "Eserlerini Nasıl Hazırlıyorlar!", *Yücel*, XVIII/101, s. 31-34, Eylül 1944 (Bkz. Bölüm II, Metin XI). Bu yazı, Meriç'in yaz tatili sebebiyle İstanbul'da bulunduğu bir sırada yazılmış olmalıdır; zira yazının bitiminde, "Erenköy, 11/VII/944" şeklinde bir kayıt yer almaktadır.

Meriç, Hilmi Ziya Ülken'e yazdığı mezkur eleştiriyle ilgili olarak, yıllar sonra şu değerlendirmeyi yapmaktan kendini alamayacaktır:

> Hilmi Ziya 40'ta yazdığı kitabı Bouthoul'dan kopya etmişti. Âdi ve acemice bir hırsızlık. Bu keşif kafama bir çekiç darbesi gibi indi. Hilmi Ziya'yı ve onunla beraber birçok dostları kaybettim.[53]

Kendisine sadece düşman kazandırmakla kalmamış, üstelik dostlarını da kaybettirmiş olan bu mahud savaşın yol açabileceği neticeler ne olursa olsun, genç savaşçı, bu konuda aslâ geri adım atmayacak, ömrünün sonuna değin bildiği yolda -hem de dikine- yürümeyi sürdürecektir. Lâkin bu güçlü nârâlarına karşın, muhatablarından pek az mukabele görecek, böylelikle savaş, umumiyetle nokta hedeflere yönelik tek taraflı saldırılar seviyesinde kalacaktır; bir yandan *yeni* düşmanlar kazandırırken, diğer yandan *eski* dostları kaybettiren tek taraflı saldırılar seviyesinde...

c. Savaş Sürüyor (Eylül 1945)

28 Ekim 1942-29 Ocak 1945 tarihleri arasında, Elazığ Lisesi'nde 27 ay boyunca Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra istifasını basıp İstanbul'a gelen[54] ve Haziran ayında tuttuğu iki odalı eve kapanıp gece-gündüz Balzac'tan tercümeler yapan Meriç'in ilk çevirisini Yüksel Yayınevi yayımlamış (*Ferragus*, Temmuz 1945) ve fakat bu arada diğerini, *Düşes de Langeais* adlı çevirisini kaybetmiştir. Ne gariptir ki aynı yıl Arif Bolat Kitabevi de mütercimin ikinci çevirisini yayımlamış

53 CM, *Jurnal I*, (6 Mayıs 1965), s. 383-385; (27 Mayıs 1965), s. 385-386

54 Cemil Meriç, 29 Ocak 1945'te istifa etmiş, istifası ise 30 Ocak 1945'te işleme konulmuştur (Bkz. Emekli Sandığı Hizmet Belgesi). İstifasının resmen işleme konulduğunu kendisine tebliğ eden 4 Haziran 1945 tarihli belge ise aşağıdadır:

(*Otuzundaki Kadın*, Ekim 1945), ancak tıpkı bir önceki yayınevi gibi o da mütercimin *Bekârlar* (*Bekâr Evi/Balıkçı Kız*) adlı çevirisini kaybetmek marifetini göstermiştir.

1945'te, ikisi neşredilen, ikisi kaybolan dört Balzac tercümesine imza atmayı başaran genç mütercim, tercüme yapmaktan fırsat bulur bulmaz, aynı yılın Kasım ayında, biri Max Nordau'ın *La Dégénérescence* (Dejenereler), diğeri de Lucretius'un *De Natura Rerum* (Tabiata Dair) adlı eserlerine dair iki tanıtım yazısı neşreder.[55]

Bu süreçte calib-i dikkat olan tek husus, Cemil Meriç'in Tercüme Bürosu'nun yayınlarıyla ilgili olarak Eylül 1945'te *Tasvir* gazetesinde savurduğu tek nârâyı da nedense (!) bir müstear isim altında neşretmiş olmasıdır; yani *H. Şaman* imzasıyla...[56]

Eleştirinin hedefi, Zola'nın *Germinal* adlı romanıyla ilgili yazdığı bir değerlendirme yazısına istinaden, üç yıl önce, "ıskartaya çıkmış mektep kitaplarından toplayabildi-

---

No: 30/I
5866

SURET

Elâzığ Lisesi Müdürlüğüne

Liseniz Fransızca stajyeri Cemil Meriç'in 29/I/1945 tarihinde görevini terkederek ayrıldığı anlaşıldığından işine son verilmesi Bakanlık Yüksek Makamınca uygun görülmüştür. Gereğinin yapılmasını saygılarımla rica ederim.

Zatişleri Müdürü

T.C
MAARİF VEKİLLİĞİ
Elâzığ Lisesi Müdürlüğü
Sayı: 986

Bakanlık Zatişleri Müdürlüğünün 2/IV/1945 tarih ve 30/I/5866 sayılı yazı örneği yukarıya çıkarılarak tebliğ olunur. Saygılarımla. 4/VI/1945

Elâzığ Lisesi Müdürü
Esat İnetaş

55 CM, "Edebiyat Tarihinde Dejenereler", *Gün*, sy. 3, s. 1-2, 17 Kasım 1945; CM, "2000 Yıl Önce Atomu Terennüm Eden Şair: Titus Lucretius Carus", *Gün*, sy. 4, s. 2-3, 29 Kasım 1945

56 *H. Şaman* [CM], "Felsefe Sözlüğü", *Tasvir*, 26 Eylül 1945 (Bkz. Bölüm II, Metin VIII)

ği malûmatla münekkidliğe özenmek"le suçladığı; daha da önemlisi, 1941'de Milli Eğitim Bakanlığına "Talim Terbiye Dairesi mütercimi" olarak girip, sonra Tercüme Bürosu Sekreterliğine getirilen ve Sabahattin Ali, Suut Kemal Yetkin ve Nurullah Ataç yönetiminde *Tercüme* dergisine katkıda bulunan Lûtfi Ay (1911-1995); konusu ise, bu zâtın Voltaire'den çevirdiği *Felsefe Sözlüğü*dür.

Eleştirinin sözkonusu ettiği zaaflar üç maddede özetlenebilir:

1) Mütercim, Voltaire'in *Dictionnaire philosophique* adlı eserinin mütekâmil nüshasını kullanmamıştır:

> Teessürle haber verelim ki Lûtfi Ay'ın tercümesi bu metnin ancak üçte birini tutuyor. Türk aydınını en çok ilgilendiren maddeler lisanımızda vatandaşlık hakkından mahrum bırakılmıştır.

2) Mütercimin öztürkçe sözcükler kullanmak istemesi, birçok felsefî terimin hakkının verilmesine mâni olmuştur:

> Dili yabancı kelimelerden temizlemek kaygusu sayın mütercimi sık sık hataya sürüklemiştir.

Oysa münekkidimiz, hatırlanacak olursa, üç yıl önce, Nahid Sırrı Örik'i tam da aksi bir yol tutup Maarif Vekilliği'nin *öztürkçe* prensibine riayet etmemekle suçlamıştı:

> Kapağında Maarif Vekilliği'nin inisiyallerini taşıyan kitap, Maarif Vekilliği'nin yıllardır müdafaasını yaptığı öztürkçe prensibine tamamen aykırı bir dille çevrilmiştir.

Keza, bir yıl önce, Rasih Yeğengil'i de "Osmanlıca'ya daha az muhabbet gösterse isabet eder" diye uyarmaktan da geri kalmamıştı.

Şimdiyse, Lûtfi Ay, farklı bir nokta-i nazardan "mübalâğalı bir *purisme* cereyanına kapılmakla eleştirilmektedir:

İtiraf edelim ki tercümenin birçok pasajları bize Sanskritçe bir metin kadar karanlık göründü. *Fazilet* gibi, lisanımızın öz malı olmuş kelimeler, aşırı bir taassupla tebalıktan iskat edilmiş. Bu kadar mübalâğalı bir 'purisme'in zavallı Türkçemize işkence olduğunu ve misâline ancak Nazi Almanyası'nda rastladığımızı hatırlatmadan geçemeyeceğiz.

3) Münekkid, son olarak mütercime tavsiye babında şu temennilerde bulunur:

> Mütercimin büyük bir gayret ve cesaret müjdeleyen bu çetin işe başlamadan önce İslâm-Türk felsefesiyle bir miktar meşgul olması, mevcut ıstılahları ince bir tedkike tâbi tutması, Voltaire'in diğer eserlerini -bilhassa *Felsefî Mektuplar*- mütalâa etmesi ve Lalande'ın Sözlüğünü [*Vocabulaire technique et critique de la philosophie*] yanından ayırmaması arzu edilirdi.

Müstear isimle de olsa günlük bir gazetede çınlayan bu nârâ, bu hâliyle dahî hedefini bulmuş olmalı ki Tercüme Bürosu'nun gayretli mütercimi tarafından mukabele görmekte gecikmemiştir.[57]

İlk olarak, metindeki eksikliklerle ve çeviriye esas alınan nüshanın seçimiyle ilgili olarak konuya açıklık kazandırmaya çalışan mütercim, uzunca bir izahattan sonra şöyle der:

> Bütün bu izahlar Sözlük'ün ilk cildinin başında verilmiş olduğuna göre Bay Şaman'ın ileriye sürdüğü itirazların ne kadar yersiz olduğu meydandadır. Gönül isterdi ki sayın ten-

57 Lûtfi Ay, "*Felsefe Sözlüğü* tercümesi üzerine bir tenkide cevap", *Tercüme*, VI/33, sh. 259-262, 19 Eylül 1945 (Bkz. Bölüm II, Metin IX). 26 Eylül 1945'te yayımlanmış bir eleştiriye "19 Eylül 1945" tarihli bir dergide cevap verilemeyeceğinden, derginin, gerçekte, daha ileri bir tarihte neşredilmiş olması gerekir. Nitekim Lûtfi Ay da yazısının girişinde şöyle bir ifade kullanmıştır: "O sıralarda aynı eserin basılmakta olan üçüncü cildini *Cumhuriyet Bayramı'na* yetiştirebilmek için geceli gündüzlü çalışıyordum. Bay Şaman'a vermeyi gerekli bulduğum cevap bu yüzden gecikti."

kidçi eserin eksik olarak tercüme edildiği yolunda bu derece ağır bir ithamda bulunurken yalnız kendi elindeki basımlara değil, esas tuttuğumuz basıma da bir kere başvursun ve üç yıldır üzerinde büyük emeklerle çalıştığımız bir eseri, kendi keyfimize göre, indî bir ayıklamaya tabi tutarak, canımızın istediği yerleri seçerek değil, Julien Benda gibi değerli bir feylesof edebiyatçının ve Raymond Naves gibi 'Voltaire' üzerinde ihtisası olan bir profesörün şuurlu çalışmalardan sonra ortaya koydukları ve *Sözlüke* ait bütün maddeleri, türlü değişikliklerine ve ilavelerine varıncaya kadar içine alan bir metni satır satır takib ederek tercüme ettiğimizi anlasın.

Daha sonra, Nasuhi Baydar'ın aksine, polemikten kaçınmaya özen gösteren bir üslûpla bezenmiş müdafaasında, "*diyalektik* demektense 'çekişme'yi, *fazilet* demektense 'erdem'i tercih ettiğini, çünkü dilin sadeleştirilmesinde, yeni ve başkalarının malı olmayan kelimelerle zenginleşmesinde tercümelerin de bir hizmeti olduğuna/olacağına inandığını" belirten Lûtfi Ay, muhtemelen H. Şaman'ın üç yıl önceki münekkidi olduğunu bile farketmeksizin "sayın tenkidçinin sandığı gibi büyük iddialar peşinde koşmadığını, sadece bir boşluğu doldurmaya çalıştığım" söyleyip icab eden açıklamaları yaptıktan sonra, kanaatini şu cümleyle özetlemektedir:

> Sayın Bay Şaman'ın makalesi, bize, tercümemizi sırf yanlış bulmak maksadıyla incelemiş olduğu intibaını verdi.

Bu cevaptan sonra *H. Şaman* müstearıyla savurulmuş nârânın devamı gelmeyeceği gibi, matbuatta uzun süre bir daha bu müstear isme rastlanılmayacaktır.[58]

---

58 Tesbitlerimize göre, Cemil Meriç, bu müstear ismi (*H[üseyin] Şaman*), 1967-1968 yılında ve hepsi de aynı dergide olmak üzere, üç kez daha kullanacaktır: 1) "Tarih, Çizilecek Tablo Değil, Çözülecek Sorundur", *Yeni İnsan*, V/60 (12), s. 11, Aralık 1967; 2) "İlk Robotlar", *Yeni İnsan*, VI/61 (1), s. 6-7, Ocak 1968; 3) "Kitap", *Yeni İnsan*, VI/71 (11), s. 9-10, Kasım 1968

Ne ilginçtir ki bu tartışmanın üzerinden yarım asır geçtikten sonra, 1994'te, Lûtfi Ay, Mahmut Ali Meriç'i arayacak ve kendisinden Voltaire'in *Dictionnaire Philosophique* adlı eserinin yeni baskısını temin hususunda yardımını isteyecektir.

Mahmut Ali Bey, bu ilginç hikâyeyi şöyle anlatır:

> Benim Lûtfi Ay'la tanışmam bu çevirinin yukardaki baskısının yapıldığı tarihten [10 Kasım 1973'ten] yaklaşık 20 yıl sonrasına rastlıyor; eserin Milli Eğitim Bakanlığınca, Voltaire'in doğumunun 300. yıldönümü vesilesiyle bir kez daha basıldığı tarihin biraz öncesine. 1994 yılında günlerden bir gün telefonla beni arayan Lütfi Ay, benden Voltaire'in *Dictionnaire Philosophique* adlı eserinin yeni bir baskısını Paris'e gittiğimde kendisi için alıp alamayacağımı sormuştu, amacı eserin son baskılarında yapılan değişiklikleri görmek, çevirisini gözden geçirirken de bunlardan yararlanmaktı. CM kütüphesinden bana intikal eden iki ayrı baskıdan eserin Editions Garnier freres tarafından 1954'de basılmış olanını bu çalışması sırasında kendisine verme teklifimi büyük bir memnuniyetle kabul ettiğini hatırlıyorum, büyük bir ihtimalle de bu baskı kendisinde yoktu. (...)
>
> Sonuç olarak 1994 yılı içinde Paris'e gittiğimde kendisine bir Garnier edisyonu *Dictionnaire Philosophique* alıp hediye ettiğimi hatırlıyorum. O da bana hem 1973'te yayımlanmış olan, hem de 1995'te basılan her biri 2 cilt olan *Felsefe Sözlüğü* çevirilerini vermiş, son çıkanına da şöyle bir ithaf yazısı yazmıştı:
>
> *Sayın Mahmut Ali Meriç beyefendiye, bu eserin yeni basımına gösterdikleri yakın ilgi ve katkılarına sonsuz teşekkür, saygı ve sevgilerimle, Suadiye 27.4.995*
>
> Çok geçmeden, 28 Ekim 1995'te, yalnızlığı, terkedilmişliği ve unutulmuşluğu içinde vefat ettiğini öğrendiğimde içimin burkulduğunu unutmuyorum. H. Şaman'ın çevirisiyle ilgili kaleme almış olduğu eleştiri hakkında konuşmadığımıza ise şimdi çok hayıflanıyorum. Rahatsız olabileceği bir konuda kendisini tedirgin etmemek düşüncesiyle hareket etmiş olabilirim.[59]

---

59 Mahmut Ali Bey'in 10 Şubat 2007 tarihli mektubundan.

Nereden nereye?

1945'te bir babanın saldırısıyla başlayan savaş, 1994'te bir oğulun fedakârlık ve nezaketiyle barışa dönüşüyor.

d. Savaş Alevleniyor (Nisan-Kasım 1946)

1946 yılma geldiğimizde, İnkilâp Yayınları'ndan neşrolunan *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* adlı tercümesinin yanısıra, Cemil Meriç'in, beş inceleme yazısıyla birlikte iki şiir tercümesine daha imza attığını görüyoruz: Biri *Gün*, biri *Yücel*, diğer dördü ise *Amaç* dergisinde olmak üzere ilk kez yayımlanan bu edebî tedkik ve tercümelerle birlikte,[60] yazarımız, bir yıl önce *Gün* gazetesinde yayımladığı "Edebiyat Tarihinde Dejenereler" başlıklı yazısını da ikinci kez *Amaç* dergisinde yayımlamaya muvaffak olur.[61]

Bu yıl, yayımlanan eleştiri yazıları bakımından da oldukça bereketli geçmiş; mabed savaşçısı 1946 yılında tam dört eleştiri neşretmiştir.

İlk eleştirisinde, Cevdet Perin'in (öl. 1994) Balzac'dan yaptığı *César Birotteau* (İstanbul, 1945) adlı çeviriyi hedef alan Meriç,[62] sadece bu eleştiriyle yetinmeyecek, aynı yılın son eleştirisini de yine mezkur şahsın henüz neşretmiş olduğu *Fransız Edebiyatı Tarihi*ne (İstanbul, 1946) tahsis edecektir.[63]

---

60 CM, "Modern Şiirci'lerin Müjdecileri: Pre-Raphaelite'ler I", *Yücel*, c. XX, sn. 13, sy. 117, s. 188-190, Temmuz 1946; CM, "Modern Şiirin Kökleri II: Alman Romantizmi", *Amaç*, sy. 24, s. 4-5, 25 Eylül 1946; CM, "Şiir ve Rüya I-II", *Amaç*, sy. 25-26, s. 4-5, 10-25 Ekim 1946; CM, "Agrippa d'Aubigné", *Amaç*, sy. 29, s. 4-7, 10 Aralık 1946. Şiir çevirileri için bkz. Emile Verhaeren, "Emek", *Gün*, (Çev. Cemil Meriç), sy. 14, s. 2, 24 Nisan 1946; Victor Hugo, "Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu", (Çev. Cemil Meriç), *Amaç*, sy. 20-21, s. 12-13, 13-14, Ankara, 20 Temmuz-11 Ağustos 1946

61 CM, "Edebiyat Tarihinde Dejenereler I-II", *Amaç*, sy. 27-28, s. 4-6, 15-25 Kasım 1946;

62 CM, "Zavallı "César Birotteau" yahut Bir Doçentin Muzipliği", *Yücel*, c. XX/114, sn. 13, s. 72-74, Nisan 1946 (Bkz. Bölüm II, Metin V)

63 CM, "Bir Doçent'in Keşifleri", *Yücel*, XXI/120, sn. 13, s. 62-66, Ekim 1946 (Bkz. Bölüm II, Metin XX)

Yıllar sonra "profesörlüğüne mâni oldum" diyeceği bu doçentin "keşifleri" ve "muzipliği" ile âdeta eğlenen Meriç, her iki yazısında da muhatabını pek ciddiye almaz görünür.

A) İlk eleştirisinde, isminin önündeki ünvanı, "İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Doçenti Sayın Cevdet Perin" gibi oldukça tumturaklı ve uzunca bir sıfatlar silsilesiyle vurgulamaya özen gösteren Meriç, hemen ardından "bir profesör namzedi" olmasına işaretle kendisinin "yurda lisan hocaları yetiştirdiğini" belirtip yazısı boyunca Perin'in doçentliğini diline dolar: "Molière hakkında eser yazan Fransız edebiyatı doçenti", "Balzac hakkında şaşmaz hükümler veren doçent", "Bu özlü mukaddemeyi de kâfi görmeyen doçent", "bir çırpıda yüzlerce *Balzacieni* yalancı çıkaran mütebahhir doçent" gibi tavsiflerinin yanısıra, Perin'i, "*Fransız Dili Grameri* [İstanbul, 1942] müellifi", "Balzac'ı şeceresi ve eserleriyle bu kadar yakından tanıyan bir bilgin", "mütercim yahut musahhih" şeklindeki alaycı sıfatlarla anmaktan vazgeçmez.

Eleştirisinin baş tarafında, "salâhiyetli mütercimin ince buluşlarından faydalanmak emeliyle tercümeyi aslıyla karşılaştırdığım" söyleyen münekkidimiz, vardığı neticeyi şöyle açıklar:

> Hayretle gördük ki bir profesör namzedinin imzasını taşıyan kitap, nâdide bir hata koleksiyonu hâlinde. Yurda lisan hocaları yetiştiren sayın Cevdet Perin tevazu rekorunu kırmış ve münekkidin irfan seviyesini yoklamak için her sahifeyi muazzam yanlışlarla donatmıştır.

Meriç, bu yanlışlara yeterince misâl verdikten sonra, yazısını müstehzî bir tavsiyeyle de noktalar:

> Okuyucuyu sürprizden sürprize sürükleyen bu nefis tercümeyi, dil bilgilerini kuvvetlendirmek isteyen Romanoloji talebelerine hararetle tavsiye ederiz.

B) Meriç, ikinci eleştirisinde de aynı üslûbu sürdürür; 'doçentliği'ne ve 'profesör namzedliği'ne sık sık atıf yaparak Perin'in hatalarının seviyesiyle ünvanı arasındaki tezadı –biraz da keyifle– vurgulamaktan hoşlanır. Öyle ki ilk yazısında sadece 8 kez kullandığı *doçent* sözcüğünü, ikinci yazısında 21 kez kullanır.

> Bay Cevdet Perin küremizin en velûd doçentlerindendir. Altı yılda onaltı eser veren sayın Profesör namzedi, yeni eseriyle ananevî edebiyat tarihi usullerini baştan başa değiştirmiş bulunuyor. Benzerine –haberleşme dahil– hiçbir milletin kütüphanesinde rastlayamayacağımız *Fransız Edebiyatı Tarihi*ni, doçent'in büyük bir titizlikle bağlandığı orijinal prensiplere borçluyuz: 1) Mehaz göstermek, kanaatlerini bildiğimiz müellifleri zikretmek ve sâire gibi köhne göreneklerden sıyrılmak. 2) Muhayyilenin yardımından sık sık faydalanmak. 3) Örnek metinleri her fırsatta tashih etmek. 4) Türkçenin gramer ve inşa hususiyetlerine aldırış etmemek.

Meriç, sadece "hata yapmak"la değil, 'intihal'le de suçladığı Cevdet Perin'in, "ilmî haysiyetine mi, dikkatine mi, Fransız edebiyatındaki geniş bilgisine mi hayran olması gerektiğini" bilemez. "Bu cümlenin mefulü nerede üstad?", "Aman üstad! Bu hükümlerin hangisine inanalım?", "Aman, aziz doçentimiz!" gibi tezyif edici hitablar kullandıktan başka, "Bu ne şaheser tercüme, bu ne harikulâde buluş yarabbi!" türünden istihzalara da başvurur. Hatta bir vesileyle, "liselerde okutulduğunu" söylediği bir ders kitabından Fransızca bir cümle aktarıp "vaktiyle talebelerinden birinin" bu cümleyi nasıl çevirdiğini zikretmeyi ihmal etmez; üstelik sonra bu çeviriyi kendisinin nasıl tashih ettiğini de belirtir.

Filhakika, Cevdet Perin'in –istihzayı değilse bile– her hâlukârda keskin bir eleştiriyi hak ettiğinde kuşku yoktur; zira hataları, hakikaten pek öyle hoş görülecek türden değildir. Nitekim bu hükme bir mesned teşkil etmesi bakımından,

aşağıdaki pasajın, okura bir kanaat bahşedecek mahiyette olduğunu düşünüyoruz:

> Molière'in "kendisinden 16 yaş küçük olan bir kızla evlenmesi" (s. 157); "Molière kendisinden bu 15 yaş küçük kızla evleniyor" (s. 163); "Molière'in kendisinden 20 yaş küçük olan karısı..." (s. 170).
>
> Hayret, hayret!.. Biz Molière yalnız bir defa evlendi sanıyorduk. Aksiliğe bakın ki bütün mehazlar da aynı şeyi yazıyor. Ama onlara göre, *halilesi* Armande Bejart, Molière'den yalnız 21 yaş küçük.

Hâsılı, münekkidimiz, yazısının sonunda, en vurucu darbesini indirecek ve yeterince hırpaladığı Doçent Cevdet Perin'i değil sadece, aynı zamanda Profesör Erich Auerbach'ı da âdeta kulaklarından tutup okurun önüne bırakacaktır:

> *Fransız Edebiyatı Tarihi*, her satırı yeni bir ibdâ müjdeleyen bir bilgi hazinesidir. "Bu cildin hazırlanışıyla yakından ilgilenen" Profesör Auerbach'ı da –mevcut doçenti ile birlikte– tebrik ederiz.

Ne ilginçtir ki bir meslektaşı tarafından böylesine hırpalanan Cevdet Perin de aslında Cemil Meriç gibi mevcut tercümelerden yaka silken, muhtelif tercümelerinin yanısıra bazı tercümeler hakkında tenkidler yazmaktan geri kalmayan bir ilim adamıdır. Nitekim Eylül 1942'de Maarif Vekaleti'nin klâsikler dizisinden yayımlanan –Nurullah Ataç'ın Stendhal'dan çevirdiği– *Kırmızı ve Siyah* aleyhinde bir tenkid de neşretmiştir.[64]

Perin'in piyasa tercümeleri hakkındaki kanaati şöyledir:

> Cumhuriyet devrinde yapılan tercümelere gelince, bunların içinde şüphesiz çok iyileri, hatta mükemmelleri de yok değildir. Fakat Bâbı-Âli caddesinin mirascısı olmaktan bir türlü

---

64 Cevdet Perin, "Maarif Vekilliğinin Klâsik Tercümeleri ve *Kırmızı Siyah*", *AÜDTC Fakültesi Dergisi*, I/1, s. 123-128, Eylül 1942 (Ankara)

kurtulamayan Ankara caddesinin piyasayı daima gözönünde bulundurması, mütercimleri iyi seçmemesi, seçtiklerini ise tatmin edememesi yüzünden, yıllardan beri âdeta bir sel gibi akan Cumhuriyet devrinin tercümeleri de bütün çeşitliliklerine ve ekseriya iyi seçilmiş olmalarına rağmen evvelkilerden maalesef daha verimli olamamıştır.

Yanlış bir düşünüşle Türk edebiyatına yeni ve zengin ufuklar açacağını sandığımız bu gelişigüzel, bu aburcubur, bu işporta tercümelerin meydana getirdikleri yıkıcı sel önüne nihayet Aziz Millî Şefimizin yüksek direktifleriyle Sayın Maarif Vekilimiz bir sed çekmeğe muvaffak oldular.

Aziz Millî Şefimizin yüksek direktifleriyle Sayın Maarif Vekilimiz....

Mizac itibariyle çatışmacı bir kişiliği olmadığı anlaşılan Perin'in, sadece *taltif* ve *iltifat* ederken değil, *tenkid* ederken de kullandığı üslûp, belirtmek lâzım gelirse, Meriç'e nazaran daha mutedil ve daha müsamahakârdır:

> Bay Nurullah Ataç'ın tercümesinin iyi olmadığını söylemek için cidden insafsız bir tenkitci olmak lâzımgeldiğini peşinen söylemek isterim. (...) Bu karşılaştırma işini, tercüme tenkidleri yapan bazı arkadaşlarımızın, ekseriya sırf yanlış bulmak, mütercimin zayıf taraflarını teşhir etmek maksadıyla, âdeta bir nevi *sadisme*in tesiri altında kalarak yaptıkları gibi yapmadığımı samimi olarak söylemek isterim.

1942'de bu satırlara imza atan Perin'in, Meriç'in kendisine yöneltmiş olduğu 1946 tarihli ağır eleştiriler karşısında ne tepki verdiği, pekâlâ merakı mucib bir meseledir.

Cevdet Perin, acaba bu keskin eleştirilere *açıkça* bir mukabelede bulundu mu?

Ne yazık ki bu soruya kat'î bir cevap veremiyoruz. Çünkü tedkiklerimiz neticesinde, kendisi tarafından *yayımlanmış* herhangibir cevabî yazıya tesadüf edebilmiş değiliz. Bununla birlikte, Meriç'in Cevdet Perin aleyhinde yazdığı iki eleştirinin

sebep teşkil ettiğini düşündüğümüz bazı gelişmelere temas etmenin, tasviriyle meşgul olduğumuz eleştiri safahatını aydınlatmak bakımından gerekli olduğuna inanıyoruz.

Bu bakımdan şimdi biraz adımlarımızı hızlandıracak ve 1948'de, henüz gözleri görürken *Hernani*yi Türkçe'ye çevirmekle görevlendirilmiş olan Meriç'in bu çeviriye yeniden ve sekiz yıl gecikmeli olarak başlamak zorunda kalışının nedenlerini –8 Kasım 2006'dan itibaren ulaşabildiğimiz yeni belgeler ışığında– aydınlatmayı deneyeceğiz. Böylece, Cemil Meriç'in Cevdet Perin'e yönelik mezkur eleştirilerinin, gerçekten de *mukabelesiz* kalıp kalmadığı sorusuna, işbu tedkik sonrasında daha kesin bir cevap verebilmeyi umuyoruz.

1) Fransızca'dan bazı eserleri Türkçe'ye çevirmek talebiyle Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'na müracaat eden Cemil Meriç'e, Büro, –bizzat Bakan'ın imzasını taşıyan 12 Şubat 1948 tarihli, 88 sayılı resmî bir yazıyla–sadece *Hernani*yi tercüme etmesini uygun bulduklarını bildirip, kabul etmesi hâlinde, kendisinden, eserin ilk otuz sayfasını çevirip göndermesini ister:

> Bakanlığımızca yayımlanmakta olan klâsikler serisinin çıkmak üzere tercümesine talip olduğunuz eserlerden bir kısmı evvelce dilimize çevrilerek yayımlanmış, bir kısmı da başka mütercimlere havale edilmiş olduğundan, şimdilik V. Hugo'nun *Hernani* adlı eserinin tarafınızdan tercüme edilmesi uygun görülmüştür.
>
> Bu işi üzerinize almak isterseniz, ilk 30 sahifeyi çevirip, incelenmek üzere, göndermenizi rica eder, saygılarımı sunarım.

2) Cemil Meriç de üç ay boyunca çalışmak suretiyle *Hernani*nin ilk otuz sayfasını nazmen Türkçe'ye çevirir ve incelenmek üzere Tercüme Bürosu'na gönderir.

Tercüme Bürosu, altı ay sonra, Büro Başkanı'nın imzasını taşıyan 22 Kasım 1948 tarihli, 479 sayılı resmî yazıyla, Ce-

mil Meriç'e, çevirisinin incelendiğini ve ilişikteki bir raporda gösterilen bazı aksaklıklara rastlanıldığını, bu nedenle gerekli düzeltmelerin yapılıp çevirinin "tekrar incelenmek üzere" Tercüme Bürosu'na gönderilmesini bildirir:

> V. Hugo'dan nazmen çevirdiğiniz Hernani'nin ilk 30 sahifesi Büromuzca incelenmiş, bir sureti ilişik listede gösterilen bazı aksaklıklara rastlanmıştır. Bu bakımdan kabulüne imkân görülemeyen ilk 30 sahifeyi bir daha gözden geçirip gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra, tekrar incelenmek üzere ve asliyle birlikte Büromuza göndermenizi rica eder, saygılarımı sunarım.[65]

3) 3 Kasım 1948 tarihli rapora ek olarak iliştirilen iki sayfalık "hata listesi"nde, eleştiri konusu yapılıp düzeltilmesi istenen örnekleri görünce, Meriç, çevirisini savunan 2 Aralık 1948 tarihli, dört sayfalık, hiddetli bir cevap yazısı kaleme alır ve hemen Tercüme Bürosu Başkanlığı'na gönderir.[66]

> Sayın Başkan,
> *Hernani* tercümem hakkında lûtfedilen idam kararını dikkatle okudum. Gösterilen titizliği, büronuzun tarihinde hayırlı bir başlangıç sayar, memleket irfanı nâmına şükranlarımı sunarım.

Meriç, "idam kararı" olarak nitelediği bu menfî raporun, kendisinin daha önce yayımlamış olduğu tenkid yazılarıyla alâkasını kurmakta pek güçlük çekmez.

> Yazı hayatına tercüme tenkidleriyle başladığımdan, meslekdaşlar arasında uyandırdığım iğbirâr meçhulüm değildir.

Bütün eleştirilere tek tek cevap verdikten sonra, özetle bu listeyle ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunur:

---

65 Bkz. Bölüm II, Metin XVII
66 Bkz. Bölüm II, Metin XVIII

> Hülâsa: Tenkidçinin bu 12 maddelik "idam kararnamesi"nde, üzerinde durulmağa lâyık yalnız iki teklif mevcuttur. *Hata* diye gösterdiği şeyler vehim mahsulüdür. Tercümemi de, Fransızca metni de dikkatli okumamıştır.

Sonra, Tercüme Bürosu Başkanlığı'na münekkidiyle alâkalı dört soru yöneltmek lüzumu hisseder.

Bu sorulardan dördüncüsü şöyledir:

> [Münekkidin], râkim'ul-huruf'a karşı herhangi bir dargınlık beslemediği tahkik olunmuş mudur?

Cemil Meriç, ifade tarzını "gayr-ı ilmî ve gayr-ı edibâne" bulduğu meçhul (!) muarızı yerine, "bu bahtsız tercümenin tedkikini" bizzat Tercüme Bürosu Başkanı sayın Suut Kemal Yetkin'den rica eder; şayet vakti müsaid değilse, kendisinin tensib buyuracağı –Sabri Esad, Refik Halid, Halide Edib, Yakub Kadri, Sabahattin Eyuboğlu gibi– herhangibir mütehassısa da müracaat edebileceğini belirttikten sonra, müdafaanâmesini şu şekilde sonlandırır:

> Başta zât-ı âliniz, bu sahada ehliyetini ispat etmiş herhangi bir kalem sahibi, tenkidçinizin kararını tekîd ettiği takdirde, kendisine alenen tarziye vereceğimi ve ömrümün sonuna kadar bir satır tercüme neşretmeyeceğimi taahhüd ederim. Aksi takdirde, altı ay sonra gönderilen bu red kararını ciddi telâkki etmeme imkân olmadığım saygılarımla arz ederim.

4) Tercüme Bürosu Başkanlığı, bu hiddetli ve şiddetli müdafaanâmeye aynı hiddet ve şiddetle mukabele eder ve Meriç'e, Büro'nun kanaatini, 28 Ocak 1949 tarihli, 20 sayılı resmî bir yazıyla bildirir:

> *Hernani* tercümenizin ilk 30 sahifesinde rastlanıp evvelce bildirilmiş olan aksaklıklar üzerine vaki itirazlarınız Büromuzca incelenmiş, müdafaa edilen görüşlere iştirak edilememiştir.

Bu bakımdan tetkikçinin değil, Büromuzun kanaatini ifade eden ve ilk yazımızla bildirilmiş olan aksaklıkları düzeltmediğiniz takdirde yapılacak başka bir muamele olmadığını saygılarımla bildiririm.

5) Cemil Meriç ile Tercüme Bürosu arasındaki bağlantı burada kesilir ve dört yıl boyunca *Hernani* tercümesinden ses çıkmaz. Ancak Meriç'in yazdığı 11 Kasım 1952 tarihli bir mektupla birlikte tekrar bağlantı kurulur ve Başkanlık, 27 Aralık 1952 tarihli, 520 sayılı resmî yazıyla, Meriç'e, "tekrar incelenmek üzere" *Hernani*nin ilk otuz sayfasını gönderebileceğini bildirir:

> Evvelce tercümesi size havale edilmiş olan V. Hugo'nun *Hernani* adlı eserinin ilk 30 sahifesinin bir daha gözden geçirilerek tadil ve ıslâh edilmek üzere 22.II.948 tarihli, 479 sayılı yazımızla size iade edildiği, aradan geçen zaman içinde de bir başka mütercime havale edilmemiş olduğu anlaşıldığından, ilk 30 sahifeyi, yukarıda tarih ve sayısı yazılı tezkeremize cevap olarak, tekrar incelenmek üzere gönderebileceğinizi bildirir, saygılarımı sunarım.

6) Mütercimimiz tercümesini gözden geçirip yeniden gönderdiği hâlde Tercüme Bürosu'dan yine uzun bir süre ses çıkmaz ve 1952'nin son aylarında iyi-kötü canlanmış olan bu ilişki, 1954'te gözlerini kaybeden Meriç'in, 21 Ocak 1955'te tedavi ümidiyle gittiği Paris'ten İstanbul'a döndüğü tarih olan 7 Temmuz 1955 sonrasına kadar ikibuçuk sene kadar sürüncemede kalır; ta ki birgün Meriç'in Nacak Sokak'taki evinde, *Tercüme Dergisi*nin Ocak-Mart 1955 tarihli sayısında "İlk 30 sayfası tedkik edildikten sonra devamına karar verilen eserler" listesinde *Hernani*nin adı okununcaya kadar...[67]

---

67 Bu arada, Meriç'in metrukatı arasında yer alan, 2 Kasım 1955 tarihli resmi bir yazısına cevaben Tercüme Bürosu Başkanlığı'na gönderilmek üzere kaleme alınmış 'tarihsiz' bir müsveddeden, "*Hernani* tercümesinin ilk otuz sayfasına ait müsveddeler ile tedkik raporunun 9 Şubat 1955 tarihli, 55 sayılı

Bir nüsha Şehir Tiyatroları'na, bir nüsha da Maarif Vekâleti'ne verdim.[68]

Yayım serencamını kaba hatlarıyla aktarmaya çalıştığımız *Hernani* tercümesi, en nihayet Kasım 1956'da baskıya verilir ve bir ay sonra neşredilir.

İmdi, *Hernani*nin 1957'de Şehir Tiyatroları'nda temsiliyle ilgili olarak, Cemil Meriç'in yaptığı şu açıklamaları okuyalım:

7 Mart 1977: Edebî Heyet'te Şehsüvaroğlu ile beraber Cevdet Perin de vardı. Cevdet'in profesör olmasına mâni oldum, hakkında yazı yazdım; buna rağmen, adam, "Ben böyle tercüme görmedim" diyor.[69]

6 Eylül 1981: Edebî Heyet'te bulunan Cevdet Perin, eserde kusur bulmak için büyük bir dikkatle eseri inceledikten sonra, "Cemil Meriç'i hiç sevmem, aleyhimde çok acı tenkidler yayımladı, fakat ne yapayım, tercüme gerçekten kusursuz" demiş.[70]

---

bir paketle -tam da Cemil Meriç'in Paris'te bulunduğu bir tarihte- postaya verildiğini" ve dolayısıyla bu paketin mütercimin eline geçmemiş olduğunu öğreniyoruz.

1) 9 Şubat 1955 ve 55 sayılı paketle postaya verildiği bildirilen *Hernani* tercümesinin ilk 30 sayfasına ait müsvettelerle tetkik raporunuzu hâlâ almamış bulunuyorum.

21 Ocak 1955'ten 8 Temmuz 1955'e kadar Paris'te bulunduğum ve bu müddet boyunca evim de kapalı olduğuna göre bahsi geçen imzanın gerek bana, gerekse benimle herhangi bir ilgisi bulunan herhangi bir vatandaşa ait olmasına maddeten imkân yok. Sırf posta idaresine ait bir yanlışlık veya bir sahtekârlık karşısındayız.

Bu konuda zât-ı âlinizi arzum hilâfına rahatsız ettiğim için affınızı rica ederim.

2) *Hernani* tercümesi bitmiş durumdadır. Kaç nüsha olarak takdim etmem gerektiğini bildirirseniz minnettar olurum. Saygılarımı kabul buyurunuz efendim.

Cemil Meriç

68 HA, *a.g.e.*, (7 Mart 1977), s. 116

69 HA, *a.g.e.*, (7 Mart 1977), s. 117

70 CM, *Jurnal II*, (6 Eylül 1981), s. 303

Bu açıklamalara göre, Cemil Meriç'in, 1954'te gözlerini kaybettikten ve son bir ümitle Paris'e gidip İstanbul'a döndükten sonra gerçekleştirdiği *Hernani* tercümesiyle ilgili olarak Cevdet Perin, 1957'de pekâlâ hasm-ı kadîmine hakşinas davranmış, eseri hakkında insafla hüküm vermiş görünmektedir.

Ne var ki bu, esasen gecikmiş bir hakşinaslıktır; pek tabii ki mütercimin 1948'de Tercüme Bürosu'na gönderdiği ilk bölüm hakkındaki iki sayfalık olumsuz hata listesinin yazarı, gerçekten de "Cemil Meriç'i hiç sevmeyen" Cevdet Perin ise.

Şimdi, Meriç'in Tercüme Bürosu Başkanlığı'na gönderdiği müdafaanamede geçen tarizleri bir kez daha hatırlatalım:

- Yazı hayatına tercüme tenkidleriyle başladığımdan, meslekdaşlar arasında uyandırdığım iğbirâr meçhulüm değildir.
- Münekkidin, rakim'ul-huruf'a [mütercime] karşı herhangi bir dargınlık beslemediği tahkik olunmuş mudur?

Cemil Meriç'in 1960'lı yıllardan itibaren sadık talebeleri arasında yer alan Yalçın Sayın'ın –kendisiyle yaptığımız görüşmede– bizzat aktarmış olduğu bilgilere göre, Meriç, bu menfî raporun yazarınm Cevdet Perin olduğunu bazı vesilelerle ve sarahaten ifade etmiştir.

İntikam çorbası soğuk içilir imiş.* Şayet eldeki *delillere* değil, sadece *karinelere* itibar etmek gerekirse, mabed savaşçısının 1946 tarihli saldırılarına, muarızının, 1948'de hiç de hoş olmayan bir tarzda mukabele ettiğini, tabiri caizse, intikamını –hem de pek sinsice– aldığını kabul etmek gerekecektir.

Bu yorum kuşkuya açık olsa bile, geçmişte daha şiddetli saldırılara maruz kalan Tercüme Bürosu yârânının, Meriç'in tabiriyle, "nesrin çilesini çekmeden manzum konuşmağa heveslenen delikanlılar"ın ellerindeki resmî imkânları, iflâh olmaz münekkidlerinin aleyhinde ve acımasızca kullanmak-

* Bu deyişin Fransızcası şöyledir: *La vengeance est un plat qui se mange froid.*

tan çekinmeyip verdikleri tarihî idam kararının, hiçbir itiraza mahal bırakmayacak denli ve açıktan açığa *sırıttığını* söylemek zorundayız.

Maksadımıza açıklık kazandırmak amacıyla, hemen burada, *Hernani* süreci başlamadan önce, Meriç'in Mayıs 1946'da yazdığı bir başka eleştirinin de yine Tercüme Bürosu'nun neşretmekte olduğu *Tercüme* dergisini hedef aldığını belirtelim: "*Tercüme* dergisinin 'Şiir' Özel Sayısı Münasebetiyle: Manzum Tercüme".[71]

"Biz 1946 senesinin Türk mütercimінden biraz daha titiz davranmasını ve bize gerdanlıktaki incileri vermeğe çalışmasını; yani eline aldığı eseri –paçavraya değil– Türkçe'ye çevirmesini istiyoruz" diyen mabed savaşçısının *Yeni Sabah* gazetesinde yayımlanan sert eleştirisi şu satırlarla başlar:

> Çölde vaha yaratmak ödevini omuzlarına yüklenen Milli Eğitim Bakanlığı, faaliyet grafiğini kabarık ciltlerle maddeleştirdi. Fakat bu aded zenginliği, şuurdan çok parmakları tatmin edecek mahiyette. Kafasını Babıâli bezirgânlarına tapulayan kalem işçisinden mucize bekleyemeyiz. Göz nurunun santimetre ile ölçüldüğü fikir pazarında en iz'anlı mütercim dahi soysuzlaşmağa mahkûmdur. Hâlbuki Bakanlığın göz kamaştırıcı bir cömertlik ile taltif ve terfih ettiği pazarlardan daha gösterişsiz, daha ciddi ve daha cevherli mesai beklemek hakkımızdır.

Ve şu satırlarla devam eder:

> *Tercüme* dergisi, nesrin çilesini çekmeden manzum konuşmağa heveslenen delikanlılar Batı'nın tercüme tarihinden sayfalar nakletse, bu nankör sanatın sırlarını isabetli örneklerle aydınlatsa, kaldırımlara serpilen kucak kucak tercümelerin tenkidini yapsa, şerefli bir rehber vazifesi görmüş olurdu.

Yaşar Nabi'nin Lamartine'den tercüme ettiği *Göl* manzumesini, "dergideki en mazbut tercümelerden biri" olarak de-

---

71 CM, "*Tercüme* dergisinin 'Şiir' Özel Sayısı Münasebetiyle: Manzum Tercüme", *Yeni Sabah*, s. 3-4, 30 Mayıs 1946 (Bkz. Bölüm II, Metin XIV)

ğerlendiren Meriç, "İngilizce tercümelerinden çevrilen Mısır ve Çin şiirlerinin tek orijinal tarafının iki, hatta bazen üç imza taşımaları" olduğunu söyleyip "tavşanın suyunun suyu" fıkrasını hatırla(t)madan edemez.

Meriç, kısa kısa, Orhan Veli, Sabri Esat Siyavuşgil, Cahit Sıtkı, Kemalettin Kamu, Adil Hanlı gibi mütercimlerin çevirileriyle ilgili eleştirilerde de bulunur ve en nihayet yazısını şu satırlarla noktalandırır:

> Kokusuz güllerle solgun menekşelerin yabanî otlarla sarmaş dolaş olduğu egzotik bir buket: İşte *Tercüme* dergisinin "Şiir Özel Sayısı".

Bu nârâlar, herhangibir mukabeleyle karşılaşmaz. Fakat Meriç, ne Tercüme Bürosu'na, ne de Büro'nun yayımladığı *Tercüme* dergisine yönelik eleştirilerine ara vermek niyetindedir.

Bu seferki hedefi Cevdet Perin gibi bir doçent değil, sadece bir asistandır: Ali Cevdet Genceli.

Savaşçı, Voltaire'den çevirdiği *Mukadderat* adlı eseri sebebiyle sadece bu genç asistanı hırpalamakla yetinmez; hem Bâbıâli bezirgânları, hem de *Tercüme* dergisi, bu eleştiriden haklarına düşen payı alırlar.[72]

> Keşiş ordularının asırlık intikamını almak şerefi Üniversitemizin kahraman bir asistanına nasipmiş: İftiranın ve tagallübün mahvedemediği Voltaire 1944 yılında Türkiye'de öldürüldü. Bu mucizeli muvaffakiyetin sırlarını hayret ve hayranlıkla açıklayalım:
>
> Yirmi milyon okuyucuya "Voltaire'in eseri" diye sunulan *Mukadderat* nam kitapta Voltaire'e ait tek cümle bulmak imkânsızdır. Sayın mütercim, Türkçe yanlışlarından başka hiçbir kusuru olmayan yepyeni bir eser yaratmıştır. Voltaire'in

72 CM, "1944'de Öldürülen Voltaire", *Yücel*, XXI/119, sn. 13, s. 10-11, Eylül 1946 (Bkz. Bölüm II, Metin X)

bütün nükteleri büyük bir titizlikle kitaptan atılmış, cümleler düzeltilmiş, teşbihler değiştirilmiştir.

Çeşitli örnekler verdikten sonra münekkidimizin eserin mütercimi hakkında verdiği hüküm şu olacaktır:

> Voltaire'i -Türkçe'ye değil- paçavraya çeviren mütercim, Papa hazretlerinden ne kadar minnet ve mükâfat beklese azdır. (...) Yalnız Voltaire'i değil, güzel dilimizi de paçavraya çeviren asistan ilmî haysiyetten nasipsiz mi doğmuştur?

Bu eseri yayımlayanlar da aynı şekilde 'paylanır'lar:

> Okuyucunun klâsik eserlere karşı gösterdiği alâkasızlıktan şikâyet eden Bâbıâli bezirgânları, gençliğe bu kıratta tercümeler sunmağa utanmıyorlar mı?

Ve pek tabii ki *Tercüme* dergisi de:

> Yazarlarına kasideler neşreden *Tercüme* dergisi bu korkunç, bu tüyler ürpertici hataları teşhir etse günaha mı girer?

Bu eleştiri de birçoğu gibi mukabele görmeksizin dergi sayfaları arasında kaybolacak ve fakat mabed savaşçısı, eskisi kadar sık değilse bile, yine de ısrar ve inatla bir iki nârâ daha savurmayı sürdürecektir.

e. Ateşkes'e Doğru (Ocak-Aralık 1947)

30 Kasım 1946'da İstanbul Üniversitesi'nde resmen Fransızca okutmanlığına başlayan Cemil Meriç'in, 16 Aralık 1946'da bir kız çocuğu dünyaya gelir.

Ailenin nüfusu artmıştır ama, hiç değilse genç baba da memuriyete intisab etmeyi başarmış; lise öğretmenliğinden istifa ettiği 29 Ocak 1945'ten itibaren mütercimlikle geçen o sıkıntılı yıllar geride kalarak en nihayet düzenli bir işe, düzenli bir maaşa kavuşmuştur.

Bu arada ilk sayısı 20 Ocak 1947 yılında yayımlanan *Yirminci Asır* dergisinin yazarları arasına da dahil olan 'okutman' Meriç'in, sadece iş hayatı değil, yazarlık hayatı da düzene girecek, kendisi bu dergide toplam onbeş yazı yayımlayacaktır; 20 Ocak 1947'den 1 Şubat 1948'e kadar on yazı, 17 Ocak 1953'ten 19 Mart 1953'e kadar da beş yazı.[73]

Salâh Birsel, anılarında, yazarlarından olduğu *Yirminci Asır*ın çıkışıyla ilgili şu bilgileri verir:

> Dergi, daha çıkmadan önce Bâbıâli'de bir hayli yankı ve dedikodu uyandırmıştır. Birtakım yazarların çarmıha gerileceği söylenip duruyordur.[74]

Sait Faik Abasıyanık ise bu dedikoduları bir çırpıda matbuata taşır ve 31 Aralık 1946 Salı günü derginin genç yazarlarıyla yaptığı söyleşiyi, derginin yayımından bir gün önce, 19 Ocak 1947 tarihli *Yedigün* gazetesinde şu sunuşla yayımlar:

> Hepsi edebiyat hocası, fransızca hocası, işadamı, gazeteci, mütercim, birkaç lisan bilen gençler olan *XXnci Asır*cılar sanat aşkı ve havası ile dolu... Hepsinin projeleri ve çıkmış kitapları var. Onları tanıtacak her hâlde ben değilim. Kitapları, gazeteleri, yazıları tanıtacak. Bunun için onlar hazır vaziyettedirler.[75]

---

73 Bu onbeş yazının künyesi şöyledir: **1)** "Bir Rousseau Tercümesi", *Yirminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947; **2)** "İnsan ve Teknik", *Yirminci Asır*, sy. 2, s. 1/4, 5 Şubat 1947; **3)** "Taht ve Mihrab", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1, 20 Şubat 1947; **4)** "Fildişi Kule Efsanesi", *Yirminci Asır*, sy. 1, s. 1, Kasım 1947; **5)** "Dünya Nimetleri ve Sanatkâr", *Yirminci Asır*, sy. 2, s. 1, 16 Kasım 1947; **6)** "Bir Antoloji Münasebetiyle", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1-2, 1 Aralık 1947; **7)** "Don Kişot ve Biz", *Yirminci Asır*, sy. 4, s. 1-2, 16 Aralık 1947; **8)** "Edebiyat ve Sansür", *Yirminci Asır*, sy. 5, s. 1, 1 Ocak 1948; **9)** "İlim ve Şiir", *Yirminci Asır*, sy. 6, s. 1/3, 16 Ocak 1948; **10)** "Mel'un Hiciv, Mukaddes Hiciv", *Yirminci Asır*, sy. 7, s. 1/3, 1 Şubat 1948; **11)** "Babil Kulesi", *Yirminci Asır*, sy. 8, s. 1, 17 Ocak 1953; **12)** "Hürriyete Dair", *Yirminci Asır*, sy. 9, s. 1, 31 Ocak 1953; **13)** "Bir Kitabın Düşündürdükleri", *Yirminci Asır*, sy. 10, s. 1-2, 17 Şubat 1953; **14)** "Saavedra'yı Tanır mısınız?", *Yirminci Asır*, sy. 11, s. 1, 1 Mart 1953; **15)** "De Te Fabula Narratur", *Yirminci Asır*, sy. 12, s. 1, 19 Mart 1953

74 Salâh Birsel, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, s. 168, İstanbul, 2002

75 Sait Faik, "Genç Edebiyatçılar", *Yedigün*, sy. 724, 19 Ocak 1947

Dergide üç münekkid vardır: Fahir Onger, İskender Fikret ve Cemil Meriç.

Parmakları arasında tuttuğu sigarayı göstererek, "Bunun dışında kalanları, ancak polemik sütünlarında teşhir haçına gereceğiz" diyen İskender Fikret'in bu sözleri üzerine Sait Faik'in yaptığı yorum ilginçtir:

> Teşhir haçına gerilecek İsa'lar kimbilir kimler? Orhan Veli mi, Cahit Sıtkı mı, Oktay Rifat mı? Sabahattin Kudret mi?.. Vallahi bilmem, öğrenemedim. Kimbilir, belki de benim.

Sait Faik'in, "gözlerinin değil, gözlüklerinin üstünden az buçuk haince bakan, ince dudaklı, müstehzî bir münekkid" olarak tanıttığı Cemil Meriç ise, kendilerinin "teşhir etmek"ten ne anladıklarını şu şekilde izah eder:

> İnsandan bahsedeceğiz; Platon'un insanından. Ama Diyojen gibi. Bilirsiniz tabiî, Platon: "İnsan iki ayak üstünde duran tüysüz bir hayvandır" demiş. Diyojen hindiyi bağırta bağırta yolduktan sonra Atina meydanlarında "İşte Platon'un insanı!" diye halka teşhir etmiş.

Bu açıklama üzerine masada bir kahkaha tufanı kopar ve Sait Faik, "Ne güzel şey gençlik!" demekten kendini alamaz.

Vaadettiği üzere, Cemil Meriç, dergideki daha ilk yazısında, eleştiri oklarını, *6 Kitabile Rousseau* (İstanbul, 1945) adlı derlemenin beş mütercimlerinden Zahir Güvemli'ye yöneltmekte gecikmez[76] ve ne ilginçtir ki Meriç'in bir hasım olarak ilan ettiği *Tercüme* dergisi, bu sefer de acı tarizlere uğramaktan kurtulamaz.[77]

> Ankara caddesi, vitrinlerinde muhteşem kurbanlar teşhir edilen bir mezbahadır. Şöhret ve itibar, intihali ihtisas mevzûu

---

76 Derlemenin diğer mütercimleri şunlardır: Selmin Evrim, Mehmet Evrim, Kazım Nâmi Duru, Ahmet Ateş.

77 CM, "Bir Rousseau Tercümesi", *Yirminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947 (Bkz. Bölüm II, Metin XIII)

yapabilenlerin hakkı. Münekkid çölde vaazlar veren bir meczub muamelesi görüyor. İlmî namus, âşıklarını sefalete sürükleyen masum bir alüftedir.

> Gençliği maksus [noksan] bilgilerle zehirleyen irfan kalpazanı, milyonların alınterini sömüren kara borsacıdan daha mı hayırlı?
>
> Neden hiçbir aydın, kangren olmak istidadını gösteren bu yarayı neşterlemiyor?
>
> Sahifelerini mübahase müzesine çeviren *Tercüme* dergisi, nesillerin hafızasıyla oynayan kalem bezirgânlarını hakîmâne bir sükutla teşcî etmede.
>
> İşte Türkiye Yayınevi'nin çıkardığı bir Rousseau tercümesi!

Yirmi kadar çeviri hatasını misâl olarak verdikten sonra, münekkid, sözlerini bir haykırışla noktalar:

> Güvemli'ye tavsiyemiz, yeldeğirmenlerine saldıran haşarı kalemini arş'a asıp bir miktar Türkçe öğrenmesi ve Madam Augel dershanesine devam edip "lisan-ı Fransevî"deki hudutsuz cehaletini tamir ve telâfiye gayret eylemesidir.
>
> Goethe "Bir parça aydınlık!" diye inlemişti. Biz de "Biraz hayâ!" diye haykırıyoruz.

Hatırlanacak olursa, Sait Faik *Yirminci Asırı* duyururken, "Teşhir haçına gerilecek İsa'lar kimbilir kimler?" diye soruyor ve çarmıha gerilecek isimlerin başında Orhan Veli adını zikrediyordu.

Gerçekten de 1 Aralık 1947'de, Orhan Veli, o yıl yayımladığı bir derlemesi vesilesiyle, Cemil Meriç tarafından "teşhir haçı"na gerilecektir: *Fransız Şiiri Antolojisi.*[78]

> Varlık Yayınevi'nin zarif bir kapak içinde neşrettiği *Fransız Şiiri Antolojisi* bize şu satırları yazdırıyor. Entelektüel inkişa-

78 CM, "Bir Antoloji Münasebetiyle", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1-2, 1 Aralık 1947 (Bkz. Bölüm II, Metin XV)

fım alâka ile takip ettiğimiz Orhan Veli -yüzde doksanbeşi- *Tercüme* dergisinin şiir özel sayısında intişar eden manzum tercümeleri iddialı bir isim altında okuyucuya sunmakta. (...) Muhteva tamamen kendisine ait olmadığı hâlde kapağı adıyla tuğralaması sempatik şairin titizliği hakkında şüphe uyandırmıyor. Bu minimini risale, bazı Fransız şairlerinden -çok defa muvaffakiyetle- yapılan tercümeleri kucaklamadadır. Orhan Veli'den az daha mütevazı herhangi bir vatandaş bu yüz sahifeciğe ***Müstakbel Fransız Şiir Antolojisi İçin Bazı Malzemeler*** nâmını verirdi.

Böylesi bir peşrevden sonra, Meriç sadede gelir ve Orhan Veli'yi, bir Fransız yazarın Hugo aleyhindeki bir cümlesi nedeniyle 'utanmazlık'la suçlar:

Orhan Veli, haklarında hükümler sıraladığı lâyemutları, nasır ilâcı bayii "Süleyman Efendi"siyle hem-ayar telakkî etmiş olacak ki şiir, fikir ve hürriyet tarihinin en ışıklı başlarından Hugo'yu, adı kemiklerinden önce çürümeğe mahkûm herhangibir kalem serserisinin tahrifkâr adesesinden göstermeğe utanmıyor.

Orhan Veli'yi *antoloji şarihi* olarak eleştiren Meriç'in, bir *mütercim* olarak kendisini takdir ve teşvik ettiğine dikkat edilmelidir:

Orhan Veli kendisinden birçok şeyler beklediğimiz genç bir istidattır. "Burjuvayı şaşırtmak" zaafından kurtulduğu ve -elinden eksik etmediği- dev aynasını kırdığı gün istikbal kendisinindir. Risalede pırlanta gibi tercümeler var. (...) Orhan Veli'nin Sabahaddin Eyuboğlu ile birlikte yarattığı *Fatihler* tercümesi de -gelmiş ve gelecek birçok kusurlarını- bağışlatacak ayardadır.

Gelmiş ve gelecek birçok kusurlarını bağışlatacak ayarda... Bu ifadeyi bir kenara kaydedelim ve tam da yeri gelmişken, eleştirinin başka bir yönüne işaret etmeyi ihmâl etmeyelim.

Çünkü Meriç ne yapıp edip sözü yine *Tercüme* dergisine getirecektir:

> Risale, saydığımız muhtevalara bakılınca, şımarık notlara, [nadir, fakat büyük] tercüme aksaklıklarına ve ihmâllere rağmen kıymetlidir. Orhan Veli bu memlekette manzum tercüme yapanların *Tercüme* dergisi yâranından ibaret olmadığını düşünse, antolojisini çok daha zenginleştirebilirdi. O acayip karalamaları ise bir mütehassısına terkedecek, Fransız şiirinden, Fransız tefekkür tarihinden bîhaber olduğunu vesikalandırmayacaktı.
>
> Mütercimi alkışlar, ukalâ antoloji şârihine teessüflerimizi sunarız.

Eleştirinin neşrinden sonra, Orhan Veli, Meriç'in bu nârâsına pabuç bırakmayacak, *alaycı* olduğu kadar da *sakin* bir üslûbla, bir bardak suda fırtınalar kopardığına inanmış olduğu "sinirli dostu"na mukabele etmekte gecikmeyecektir.[79]

Bu cevapla birlikte Meriç'in Tercüme Bürosu yârânından almayı başardığı dördüncü aks-i sadâdır; Cevdet Perin'i de listeye eklersek beşinci...

> Sinirli dostum Cemil Meriç, *Yirminci Asrın* 1 Aralık 1947 günü çıkan sayısında, *Varlık* dergisinin yayınladığı *Fransız Şiir Antolojisine* çatıyor. Daha doğrusu o kitabı bahane edip bana çatıyor. Bu türlü yazıları okumaktan –içlerinde dişe dokunur bir şey olmadığı için midir, nedir– pek hoşlanıyorum. Bunu da keyifli keyifli okudum.

Orhan Veli, yazısı boyunca Meriç'ten umumiyetle 'dostum' diye bahseder ve bu sözcüğü 11 kez kullanır; lâkin 6 tanesinde, "sinirli dostum" şeklinde bir sıfatla birlikte.

Antoloji bahsinde, yaptığı derlemenin sıhhatini savunan, *Hugo'nun tenkidi* meselesine gelince, sözün zaten kendisine

---

79 Orhan Veli, "Bir Tenkid Üzerine", *Varlık*, sy. 330, s. 9, 1 Ocak 1948; krş. Orhan Veli, *Bütün Yazıları I: Sanat ve Edebiyat Dünyamız*, (haz. Asım Bezirci), s. 140-143, İstanbul, 1982 (Bkz. Bölüm II, Metin XVI)

ait olmadığını, o cümleyi bir Fransız yazardan alıntıladığını belirten Orhan Veli, "sinirli dostu"nun mütercimliği hususundaki övgüleriyle ilgili "ufak bir nokta üzerinde daha bir iki lâkırdı etmekten" kendini alamaz:

> Dostum, yazısının bir yerinde benim pek beğenmediğim bir tercümeyi överken, "Geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettirecek güzellikte" diyor.
>
> Allah ömrüne bereket versin. Demek bütün günahlarımı affediyor. Öyle ya, ya affetmeseydi? Ne olurdu o zaman benim hâlim. Ömrüm, affetsin diye, Cemil Meriç'in peşinden koşmakla mı geçecekti? Doğrusu, pek hazin bir hayat olurdu. Kimbilir, belki ahirette bile bağışlamazdı. Neyse, merhameti sâyesinde o dertten de kurtuldum.
>
> Gelecek günahlarımı da affediyormuş. İlerde ne türlü günahlar işleyeceğimi şimdiden kestiremem. Ama ne olursa olsun, kendisine güvenebilirim. Zaten güvenmeseydim, böyle bir yazı yazabilir miydim? Affedeceğini biliyorum da onun için yazdım.

Geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettirecek güzellikte...

Oysa Meriç'in dediği tamıtamına böyle değildir. Hatırlanacak olursa, yukarıda biz, Cemil Meriç'in ilgili ifadesini bir kenara kaydetmiştik:

Gelmiş ve gelecek birçok kusurlarım bağışlatacak ayarda...

Yani 'günahlarını' değil *kusurlarını*, 'bütün değil' *birçok*, 'affettirecek' değil *bağışlatacak*, 'güzellikte' değil *ayarda...*

Cümlenin anlamı tamamen değişmediğine göre, bu küçük farklılıklara işaret etmenin ne ehemmiyeti var?

Bizce ehemmiyeti var. Çünkü, şayet bu değişiklikleri yapmasaydı, Orhan Veli, polemiğini böylesi *eskatolojik* bir demagojiyle süsleyemeyecekti.

Peki Meriç, bu cevaba mukabele etti mi?

Hayır!

Orhan Veli'nin cevabından sonra iki, dergi 1953'te yeniden çıktığında beş makale yayımladığı hâlde kendisine bir mukabelede bulunmadı. Çünkü şair-mütercim çok genç yaşta, 14 Kasım 1950'de bir kaza sonucunda vefat etmişti.

Otuz yıl sonra, yani 1977'de, Meriç, bu kalem münakaşasını hatırlayacak ve fakat Orhan Veli'nin kendisine verdiği cevaba hiç değinmeyecektir:

> Orhan Veli ile münasebetlerim oldu. Asmalı Mescit'te. Elit Kıraathanesi'nde Sait Faik tanıştırdı. *Fransız Şiiri Antolojisi*ni neşretti. *Tercüme* dergisinden 1946'larda aynen. Ben de *Tasvir*de tenkid etmiştim.[80]

Sebebi her ne olursa olsun, Meriç'in Orhan Veli'nin şahsıyla ilgili hükümleri de pek ağırdır:

- Elit'te toplanıyorduk. Salâh'ı, Oktay Akbal'ı, Behçet Necatigil'i orada tanıdım. (...) Bu cavalacozlar kafilesiyle istemeyerek karşılaşıyordum. Daha sonra tanıdığım Orhan Veli'den de hiç hoşlanmadım. Hepsinin de ayırıcı vasfı bayağılıktı. Yine de Orhan içlerinde en az sevimsiz olanıydı.[81]
- Bizde Orhan Veli kalkıştı tercümeye. Ahbabımdı Orhan Veli. Kupkuru bir adamdı. Vücudu da, ruhu da kuru. Şairler kervanının en sonunda gelir. Acınacak bir adamdı. Fakat Türkçesi vardı. Orta malı bir Türkçe. Kötü bir Hüseyin Rahmi.[82]

Memuriyete intisab etmiş, artık düzenli bir işe ve maaşa kavuşmuş olan İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Okutmanı Cemil Meriç'in 1947'de yazdığı son eleştiri budur. Nitekim 1953'te kısa bir süreliğine de olsa yeniden çıkan *Yirminci Asır*da yayımladığı beş yazıda da bir daha böylesi eleştirilere yer vermekten kaçınacaktır.

---

80 HA, *a.g.e.*, (24 Kasım 1977), s. 268. Meriç'in eleştirisi *Tasvir*de değil, *Yirminci Asır*da yayımlanmıştır.

81 CM, *Jurnal II*, (29 Ekim 1980), s. 256

82 HA, *a.g.e.*, (17 Ağustos 1978), s. 319; ayrıca bkz. HA, *a.g.e.*, (10 Kasım 1977), s. 266

Tercüme Bürosu'na müracaatının neticesi olarak 1948'de Meriç'in *Hernani*yi tercümeye teşebbüs ettiğine ve fakat aleyhinde iki sayfalık bir hata raporuyla mukabele görünce bu teşebbüsünün akim kaldığına; 11 Kasım 1952 tarihli bir müracaatına ise Tercüme Bürosu'nun nedense bir yıl sonra (27 Aralık 1952) cevap verebildiğine; kendisinin, eserin daha önce tercüme ettiği ilk otuz sayfasını son bir hamleyle yeniden gözden geçirip gönderdiği hâlde, Büro'nun gerekli onayı vermek için 9 Şubat 1955 tarihini beklediğine yukarıda işaret etmiştik.

Ne gariptir ki *Hernani* müsveddeleri, 1954'ün ilk aylarında gözlerini kaybetmiş olan Meriç'in evine, aynı yılın yazında geçirdiği bir dizi ameliyatın ardından, 21 Ocak 1955'te tedavi amacıyla Paris'e gittikten sonra ulaşacak ve daha önce verdiğimiz tafsilâta nazaran, eserin tercümesi, ne yazık ki artık gözlerini kaybetmiş bir savaşçının elinden çıkmak durumunda kalacaktır.

1947'de yazdığı iki eleştiri yazısının ardından, gözlerini kaybettiği 1954 yılına kadar geçen altı yıllık süre içerisinde (1948-1953), Meriç'in herhangibir eleştiri yazısı kaleme almayıp *Yirminci Asır*da neşrettiği deneme yazılarıyla ve bu arada bir de müstear isim kullanarak Marx ve Engels'in üç mektubunu Türkçe'ye çevirmekle yetinmesinin,[83] koca şehirde tutunmak isteyen her yabancı gibi Meriç'in de iyi kötü bir düzene kavuşmasıyla ve pek tabii ki *gönüllü-gönülsüz uyum çabalarıyla* alâkalı olduğunu düşünüyoruz.

1942-1947 yılları arasında, altı yıl boyunca, Tercüme Bürosu'nun 'kepazeliklerini' teşhir eden, her fırsatta *Tercü-*

---

83 Cemil Meriç'in "C. Gürgan" müstearıyla Türkçe'ye çevirdiği, Marx'ın bir, Engels'in iki mektubunun çevirisi için bkz. Kerim Sadi, *Muhammed ve İslâmiyet*, s. 3-8, İstanbul, 1948. Meriç, çevirilerin kendisine ait olduğunu mektupların neşrinden yirmi yıl sonra açıklamıştır. Bkz. CM, "Hind ve Batı II", *Hisar*, VII/43, s. 11, Temmuz 1967; krş. *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 281, İstanbul, 1976

me dergisine tarizler gönderen, yayınlarını eleştiren ve Büro yârânına neredeyse tek başına nârâlar savurmaktan hiç geri kalmayan mabed savaşçısı, acaba 1948-1954 yılları arasında niçin susup baltasını toprağa gömmüş, hatta neden Tercüme Bürosu'na bizzat müracaatta bulunmak ihtiyacı hissetmiştir? Bu sorunun cevabı verilmişti oysa: *gönüllü-gönülsüz uyum çabalarından...*

1954'te gözlerini kaybedecek olması, hiç kuşkusuz ki savaşçının bu uyum çabalarını boşa çıkarır; tek yanlı olarak karar verdiği *gönüllü-gönülsüz ateşkes*, ister istemez zorunlu bir hâle dönüştüğünden, zamanla intihar edip etmeme arasında bocalayan Meriç, yıllarca dört duvar arasına kapanıp susar. Öyle ki yazdığı eleştiriler dergi sayfalarında kaybolup hatırlanmaya bile değer bulunmaz.[84] Nitekim kendisi bile, yıllar sonra, 40'lı yıllardaki yazılarının ayırıcı vasfını, önce *ukalâca bir ciddiyet*, sonra *ukalâlık* şeklinde tavsif etmekten kaçınmaz.[85]

f. Ateşkes'in Ardından (Eylül 1970 - Nisan 1973)

7 Temmuz 1955'te Paris'ten döndükten sonra *Hernani*yi tercüme edip Aralık 1956'da yayımlayan Cemil Meriç, uzunca bir süre geçtikten sonra, 1964'te ilk telif eserini, *Hind Edebiyatı*nı neşreder; 1967'de ise ikincisini, yani *Saint-Simon: İlk Sosyalist, İlk Sosyolog* adlı eserini.

1969'da *Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809-1865)* ve 1970'de *İdeoloji* adıyla yapılan ayrı basımlar istisna edilecek olursa, yayımlanmış makalelerini derlemek suretiyle meydana getirdiği *Bu Ülke*nin neşrine değin herhangibir telif yayımlamaz.

---

84 Meselâ bkz. Sibel Bozbeyoğlu, "Tercüme Dergilerinde Çeviri Sorunsalına Farklı Yaklaşımlar", *HÜEF Dergisi*, XV/2, s. 41-48, 1998

85 CM, "Bir Ankete Cevap", *Ortadoğu*, 7 Temmuz 1974; "Cemil Meriç'in Anketimize Cevapları", *Türk Edebiyatı*, (haz. Turgut Güler), III/33, s. 26, Eylül 1974; krş. *Mağaradakiler*, s. 449, İstanbul, 1978

Tercüme alanında ise sadece iki esere imza atar: 1966'da Mahmut Sait Kılıççı'yla birlikte Victor Hugo'dan *Marion de Lorme* adlı piyes ve bir de 1967'de Berke Vardar'la birlikte Antoin Meillet-Michel Lejeun'den *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi* adlı kitapçık. (Ayrıca 1966'da *Hernani*nin ikinci baskısı yapılır.)

Gözlerini kaybettikten sonra, yirmi yılda –ikisi ortaklaşa– 3 tercüme ve 2 telif eser.

Kitap olarak telif ve tercüme sahasındaki ürünlerinin azlığına karşın, muhtelif dergilerde yayımladığı makaleler ve çevirileri açısından, 60'lı yıllar gayet verimli geçmiş ve kendisine sayfalarını açan *Sosyoloji, Yapraklar, Dönem, Çağrı, Yeni İnsan, Hisar, İş ve Düşünce* gibi dergilerde, Meriç'in –bazen müstear isimler altında– 20 kadar çevirisi, 60 kadar makalesi neşredilmiş; bu listeye *Katkı, Türk Edebiyatı, Hareket* gibi dergilerin katılımıyla, *Bu Ülke* ile *Umrandan Uygarlığa* adlı eserlerinin ortaya çıktığı tarih olan 1974'e değin yayımlanan makale sayısı 200'e yaklaşmıştır.

Bu neşriyat sürecinde, Meriç'in çevirileri ve sadeleştirmeleri hedef alan beş eleştirisi yayımlanmıştır. Beş eleştirinin de yayım tarihi 1970-73 yılları arasına tesadüf etmekte olup bunlardan üçü Fransızca'dan yapılan çevirilerle; ikisi ise Osmanlıca'dan yapılan sadeleştirmelerle ilgilidir.

Sol eğilimli *Katkı* dergisinde yayımlanan iki eleştiriden 15 Eylül 1970 tarihli olan ilki, Proudhon'dan yapılan bir çeviri hakkındadır: *Mülkiyet Nedir?* (İstanbul, 1969); 15 Ocak 1971 tarihini taşıyan ikinci eleştiriyse Machiavelli'den: *Hükümdar*...

A) Önce Proudhon:[86]

> *Felsefenin Sefaleti* çoktan dilimize çevrildi. Türk okuyucusu Proudhon'u Marx'm hicvinden tanımaktadır. Büyük talihsizlik. Proudhon'suz bir sosyalizm, hatta Proudhon'suz bir Batı düşüncesi tasavvur edilemez.

86 CM, "Sosyalizmin Şer Çiçekleri veya Mülkiyet Nedir?", *Katkı*, sn. 1, sy. 1, s. 25-27, 15 Eylül 1970; krş. *Umrandan Uygarlığa*, s. 248-251, İstanbul, 1974 (Bkz. Bölüm II, Metin XXI)

Ararat Yayınevi'nin *Mülkiyet Nediri* dilimize kazandırmak istemesi alkışlanmaya lâyık bir davranış. Ne yazık ki bize sunulan tercüme bir garabetler sergisi. Zavallı Proudhon uğrayabileceği felâketlerin en korkuncuna uğramış. Yayınevi'nin kendisine saygısı varsa, bu paçavrayı piyasadan toplatmalıdır.

Baltasını yıllar sonra gömdüğü yerden çıkaran savaşçımız, çeviri ve ifade hatalarıyla ilgili yeterince örnek verdikten sonra sözlerini şöyle noktalar:

> Okuyucudan özür dilerim. Tercüme ilerledikçe tuhaflıklar insanı rahatsız etmeye başlıyor. Gülmek mi, ağlamak mı lâzım bilmiyorum. Tanrı, genç okuyucuların yardımcısı olsun!

Dikkat edilecek olursa, eleştiride "bu paçavranın" müterciminden tek kelimeyle bahis yoktur. Öyle ki Meriç, mütercim Vedat Gülşen Üretürk'ün adım bile anmaya tenezzül etmemiştir.

B) Ardından da Machiavelli:[87]

> *Hükümdar* evvelâ Türkçe'ye çevrilmiş. Dilimiz, asırlarca sonra yeni tercümelerine kavuşuyor kitabın.
>
> Son tercüme Vahdi Hatay'ın. Mütercim, Önsöz'de, Machiavelli ile uğraştığı için okuyucudan özür diler gibidir. "İşin ucunda lekelenmek tehlikesi var" diyor.

*Hükümdar*ın mütercimi Vahdi Hatay da kimdir dersiniz?

Belki şaşırtıcı gelecek ama, Meriç'in eski gözağrılarından Maarif Vekilliği Tercüme Bürosu'nun yayımladığı, Balzac'dan *Cousine Bette I-II* (1947-1948), *Cousin Pons I-II* (1949), *Nucingen Bankası* (1950), Pierre Martino'dan *Stendhal'in Hayatı* (1954) gibi çevirilere imza atan velûd bir mütercim.[88]

---

87 CM, "Machiavelli Başbakan", *Katkı*, sn. 1, sy. 5, s. 21-22, 15 Ocak 1971; krş. "Zavallı Machiavelli", *Umrandan Uygarlığa*, s. 151-160 (Bkz. Bölüm II, Metin XXII)

88 Kültür Bakanlığı'nın Balzac'tan yayımladığı *Şuanlar* (Ankara, 1977) adlı romanın mütercimi de Vahdi Hatay'dır.

Hatay'ın, girişte Machiavelli'yle ilgili yaptığı açıklamalar hakkında olumsuz mütalâalar serdeden Meriç, şu cümleye takılır:

> Tercüme şöyle bir ithafla başlıyor: "Floransa vatandaşı ve sekreteri Niccola Machiavelli'den..."
>
> Oysa kitabın aslında "Floransa vatandaşı ve sekreteri" kelimeleri yok. Machiavelli *Hükümdarı* yazarken San Casciano'da idi, işinden kovulmuştu, sekreter falan değildi yani.

Sonra da şöyle der:

> Siz bunları düşünürken, sayfanın altındaki not, hayretinizi bir kat daha artırıyor: "*Sekreter*, o zamanlar küçük devletlerde Başbakanlık ödevini görenlere denirdi."
>
> Zavallı Machiavelli, ömür boyu yoksulluktan kurtulamadı. Vahdi Hatay beyefendinin onu Başvekilliğe nasb etmesi, gerçekten büyük bir kadirşinaslıktır.

Meriç'in böyle bir hatayı bağışlaması mümkün mü?

Hayır! Nitekim kendisi, Machiavelli'nin hayatıyla ilgili bazı bilgiler aktaracak ve şu hükme varacaktır:

> Böyle başlayan bir tercümeden ne bekleyebilirsiniz?
>
> Vahdi Hatay Başbakanlığa nasbettiği kahramanını, rastgele bir Başbakan gibi konuşturuyor. Çapraşık, eğri büğrü, pis bir dil. *Hükümdarın* kendisi değil bu, bir karikatür veya bir parodi.

Çapraşık, eğri büğrü, pis bir dil.

Kıyıcılığına ve keskinliğine bakılırsa, 1942'den bu yana, aradan geçen çeyrek yüzyıla karşın, savaşçının kılıcı hiç de paslanmış görünmemektedir.

C) Meriç, son üç eleştirisini de *Hisar* dergisinde neşretmiştir. İlkini 1971'de, diğer ikisini ise 1973'te.

Şimdi hedef tahtasında Cemal Süreya'nın Gaston Bouthoul'dan çevirdiği: *Toplumbilimin Tarihi* vardır.[89]

Münekkidimiz eleştirilerine kitabın arka kapağından başlar:

> Önümde bir kitap duruyor. Okuyucuya "toplumbilim"in önemini anlatan arka kapak, eserin dilimize şair Cemal Süreya tarafından çevrildiğini belirttikten sonra "Bu da değerini artıran ayrı bir özelliktir" diyor. (...)
>
> Yeni olan, bir şairin "olumlu bilimler"e el atması. İtiraf edelim ki Bouthoul'un ağır, yapışkan ve tatsız ifadesini zevkle okunur hâle getirmek için bir şairin himmetine ihtiyaç vardır. Ama sayın Cemal Süreya himmette biraz ileri gitmiş. Tercümenin bazı cümleleri Herakleitos'un hikmetleri gibi karanlık ve esrarlı, bazı cümleleri şuh bir yosma kadar sadakatsiz.

Tercüme hatalarıyla ilgili muhtelif örnekler verdikten sonra, Meriç, şair-mütercimin sadece şair olarak kalmasının ve tercüme işine el atmamasının daha hayırlı olacağını îma edip yazısını şöyle noktalar:

> Birden Baudelaire'i hatırladım. Şair, şair için ne demiş: "dev kanatları yürümesine engel oluyor."
>
> Fıkra malum: Şairliğe heveslenen bir şemsiye imalatçısı yazdıklarını Molière'e yollamış. Üstadın cevabı şu: "Siz şemsiye yapın, hep şemsiye yapın, yalnız şemsiye yapın!"
>
> Biz de sayın şaire, "Siz şiir yazın, hep şiir yazın, yalnız şiir yazın!" diyeceğiz.

Bu eleştiri de diğerleri gibi mukabele görmeyecektir.

D) Bu defa hedef tahtasında Osmanlı'dan yapılan iki sadeleştirme var: ilki Hürriyet Yayınları tarafından neşredilen,

---

89 CM, "Şairane Bir Çeviri yahut Toplumbilimin Serüvenleri", *Hisar*, XI/96, sh. 5-7, Aralık 1971; krş. *Umrandan Uygarlığa*, s. 252-257 (Bkz. Bölüm II, Metin XII)

Namık Kemal'in *Osmanlı Tarihi*;[90] diğeri ise Sabah Yayınları tarafından neşredilen, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Cevdet Tarihi*.[91]

Mabed savaşçısı, yazdığı onca –netice vermemiş görünen– eleştiri yazısından sonra bezirgânlara lâf dinletememiş olmaktan ötürü belki biraz me'yus, biraz da bezgin gibidir. Hem bu sebepten, hem de bu sefer Osmanlıca bahis mevzûu olduğu için olsa gerek, son hamleleri gayet muhteşem, kılıcının havada çizdiği şekiller de o denli füsunkârdır:

> Dil, musikîdir; musikîlerin en mânâlısı, en az müphemi, ama musikî. Her kelime, bir kelimeler dünyasının anahtarıdır; meçhule açılan bir kapı, her kelime. Meçhule, yani rüyalara, hatıralara, anlatılamayanlara, anlatılamayacaklara. Mağaralarından süzülür, şuuraltının, şuurun yedi kat göğünden dökülür. Kelime küfür, kelime dua, kelime büyü. Zihnin bu esrarlı meyvesini asırlar besler, asırlar olgunlaştırır.
>
> Müteradif, avam için mevcut. Birbirini bütün tedaîleriyle karşılayan iki kelimeye ne aynı dilde rastlarsınız, ne iki ayrı dilde. Mücerredin, manevînin sonsuz ve esrarlı dünyası bir yana, maddenin katı ve sığ gerçeğini belirten kelimeler bile farklı.
>
> Tercüme, Babil kulesinde yolumuzu aydınlatan hırsız feneri. Sönük, titrek bir ışık. "Traduttore traditore" (hain mütercim) iftira değil, kader. Dilden dile aktarılan, ruhtan çok lâfız, şiirsiz bir "aşağı yukarı". Hele aktarılan dil, tarihi buuttan mahrum sun'î bir 'jargon' ise, bizdeki uydurma dil gibi.
>
> Avrupa, mazisine hürmetkârdır, şaheserlerini hırsların ve heveslerin tasallutuna terk etmez; Montaigne'i yirminci asır Fransızına, onaltıncı asrın garip imlâsı ile sunar, Rabelais'nin tek kelimesine dokunmaz; hele Mallarmé'den sonrakiler bir

---

90 CM, "Namık Kemal ve Tercümesi", *Hisar*, XIII/110, sh. 5-8, Şubat 1973; krş. *Umrandan Uygarlığa*, s. 233-239 (Bkz. Bölüm II, Metin XXIII)

91 CM, "Yeni Bir Kurban: Cevdet Paşa", *Hisar*, XIII/112, sh. 6-9, Nisan 1973; krş. "Yeni Bir Kurban Daha: Cevdet Paşa", *Umrandan Uygarlığa*, s. 240-247 (Bkz. Bölüm II, Metin XXIV)

> Corneille'le, bir Racine'le, bir Molière'le çağdaş bir yazardan daha çok çağdaş hayatın içindedirler.
>
> Bir Dante'yi, bir Shakespeare'i, bir Milton'u değiştirmek kimin haddine?
>
> Hürriyet Yayınları'nın *Osmanlı Tarihi*ni (Aralık 1971) okurken bunları düşünüyordum.

Oklar hedefe sükûnetle ve suhuletle yollanır. Kelimeler özenle seçilmiştir; hatta müsamahakâr bir üslûpla başlanılmıştır bile denebilir. Ne var ki satırlar ilerledikçe, teessüfün miktarı haklı bir şiddete yol açar:

> Hürriyet Yayınları'nın Namık Kemal'i tanıtmak teşebbüsünü takdirle karşılarız. Mazinin mefahirini yaşatmak, bir millete yapılacak en büyük hizmet. Yalnız tutulan yol yanlıştır. Namık Kemal olduğu gibi yeni harflere geçirilmeli, kitabın arkasına bir lügatçe eklenmeliydi. Biz, yalnız *Osmanlı Tarihi*ni değil, dilimizi de Namık Kemal'den öğrenmek zorundayız. Esefle belirtelim ki *Osmanlı Tarihi*ni "bugünkü dile aktaranlar", okuyucuya Namık Kemal ile ilgisi olmayan tatsız, zevksiz ve garabetler ile dolu bir karalama sunmuşlardır.

Yeterince örnek verdikten sonra, savaşçımız artık sağduyuya riayet gibi sözde nezaket gösterilerine başvurmaktan vazgeçip herhangibir itidal arayışına iltifat etmeksizin gönlünce konuşmaya başlar; *gönlünce*, yani ne hissediyorsa hissettiklerini aynen söylemek suretiyle...

> Okuyucuyu böyle hezeyanlarla yorduğumuz için özür dileriz. Yanlışları birer birer teşhire ne lüzum var? Namık Kemal'i bugünkü dile aktaranlar, okuyucuya garip bir 'lügaz'lar mecmuası sunmaktan başka bir şey yapmamıştır.
>
> Gençlerimize böyle mi tanıtacağız Namık Kemal'leri? Doğrularımızı Batı'nın yalanları karşısına böyle mi çıkaracağız? Okuyucuya *Osmanlı Tarihi* diye tımarhane zabıtlarından daha perişan bir karalama tomarı sunmaktan utanmuyor muyuz?

Maksadımız, mefahire karşı nefret mi uyandırmaktır? Nesillerin idraki ne zamana kadar ilk gelenin hırsına ve hevesine feda edilecek?

Tımarhane zabıtlarından daha perişan bir karalama tomarı...

Sessizlikle karşılanan bu ithamlardan, savaşçının muhatablarının utanarak başlarını önlerine eğmiş oldukları neticesini çıkarabilir miyiz?

Böylesi bir neticeyi değil hayâl, vehmetmek bile, vâkıaya mutabık olmaz sanırım.

E) *Tekrar ediyoruz: Namık Kemal tercüme edilemez! Cevdet Paşa tercüme edilemez!*

Savaşçının bu sayhası bir *nârâ* değil aslında, tamıtamma bir *feryad*!

Nârâlarına kulak vermeyenler, feryadları karşısında da kulaklarını tıkamakta ısrar edecekler ve Cemil Meriç, son hamlesini, Tarih-i Cevdet'i bir 'facia'ya dönüştürenlere karşı yapacaktır:

> Son yıllarda garip bir mahluk türedi Türkiye'mizde. Tek sahife tarih okumadan milletin mazisini keşf, hâlini tasvir, istikbalini tanzim eden bir allâme türü... Hafızamızı kaybettik. Hafızamızı, yani şuurumuzu...
>
> Sabah gazetesinin *Cevdet Tarihi*ni eski harfleri bilmeyen bir neslin tetebbûuna sunması bizi çok sevindirdi. Gerçekten de vâkıfane şerhler ve zengin bir lugatçe ile aydınlatılmış bir *Tarih-i Cevdet*, millî kütüphanemiz için baha biçilmez bir kazanç olurdu. Böyle bir teşebbüsün tek tehlikesi vardı: Cevdet'i tercümeye kalkışmak. Zira, arzettik: *Belâğat-i Osmaniye* yazarı rastgele bir tarihçi değildir. Namık Kemal gibi bir üslûp üstadıdır. Biz o büyük sanatçılardan yalnız "vak'a-i tarihiye"yi değil, dilimizi de öğrenmek zorundayız. Bir düşünceyi ifade edecek çeşitli kelimeler arasında yalnız bir tanesi doğru, yalnız bir tanesi güzel, yalnız bir tanesi yerindedir. *Üslûp* demek, bu kelimeyi keşfetmek demektir. Büyük müelliflerin imtiyazıdır bu keşif, imtiyazı ve "sıfat-ı kâşife"si.

Cevdet Paşa'yı tercüme edilmiş görünce büyük bir hayal kırıklığına uğradık. Hele tercümenin "mübalâtsız bir heveskâr"a havale edilmiş olması çok üzdü bizi. Süleymaniye tahrip edilmiş, enkazından sefil bir gecekondu kurulmuş. Bir gazete böyle bir cinayetin mesuliyetini nasıl yüklenebilir? Faciayı teşhire geçiyoruz:

Yine muhtelif misâller... misâller... misâller...

En nihayet son perde:

> Tekrar ediyoruz. Namık Kemal tercüme edilemez! Cevdet Paşa tercüme edilemez!
>
> Belâğattaki iktidarını dosta düşmana kabul ettiren bir nesir üstadını musikîsiz, donuk, köksüz bir ifadeyle konuşturmak ne büyük hadnaşinaslık! Hele Paşa'yı zaman zaman Ataç tilcikleri ile miyavlatmak, utanmazlığın ta kendisi.
>
> Sabah gazetesinden temennimiz, "emanetleri ehline tevdî" etmesidir.

Paşa'yı zaman zaman Ataç tilcikleri ile miyavlatmak...

Meriç'in son hamlesi de mukabelesiz kalacak ve ağır eleştiriler yönelttiği bu neşrin sorumlularından yine herhangi bir ses sadâ çıkmayacaktır.

Üç yıl sonra savaşçının kendisi de bu sonuca işaret eder:

> Tarih okumak isteyen Cevdet Paşa'yı okusun. Yeni harflisini tenkid ettim, paçavraya çevirdim. Hiçbir ses sadâ çıkmadı.[92]

1940'da "fetih ümitleriyle gazaya koşar gibi geldiği" İstanbul'da geçirdiği otuz küsur yılın bir muhasebesini yapacak olursak, –ister *nârâ*, ister *feryad* olarak adlandırılsın– Cemil Meriç'in çığlıkları umumiyetle sessizlikle karşılanacak, emekli olup ilk iki derlemesini yayımladığı 1974 tarihine kadar, koca şehrin kalabalıkları, kendisine, aradığı o aks-i sadâyı vermemekte her türlü ısrar ve inadı gösterecektir.

---

92 HA, *a.g.e.*, (12 Aralık 1976), s. 58

Sonuç itibarıyla, Meriç, yazdığı 17 eleştiriden sadece 4'üne karşılık alabilecek ve fakat hiçbiri de uzun süreli kalem münakaşalarına dönüşmeyecektir. Bir diğer deyişle, kendisi, bu belli belirsiz kavganın dikkate alınan bir *cephesini* teşkil etmeyi başaramayacak, bir cephenin sesi hâline gelemediği için de muhaliflerince muayyen bir *taraf* olarak görülmeyecektir.

Savaş veya kavga... cephe veya taraf...

Hâsılı, bu otuz yıl içinde Cemil Meriç, kendi başlattığı bir savaşın *tek kişilik* cephesi, kendi başına sürdürdüğü bir kavganın *yegâne* tarafı olarak kalacak; gerçekte, ömrü boyunca fildişi kulesinden hiç çıkmamış olan bu yalnız adamın, görünürdeki tüm aidiyet ve mensubiyet çabalarına rağmen, 1970'ten vefatına kadar geçen süre içinde dahî, "kendi semasında tek yıldız" olarak gezinmek, kaçınamayacağı bir 'yazgı' hâline dönüşecektir.

3
Hayalini Bir Kavgaya Adayan Adam

Bir münekkid olarak Cemil Meriç'in 'tenkid' serüvenini genel hatlarıyla tasvir ettikten sonra, bu süreçte kendisine yöneltilmiş tenkidleri ihmal etmeyi doğru bulmadığımızdan, bu bölümde, tam mânâsıyla ne milliyetçi, ne sosyalist, ne de islâmcı olabilmiş bir fikir adamına, tabir-i diğerle ne İsa'ya, ne de Musa'ya yaranabilmiş bir münekkide muhtelif cephelerden atılan mini mini taşların kısa hikâyelerine değinmek suretiyle bu uzun yürüyüşümüze son vereceğiz.

1970-1980 tarihleri arasında Meriç'e yönelik olarak doğrudan eleştiri yazıları kaleme almış isimler, tesbit edebildiğimiz kadar şunlar: Tarık Buğra (1970), Vedat Günyol (1975), Mustafa Miyasoğlu (1978), Rasim Özdenören (1979) ve Muhsin İlyas Subaşı (1980).

a. Tarık Buğra (1970)

Cemil Meriç Çanakkale'dedir. Mehmet Çınarlı'nın *Halkımız ve Sanatımız* adlı kitabını okur ve ardından da "nazımnesir" meselesine temas ettiği bir makale yazar. Makale, Mehmet Çınarlı'nın yönettiği *Hisar* dergisinde "Çınarlı'ya Mektup" başlığıyla yayımlanır.[93]

---

93 CM, "Çınarlı'ya Mektup", *Hisar*, X/82, s. 8-9, Ekim 1970

Çağdaş Türk nesrinin ilk büyük müjdecisi Namık Kemal. Geniş nefesli cümleler, fırtınalı bir üslûp. Sonra Süleyman Nazif, üç kamusun rakipsiz tacidârı. Kelimeleri kahkahaya, kükreyişe, nârâya kalbeden sihirbaz. Sonra incelen, seyyalleşen, düşüncenin bütün büklümlerini izleyen, hissin her kaprisini ifade eden nesir. Cenab'ın *Tiryaki Sözleri*, Haşim'in *Bize Göresi*, Yakub'un *Erenlerin Bağından*ı, Refik Halid'in *Bir İçim Suyu*, *Bir Avuç Saçması*. Falih Rıfkı, Midhat Cemal, Peyami Safa...

Nesre şiiri ve musikiyi getiren bu söz simyagerlerinin yanında, düşünceyi hendesî bir sadelik içinde aktarmaya çalışan bir üslûp ailesi daha var: Şinasî, Ahmed Midhat, Muallim Naci, Ahmed Rasim, Ali Kemal, Hüseyin Cahid...

Türk nazım ve nesrinin geçmişiyle ilgili bu perestişkârâne ifadelerden sonra, "bugünkü nesr"e gelir; Türkçe'yi dünyanın en sevimsiz argosu hâline getiren dil devriminin yarattığı nesre...

Bugünkü cıvık, yüzsüz, bed nesrin —("düz yazının" diyecektim) mazide hiçbir kökü yok. Dil devrimi Türkçe'yi dünyanın en sevimsiz argosu haline getirdi. Kelimeler, cümlenin içinde, tımarhaneden fırlayan akıl hastaları gibi koşuşuyorlar. Hepsinin sırtında aynı urba, bakışlarında aynı mânâsızlık. Nesir yok artık. Nazım var mı ki?

Mektubunun devamında, sözü Çınarlı'nın yeni kitabına getiren Meriç, iltifatlarında gayet cömert ve lütufkâr davranır:

Yazılarınızı okurken bunları düşünüyordum. Büyük bir zevkle görüyorum ki şiirlerinizdeki titizlik nesirlerinizde de var. Aynı samimiyet, aynı musikî, aynı sıcaklık. Belli ki aruzdan geliyorsunuz; dilimizi dillerin en füsunkârı yapan o ince, o esrarlı, o şahane vezinden. (Parmak vezni sevimli bir anakronizm: kımız gibi.)

Deniz, gök ve kitabınız... Çanakkale'deyim. *Halkımız ve Sanatımız* bu sahillerde okunmak için yazılmış. Konuşan siz misiniz, deniz mi, bu toprağı kanıyla vatanlaştıran genç kah-

ramanlar mı? Hissediyorum ki, 1915 şehitlerinin ruhu da benimle beraber ürpermektedir.

Gökkubbemiz gibi aydınlık bir şuur, dilin bütün sırlarına âşina bir kalem, alışılmış yalanlara meydan okuyan bir dürüstlük. Toprağın sesi bu, tarihin sesi; dost, metin, mert.

Tebrik ve teşekkürlerle gözlerinizden öperim efendim.

Bu yazıyı okuyanlardan biri de Tarık Buğra'dır. Nedendir bilinmez (!) kendisi, Cemil Meriç'in "bugünkü Türk nesri" hakkında söylediklerine fevkalâde sinirlenir, âdeta küplere biner. Ardından da *Tercüman* gazetesinin 'İnci' ekinde, Mehmet Nazım müstearıyla yazdığı yazıların birinde, Meriç aleyhinde ağır bir eleştiri yazısı kalem alır: "Odun Neler Yapar?"[94]

Hikâyeyi bir de Mehmet Çınarlı'dan dinleyelim:

> Meriç'in bu yazısının yer aldığı *Hisar*ın Ekim 1970 sayısının çıktığı günlerde, Tarık Buğra dergi idarehanesine gelmişti. Yazıyı okuduktan sonra, büyük bir öfkeye kapılıp gayet sert bir ses tonuyla, "Yazdırmayın böyle şeyler!" diyerek, dergiyi odanın bir köşesine fırlattı. (...) O sırada *Tercüman* gazetesinin eki olan *İnci*de, sanata, edebiyata da bir sayfa ayrılmaya başlamıştı. O sayfada Mehmet Nazım imzasıyla yayımlanan bir yazıda, Meriç'in çıkan yazısına sert bir cevap veriliyor[du.].[95]

Buğra'nın dediği kısaca şudur:

> Birtakım insanlar işte bu akılalmaz şeyi yapıyor ve "bugünkü Türkçe"yi kötülüyor, bunu yaparken de keyifleniyorlar. Bunlardan birisi -Cemil Meriç- *Hisar* dergisinin son sayısında, "bugünkü cıvık, yüzsüz, bed nesir" diyordu. Sayın Meriç'e göre, nerde Namık Kemal'ler, Süleyman Nazif'ler ve Cenab Şahabeddin'lerle Yakup Kadri'ler, Refik Halid'ler ve Mithat Cemal'ler, nerde bugünküler?

---

94 Mehmet Nazım [Tarık Buğra], "Odun Neler Yapar?", *Tercüman/İnci*, 6 Ekim 1970; Tarık Buğra, *Düşman Kazanmak Sanatı*, s. 44-46, İstanbul, 1979

95 Mehmet Çınarlı, "Mektuplar VII", *Türk Dili*, sy. 447, s. 193-199, Eylül 1991

Peki Cemil Meriç böyle düşünüyordu; ya Tarık Buğra?

> Halbuki durum tam mânâsiyle aksidir. Türkçe gelişmiş, güzelleşmiş, tumturaklardan, kelime pitoreski düşkünlüklerinden, boş gümbürtülerden, kolay ahenk hastalığından kurtulmuş, değerli duyguların, yeraltı ürünlerini andıran düşüncelerin buluş aracı olmuştur. Bugün o sayılan isimlerin nesirleri çocuksudur, ilkeldir ve elbette en önemlisi, Türkçe değildir.

Buğra'nın ayyuka çıkardığı bu 'dağdağa"dan sadece Meriç değil, Mehmet Çınarlı da, *Hisar* dergisi de haklarına düşen payı alırlar:

> Bugün, evet, cıvık, yüzsüz, bed bir nesir, yani Türkçe'yi öyle kullananlar vardır. Ama tıpkı bütün dönemlerde olduğu gibi. Bana ne onlardan? Ben Türkçe'yle bugüne kadar yarısı yapılamayanları yapanlara bakarım. Ve derim ki, hakikat bu olmasaydı, *Hisar* gibi dergilere ne lüzum kalırdı?
>
> Bir dergi, bir sanat ve edebiyat dergisi, her hâlde, sırf bugünkü Türkçe'nin cıvık, yüzsüz ve bed olduğunu okumak için alınmaz... Nitekim biz *Hisar*da sağlam, güzel Türkçe örnekleri buluyoruz.

Çınarlı'nın, Buğra'nın öfkesiyle ilgili yorumu şöyledir:

> Sözü geçen yazıda —kendisini de ayırmaksızın bu günkü Türk nesri için söylenenler onu kızdırmıştı. Öfkesini, dergiden ve bizden alıyordu. Tabiî, aynı yazıda çok fazla övülmüş olmakla, o öfkeyi en fazla hak edenlerden biri de bendim.

Peki Buğra'nın bu eleştirisine Cemil Meriç nasıl tepki verir?

Her şeyden evvel, Meriç, Mehmet Nazım diye bir yazardan haberdar değildir; üstelik "Mehmet Nazım"ın Tarık Buğra'nın müstear adı olduğunu da tahmin edememiştir. Bu nedenle, Ekim ayının sonunda hemen bir cevap yazısı kaleme alır, 3

Kasım 1970'te bazı düzeltmelerle birlikte ve yanına bir mektup da iliştirmek suretiyle Çınarlı'ya gönderir.[96]

Meriç'e göre bu 'karalama', tek kelimeyle bir 'hased'in mahsulüdür:

> M. Nazım'ın karalamasını okudum. Karanlık bir kaynaktan fışkırıyor: *kıskançlık*. Tek orijinal tarafı cümle yanlışları. Haset öylesine köpürtmüş ki hazreti, Yakub'un, Refik Halit'in, Peyami Safa'nın nesirlerini 'ilkel' buluyor. Üstelik 'Türkçe' de değilmiş bu zatların yazdıkları. Hezeyan bu mertebeye varınca diyalog imkânsızlaşır. (...) Biz düşmana kılıç sallıyoruz, karşımıza dost çıkıyor. Bu ne şaşkınlıktır yârabbî! Ne dâsitanî şaşkınlıktır! Efsane mahlukları gibi kendi kendimizi yemeye başladık.

Hezeyan bu mertebeye varınca diyalog imkânsızlaşır

> Güzel mektubunuzun bir cümlesine takılacağım: "iyi nesir yazan bazı dostlarımız" arasında bu muhterem de mi var? Kendilerini hakkımdaki iltifatlarından tanıdım. Ve 'dostlarımız' gibi bir iltifatınızın sınırları içine girmek bahtiyarlığına -hasb'el-kader- erişmeseydi, 'evet' diye cevap verecektim müşarun-aleyh'e [müşarun-ileyh'e]; o bed, o cıvık, o sarsak düzyazının en şahane örneklerinden birini de siz veriyorsunuz işte.
>
> İyi nesir yazan dostların yazımdan alınmasına imkân yok. Yazım, çölde dolaşan bir adamın acılarını ve bir vahaya kavuştuğu zaman duyduğu sevinci haykırıyor. Elbette ki çölde sizden başka vahalar da var. Bu açık mektubun içine bütün hayranlıklarımı, bütün sevgilerimi sıkıştıramazdım. Ama hayalini bir kavgaya adayan adamın düşman kalesine hamle etmek için her fırsatı ganimet bilmesi tabii değil mi? Bu kavga Türkçe'nin haysiyetini koruma kavgasıdır. Hayatımın mânâsı bu.

---

96 CM, *Jurnal II*, s. 170-172. Mehmet Çınarlı da bu mektuptan parçalar yayımlamış ve fakat *Jurnal II*deki neşrin aksine (Ekim 1970), mektubun tarihini "3 Kasım 1970" şeklinde vermiştir. (Bkz. Mektuplar VII", *Türk Dili*, sy. 447, s. 193-199, Eylül 1991)

Meriç, mektubunun sonunda, *Tercümanın*, berber dükkânları, dişçi muayenehaneleri ve benzeri yerlerde okunsun diye hazırlanan 'İnci'sinde yayımlanan bir yazıya karşılık, bu cevabının kendi köşesinde yayımlanmasını, "gereksiz tevazu" olarak yorumlar:

> M. Nazım'a "Fildişi Kulem'den" seslenemem. Bu fazla tevazu olur. Goethe, "Ancak hükümdarlarla dilenciler mütevazı olabilirler" diyor. Yazı, *Tercümanın*, berber dükkânları, dişçi muayenehaneleri ve benzeri yerlerde okunsun diye hazırlanan 'İnci'sinde yayımlanmış. Cevabı da ancak "Gazeteler-Dergiler" sütununa misafir edilebilir.

Meriç'in cevabî yazısı ve mektubu üzerine, Çınarlı, kendisini aramak ihtiyacı hisseder ve Mehmet Nazım'ın Tarık Buğra'nın müstear adı olduğunu haber verir. Bu beklenmedik sürpriz üzerine, Meriç de yazısını geri çekip yayımlamaktan vazgeçer.

Öyle ya, tam da düşmana kılıç sallarken, dostlarla kavgayı sürdürmenin ne mânâsı vardır?

> Cemil Meriç'e mektup yazıp, tanımadığımızı söylediği Mehmet Nazım'ın, Tercüman'da ve dergimizde sürekli yazıları çıkan değerli romancı Tarık Buğra'nın takma adı olduğunu haber verdim. Bunun üzerine, cevabının o sayıda yayımlanmasından vazgeçip, "İleride düşünürüz" dedi. Konu da bu şekilde kapanmış oldu.

Oysa konu, Çınarlı'nın zannettiği şekilde veya hiç değilse söylediği gibi kapanmayacaktır. Çünkü Meriç, Çınarlı'yla yaptığı bu görüşmeden sonra, kanaatini öğrenmek amacıyla, *Tercüman* gazetesinin yazarlarından talebesi Ahmet Kabaklı'ya 12 Kasım 1970'te bir mektup yazacak ve fakat ne ilginçtir ki Mehmet Nazım'ın gerçek kimliğini bildiği hâlde, bu sefer bilmezlikten gelecektir.[97]

---

97 CM, *Jurnal II*, (12 Kasım 1970), s. 172-173

> Bilmem *Hisar* manzur-u biraderaneleri oluyor mu? Ekim sayısında Türk nesrinin ihtişamlı mazisine dokunmuş, bu maziyi yâdetmiş, Türk Dil Kurumu'nun dilimizi ne korkunç duruma soktuğunu anlatmağa çalışmıştım. Bu arada Mehmet Çınarlı'nın *Halkımız ve Sanatımız* adlı kitabını da muhabbetle selâmlamayı vicdanî bir borç bilmiştim. Yazı, hiç beklemediğim bir 'tepki' uyandırdı. M. Nazım *Tercüman*ın 'İnci'sinde (6 Ekim 1970) fakiri haketmediği iltifatlara garketti. Aynı safda dövüşen insanların birbirine saldırmaları, izahı güç bir davranış. Önce "yarı dostane" bir cevap karalayıp Çınarlı'ya yolladım. (*Hisar*a demek istiyorum.) Sonra bir kardeş kavgasına girişmenin ne kadar abes olacağını düşünerek yazının basılmaması için mektup yazdım.

Sonra bir kardeş kavgasına girişmenin ne kadar abes olacağını düşünerek yazının basılmaması için mektup yazdım.

Bu açıklama, Çınarlı'nın aktarımıyla uyuşmamaktadır; zira Meriç, sadece "bir kardeş kavgasına girişmenin ne kadar abes olacağını düşündüğü için" değil, aynı zamanda "muhatabının Tarık Buğra olduğunu öğrendiği için" de cevabî yazısını geri çekmiştir. Üstelik Çınarlı'nın aktarımına göre, bu kararını, mektup yazmak suretiyle değil, telefon görüşmesi sırasında beyan etmiştir.

Meriç'in işbu "bilmezlikten gelme" tavrının, aşağıdaki satırlarda, kendini daha açık bir surette ele verdiği muhakkaktır:

> Belli ki M. Nazım benden tek yazı okumamış. Tanısa severdi diye düşünüyorum. Ben de kendilerini, o uykuda yazılmışa benzeyen karalamasından değil, (varsa) kitaplarından tanımak isterdim.
>
> *Tercüman* senin gazeten. Gerek irfanına, gerek vicdanına itimadım sonsuzdur. Cevap yayınlansın mı? Yoksa M. Nazım'a –delâlet-i biraderaneleriyle– takdim edilmesi kâfi midir? Dâvâyı hakemliğinize terkediyorum.

Acaba Mehmet Çınarlı, cevabî yazıyı (*Hisar* dergisinde) yayımlamanın isabetli olmayacağını söylediği için mi, Meriç, kendisine "ileride düşünürüz" gibi muğlak bir karşılık vermek ihtiyacı hissetmiş; ve yine bu yüzden Ahmet Kabaklı'ya örtülü olarak yazıyı *Tercüman* gazetesinde yayımlaması veya bizzat Tarık Buğra'ya iletmesi teklifinde bulunmuştur?

Eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle bu sorulara tatmin edici bir cevap veremiyorsak da Kabaklı'nın da hocasına müsbet bir cevap vermediğini, yani onun da -tıpkı Çınarlı gibi- Meriç'i teskin ve iknâ etmeye çalıştığı tahmininde bulunabileceğimizi sanıyoruz.

Önümüzde cevaplanmamış kalan sorulardan biri de şu: Acaba Meriç, Tarık Buğra olduğundan habersiz, hasmına, yani Mehmet Nazım'a nasıl bir cevap yazmıştı?

Bu sorunun cevabını da hakkıyla veremiyoruz; zira Çınarlı, bu yazıdan sadece küçük bir parça aktarmaktadır. Ne yazık ki Meriç'in metrukatı arasında da böyle bir cevabî yazıya tesadüf olunamamıştır.[98] Binaenaleyh mezkur yazıdan öğrenebildiklerimiz, sadece Mehmet Çınarlı'nın sansürlü aktarımıyla sınırlı kalmaktadır:

> Ne kadar acı, M. Nazım'ı öfkelendiren yazı, genç bir dostun kitabına karşı duyduğumuz takdiri belirtiyordu. Aynı safta dövüşenlerin birbirlerini yaralamaları kimin işine yarar? Bu satırları imzalayan, adını ettiği yazarları bütün eserleriyle tanır. Ne var ki yalnız mazide, yalnız tarihte dolaşan bir âsar-ı atika meraklısı da değildir. Bütün edebiyatlara, bütün üslûplara kanatlanan zinde bir tecessüsü, her kabiliyeti sevgi ile kucaklayan dost bir gönlü var. M. Nazım'ın öfkesini yersiz ve insafsız bulmaktadır. *Tercüman*, dostlarımızın gazetesidir. Misafir bir yazarın (Tercüman yazarları arasında M. Nazım diye birini

98 4 Şubat 2007'de vâki olan ricamız üzerine Mahmut Ali Meriç Bey, merhumun metrukatını yeniden gözden geçirmişse de mevcut evraklar arasından bu yazı çıkmamıştır.

tanımıyoruz) .... karalamasına müstahak olduğu cevabı vermeyişimiz bundandır.

Aynı safta dövüşenlerin birbirlerini yaralamaları kimin işine yarar?

Şimdi Çınarlı'ya ve Kabaklı'ya yazdığı mektuplardaki ifadeleri hatırlamanın tam sırası:

- Biz düşmana kılıç sallıyoruz, karşımıza dost çıkıyor. Bu ne şaşkınlıktır yârabbî! Ne dâsitanî şaşkınlıktır! Efsane mahlukları gibi kendi kendimizi yemeye başladık.
- Aynı safta dövüşen insanların birbirine saldırmaları, izahı güç bir davranış. (...) Bir kardeş kavgasına girişmenin ne kadar abes olacağını düşünerek...

Yıl 1970... Mabed savaşçısı, uzunca süren bir yalnızlık döneminden sonra, üstelik kendisini tam da bir 'biz'in dairesi içinde hissetmeye başlamışken, birlikte müşterek bir düşmana ok attığı, kılıç salladığı cenahtan gelen bir taşla yaralanıyor ve hışımla kalkan elini bir süre havada tuttuktan sonra hâlsizce yere indirmek zorunda kalıyor.

Bir 'biz'in hâlesiyle yola düşmenin elbette ödenmesi gereken bir maliyeti, bir bedeli vardır ve benzerleri gibi Meriç de bu maliyeti –ister istemez– sîneye çekmek zorunda kalacaktır.

Yıl 1978... Cemil Meriç'in *Mağaradakiler* adlı kitabı yayımlanmıştır; bu kitabını –diğerlerini de yanına iliştirerek– gönderdiği isimlerden biri de Tarık Buğra'dır.

Meriç, sekiz yıl önce, kılıcını indirmekten son anda vazgeçtiği o başın üzerine şimdi rengârenk çiçeklerden örülü taç'lar yerleştirmektedir:

> Sevgili Tarık Buğra,
>
> *Bu Ülke*yi yazarken senin gibi üç beş dostu düşünüyordum okuyucu olarak. Geç kalmış bir vazifeyi yerine getirmenin sevinci içinde gözlerinden öperek.

> *Umrandan Uygarlığa* göz karartan bir düşüşün grafiği. Düşüncelerimiz zaman zaman ayrılsa da, acılarımız, emellerimiz, daima bir. Bu gönül beraberliğinin inancı içinde sevgi ve saygılar.
> *Mağaradakiler* yaşadığımız bir dramın hikâyesi. Heyhat! Beşeriyet bütünüyle aynı dramın kahramanı değil mi? Acı, arada bir, sesimi çığlıklaştırıyor, şarkım, zaman zaman akortsuz. Hoşgör ve okuma sabrını göster.
> *Bir Dünyanın Eşiğinde* eski bir rüya, bir şair rüyası. Böyle bir dünya gerçekten mevcut mu, bilmiyorum. Yahut ne kadar mevcut? Himalaya eteklerinden topladığım bu egzotik çiçekleri hâk-i payına serpiştiriyorum. Kokla ve istersen at.
> Muhabbetle.[99]

Niçin?

Niçin olsun, iltifata susuzluğu bir ömür boyu dinmeyecek olan bu küçük çocuk, hâlâ ısrar ve inatla 'sevilmek' istediği, 'sevilme'yi beklediği, 'tanısa severdi' diye düşündüğü için...

> Belli ki M. Nazım benden tek yazı okumamış. Tanısa severdi diye düşünüyorum.

b. Vedat Günyol (1975)

Yıl 1975... Bu sefer sırada eski bir âşina vardır: Vedat Günyol.

Konu ise, yine dil meselesi; şu meşhur 'tilcikler' yani.

Meriç, 27 Şubat 1963 tarihinde, bir vesileyle günlüğüne şu notları düşer:

> Adnan Benk'lerin iliksiz kemikten daha iğrenç, şişe kırıklarından daha dilsiz sözcükleriyle küfür bile edilmez.[100]

Bu satırlar, üç hafta sonra, yani 15 Mart 1963'te biraz değişikliğe uğrayacak ve nitekim beş yıl sonra, Mayıs 1968 tarihli *Hisar* dergisinde de bu son hâliyle yayımlanacaktır:

---

99 CM, *Jurnal II*, s. 229

100 CM, *Jurnal I*, (27 Şubat 1963), s. 125-129

Ataç'ın iliksiz kemikten daha iğrenç, şişe kırıklarından daha haysiyetsiz 'tilcik'leriyle küfür bile edilmez.[101]

Aralık 1975 tarihli bir yazısında, Vedat Günyol, Meriç'in bu ve benzeri saldırılarına karşı biraz geç de olsa Ataç'ı savunma ihtiyacı hisseder ve "dil konusunda böylesi bir durağanlığa nasıl bağlanıp kalmış diye hayıflanıp durduğu" Meriç'e bir cevap yazmaya karar verir.[102]

Bunca yıllık gecikmeye karşın, güncelliğini yitirmemiş olan bu yazısında, [Cemil Meriç], İsmail Habib nesrine özlemini dile getirirken, Türkçe'nin özleşme girişimine tiksinti duyarak şöyle diyordu: "Nesir yok artık. Beyaz sayfaları kirleten kelime leşleri. Mabedin (!) enkazı üzerine hora tepen binlerce deli ve başlarında başsız bir heyula, Ataç."

Ardından da şöyle der:

1968'den bu yana, arada bir düşünürüm bu insafsız yargıyı. Saint-Simon'a; yani toplum düzeninde durağanlığa, donmuşluğa kafa tutup, devingenliği, belli bir ölçüde de olsa, kendine ilke edinmiş adama gönül bağlamış olan Cemil Meriç, dil konusunda böylesi bir durağanlığa nasıl bağlanıp kalmış diye hayıflanıp durmuşumdur hep.

Günyol, Meriç'in, Ataç'ın 'tilcik'lerini "iliksiz kemikten daha iğrenç", "şişe kırıklarından daha haysiyetsiz" gibi benzetmelerle anmasına da pek bir mânâ veremez:

Cemil Meriç, Ataç'a çok, hem de çok kızıyor, ya da kızmış olmalı ki onun 'tilcik'lerini yersiz benzetmelerle yermek istemiş. İliksiz kemik neden iğrençmiş? Canlıların etleri derileri altında iğrenç olmayan kemik, etten sıyrılınca, hele içi boşalınca neden iğrenç oluyor anlaması kolay değil. Sonra, şişe kırıkla-

101 CM, "Fildişi Kule'den", (15 Mart 1963), *Hisar*, VIII/53, s. 4, Mayıs 1968
102 Vedat Günyol, "Dilin Tadı Tuzu", *Yeni Ufuklar*, XXIII/267, s. 1-10, Aralık 1975; krş. *Çalakalem*, s. 296-306, İstanbul, 1977

rının haysiyetsizliğine akıl erdirmek de olacak şey mi? Seramik ustası Fureya'nın o güzelim seramikleri, Bedri Rahmi'nin duvar süslemelerindeki irili ufaklı mozaikleri, o haysiyetsiz şişe kırıklarından değil de neden alıyorlar haysiyetlerini?

Meriç'in bazı yazılarında Ataç'ın bu 'tilcik'leriyle küfür ettiğine dair bir iki yazısından muhtelif misâller gösteren Günyol, Meriç'in, bu yazılarında *mukaddes* yerine 'kutsal'ı, *asır* yerine 'yüzyıl'ı, *talebe* yerine 'öğrenci'yi, *vaka* yerine 'olay'ı, *hudut* yerine 'sınır'ı yeğlediğini, *ihtilâl* yerine 'devrim', *insicamlı* yerine 'tutarlı', *çok cepheli bir tesir* yerine, "çok yönlü bir etki" gibi yeni tabirleri bizzat kullandığını söyledikten sonra, dilin tadının tuzunun kaçırıldığı hususunda kendisine hak vermeden edemez.

> Neyse uzatmayalım. Bir yerde, Cemil Meriç'e, bir ölçüde hak vermemek elden gelmiyor. Ataç'a ihanet edercesine, dilin tadını tuzunu kaçıranlar olmadı değil. Ama, bunlar daha çok, yeni yetmelerdi, edebiyat meraklısı toy gençlerdi.

Ne var ki birkaç paragraf sonra bu hakkı geri alır:

> Bütün bu örnekleri, Cemil Meriç'i haklı çıkarmak için vermedim. Çünkü, bu dil zevksizliğini Ataç'a bağlamak ne onun, ne de kimsenin aklından geçemez, geçmemelidir de. Bu zevksizlik, orta öğretimde, hattâ -daha da çok- yüksek öğretimde Türkçe'nin tadına tuzuna yabancı birtakım insanların, yazıları sözleriyle, örnek oldukları bir zevksizliktir. Türkçenin özleşmesine karşı çıkanların, kafa züğürtlükleri, dillerine de yansımaktadır.

Cemil Meriç bu geç kalmış savunmayı ya farketmemiş, ya da önemsememiş olmalıdır ki muarızına cevap vermemiştir.

c. Mustafa Miyasoğlu (1978)

Meriç'e yöneltilen erken tarihli eleştirilerden biri de Mustafa Miyasoğlu'na aittir. 1975'te Meriç hakkında "Cemil Meriç Olayı" başlığıyla olumlu ve övücü bir yazı kaleme alan Miyasoğlu, zaman zaman satıraralarında tereddüt ve tedirginliklerini hissetirmekten de geri kalmaz.[103]

Genç yazar, yazısını "gecikmiş" olmakla nitelemek suretiyle giriş yaptıktan sonra, biraz ileride bu gecikmenin sebebini şöyle açıklar:

> Gecikmeyi söyledikten sonra sebebini de açıklamak gerek: Tek kelimeyle tereddüt. Kemal Tahir ve benzerlerinden farkını düşündüm. Gün gün aydınlatan yazıları, kitapları ve sohbetleri bu tereddüdü ortadan kaldırdı. Bu tereddüt belki onun da tereddüdüydü, yahut bana ve benim gibilere öyle geliyordu.

Zaman geçtikçe tereddütlerinin bir kısmından sıyrılan Miyasoğlu'nun Meriç hakkındaki kanaatleri esasen müsbet görünmektedir:

> Bir müftünün oğlu* olarak dünyaya gelen Cemil Meriç, geçirdiği değişim ve sahip olduğu hür tecessüsle, Türk intelijansiyasının en dürüstlerinden biri olarak, yaşadığımız dönemin şuurudur, vicdanın sesidir.

Ancak bitmemiş kimi tereddütlerinin bulunduğuna da işaret etmek gerekir:

> — "İslâmiyet'le sosyalizm arasında kurulacak yakınlaşmalar, yeni bir doğu-batı sentezi olmuyor mu?"
>
> Bunu hocanın kendilerine de sorduğumuzda, gülümseyerek 'belki' demişti.

---

103 Mustafa Miyasoğlu, "Cemil Meriç Olayı", *Yeni Sanat*, sn. 2, sy.10, s. 8-11, Mayıs 1975

* Cemil Meriç'in babası değil, babasının dedesi müftüdür; Dimetoka Müftüsü.

Mustafa Miyasoğlu, Cemil Meriç'in *Yeni Sanat* dergisinin yayımladığı "Muallim Naci" özel sayısına atfen Ahmed Midhat Efendi'ye haksızlık yaptığı şeklindeki suçlamasına ise,[104] şu cevabı verir:

> Haksızlık ettiğimiz ithamı, müstağrip öfkesi değilse bile, biraz alınganlık olarak göründü bize.

En nihayet, yazı bir nezaket cümlesiyle son erer:

> Hatalarımız olduysa, hocamız bağışlasın bizi.

Üç yıl sonra, *Mağaradakiler* adlı kitabının neşriyle birlikte, Miyasoğlu, Meriç hakkında üç tenkid yazısı kaleme alır.

İlki *Mağaradakiler* başlıklı bir yazıdır.[105]

Tereddütleri ve tedirginlikleri üç yıl içinde hayâl kırıklığına dönüşmüş bir Miyasoğlu vardır bu sefer karşımızda. Dolayısıyla üslûbu, ister istemez sertleşmiştir:

> İki yıldır zaman zaman elime alarak bırakmak zorunda kaldığım, bir kısmını dergilerde okurken öfkelenerek attığım, kitap olunca mutlaka faydalanmak istediğim yazıların bütünü hakkında daha iyi bir şeyler söylemek isterdim. Ne yazık ki bir sükût-ı hayâlden, bundan daha iyimser bir tavır beklenemez sanıyorum. Ben bir vicdanın sesini dinlemek, ilimle şiirin kaynaştığı pınardan bir şeyler almak isterdim. Her hâlde vicdan azabı ve huzursuzluk onların yerini tutamaz. Üstelik, öncekilerde varolan ferahlık, bunda büsbütün kaybolmuş.

Miyasoğlu'nun eleştirileri sadece kitaplarının *maddesiyle* değil, *suretiyle* de ilgilidir:

---

104 "*Yeni Sanatçılar* Naci'yi bayraklaştırırken başkalarına karşı haksızlık ediyorlardı, başkalarına, bilhassa Ahmed Midhat'a." (Bkz. CM, "Ahmet Mithat-Muallim Naci", *Hisar*, XV/133, s. 9-11, Ocak 1975)

105 Mustafa Miyasoğlu, "Mağaradakiler", *Yeni Devir*, 17 Ekim 1978; krş. a.y., *Edebiyat Sohbetleri*, s. 259-263, İstanbul, 2003. (Yazının sonraki neşirlerinde Miyasoğlu bazı eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır.)

Bir de şunu belirtmek isterim: Gerek *Umrandan Uygarlığa* ve gerekse *Mağaradakileri* oluşturan yazılar, tek kitabın hacmini aştığı gibi, her kitaptan beklenen bütünlük duygusunu da vermiyorlar. Bu son iki kitap, önceki üç kitabın hacminde ve yoğunluğunda en az üçer kitabı rahat rahat bütünleştirebilirdi. Öyle olsaydı, her birinin vebali, boşluk ve tereddütleri kendisine kalırdı. Hiç değilse karanlık bu kadar yoğun olmazdı.

Hiç değilse karanlık bu kadar yoğun olmazdı.

Bu nedenle Miyasoğlu'nun *Mağaradakiler* aleyhinde yayımladığı ikinci yazının başlığı "Biraz Aydınlık"tır.[106] 15 Aralık 1978 tarihli üçüncü ve son yazısının başlığıysa: "Cemil Meriç'e İtirazım".[107]

Miyasoğlu, önce "biraz aydınlık" ile ne kasdettiğini açıklar:

Yaşadığımız karmaşayı yansıtmak iddiasıyla ortaya çıkan araştırmalarda, ister istemez kendi meselemizi ararız. Üstelik bir yazar bu yolda vaadler ve imalar yaparsa, o zaman bir hak olur belirttiğim husus. "Biraz aydınlık" derken kasdettiğimiz budur. 'Mağara'dan çıktığını söyleyene, ister istemez ne gördüğü sorulur. Biz de onu soruyoruz. Oysa kitap hep 'mağaradakiler'in meseleleriyle dolu.

Sonra da üslûp ve tarzına eleştiri yöneltir:

Ayrıca Cemil Meriç, alabildiğine karanlık şeylerden söz ederken, insanı şaşırtacak kadar çok ve birbirinden değişik maskeler kullanıyor. Ele aldığı konulara hep birtakım rehberler aracılığıyla yaklaşıyor ve bir yerden sonra konuşanın kim olduğunu şaşırıyorsunuz. (...) Bir sürü kalabalık isimlere, eser-

---

106 Miyasoğlu'nun ikinci yazısının orijinal neşrine ulaşmayı başaramadık. Sayın Miyasoğlu da arşivlerinde bu yazının bulunmadığını bildirdiler. Yazının ikinci neşri ise birtakım eklemeler çıkarmalar (düzeltmeler) ihtiva ettiğinden, biz bu değerlendirmeleri aktarmayı ve üzerine yorum yapmayı doğru bulmadık. (Bu yazının yeniden düzenlenmiş hâli için bkz. Mustafa Miyasoğlu, *Edebiyat Geleneği*, s. 171-175, İstanbul, 1981, 2. bas.)

107 Mustafa Miyasoğlu, "Cemil Meriç'e İtirazım", *Yeni Devir*, 15 Aralık 1978

lere başvurmadan da 'mesele'sini söyleyemez mi? Birbiriyle çelişen bunca kişi onu hiç mi huzursuz etmiyor? Ben huzursuz olduğum ve umduğum şeyleri bulamadığım için *Mağaradakileri* iyi karşılayamadım.

Münekkidin tepkileri bazen naif bir duygusallık da ihtiva eder:

> Yeter diyorum bu kadar, yeter artık bunca gurbet, biraz da "öz vatan"ın meseleleri üzerine eğilelim! Biz şimdi en çok buna muhtacız.

Miyasoğlu yana yakıla hocasından şikâyet etse de Meriç'e hayranlığı ile beklentilerinden kaynaklanan hayâl kırıklıklarını telif etmeye çalışarak yazısının sonunda şöyle demekten kendisini alamaz:

> Bahis konusu ettiğiniz adamların çoğundan daha mühim olduğunuzu benim belirtmem, bilmem gerekir miydi, sayın Cemil Meriç?

Cemil Meriç'in, Mustafa Miyasoğlu'nun bu yazılarını takip etmiş olduğunu biliyoruz. Nitekim kendisi, *Yeni Devir*de çıkan bu üç yazıdan 17 Ekim 1978 tarihli olanını dinlediğinde şu tepkiyi vermiştir:

> Ulema okumuyor. Kızım, oğlum benim yazılarımı okumuyor, bırak gerisini. Bir Miyasoğlu okuyor. Bir yazıyı oku, ele al, tenkid et be birader. Miyasoğlu da sondaki yaprakları okumuş, benim sözlerimi aleyhime kullanmış. Tek kızgınlığı, kendisine göndermedim kitabı.
> Miyasoğlu tenkid ile tefekkürü birbirine zıd zannediyor. Tenkidsiz tefekkür olmaz. Tek adım atamazsın tenkidsiz.[108]

Hepsi bu kadar!

Bir başka vesileyle söylemiş olduğu şu sözleri üzerinde düşünülürse, Meriç'in bu tür tenkidlerden pekâlâ rahatsız olmaması lâzım geldiği neticesi çıkarılabilir.

---

108 HA, a.g.e., (22 Ekim 1978), s. 341

Umrandan Uygarlığa hakkında tek yazı çıkmadı, ne tenkid ne tanıtma. *Bu Ülke* için 15-20 yazı çıktı, ama hepsi hayranlıklarını ifâde ediyor. Kimse, "Hoca şöyle hatalı" demiyor.[109]

d. Rasim Özdenören (1979)

Yıl 1979... Eleştirinin sahibi: Rasim Özdenören. Konuysa, romanın ölüp ölmemesi.

Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç adıyla neşrettiğimiz ilk kitabımızda, sebepleriyle ve gelen tepkileri de dikkate alarak uzun uzun tasvir ve tahlil ettiğimiz üzere, Meriç, Temmuz 1979'da Türk Edebiyatı Vakfı'nda 'roman' üzerine bir konuşma yapar. Bu konuşmanın tamamı önce *Türk Edebiyatı* dergisinde neşredilir;[110] sonra da *Gerçek* dergisinde bir özetine yer verilir.[111]

Rasim Özdenören, eleştirisinde işbu ikinci neşri esas alır ve Meriç'in görüşlerini –uzun mütalâalarda bulunmak suretiyle– *Mâvera* dergisinde eleştirir.[112]

Cemil Meriç bu eleştiriyi yazılı hâliyle okumaz; sadece mevcudiyetinden, o da muhtevasından habersiz bir surette –bir talebesi aracılığıyla– haberdar olup 4 Ocak 1981'de şikâyet makamında bir iki söz eder:

> *Kırkambarı* Özdenören de okumuş. Kitap, genç üstadı bir hayli tedirgin etmiş. Affedilmez cinayetimiz, "Yirmibirinci yüzyılda roman ölecektir" dememizmiş. Nerede demişiz, niçin demişiz, meçhul. Demişiz işte! Muhsin Demirel'e şikayet etmiş beni.[113]

Bu şikâyette çok ilginç bir bilgi hatası saklıdır; zira Özdenören'in eleştirisi, *Kırkambarın* (İstanbul, 1980) yayımın-

---

109 HA, *a.g.e.*, (2 Ağustos 1977), s. 233
110 "Cemil Meriç'in Sohbetinden", *Türk Edebiyatı*, VI/70, s. 4-13, Ağustos 1979
111 Osman Selçuk [Akif Ak], "Roman Ölüyor mu?", *Gerçek*, sy. 15, s. 39-47, Eylül 1979
112 Rasim Özdenören, "Roman Ne Zaman Ölür?", *Mavera*, sn. 3, sy. 35, s. 7-14, Ekim 1979; a.y., *Ruhun Malzemeleri*, s. 127-137, İstanbul, 1986
113 CM, *Jurnal II*, (4 Ocak 1981), s. 265

dan da öncedir. Nitekim Özdenören de Şubat 1994 tarihli *Kayıtlar* dergisinde bir yazı neşretmek suretiyle hem eleştirisinin *Kırkambarı* değil, daha önce yayımlanan *Gerçek* dergisindeki konuşma metnini esas aldığını belirtmiş, hem de istemeden kırmış olduğunu farkettiği Meriç'le 'helâlleşmek' istemiştir.[114]

> ... bu bir tür helâlleşme yerine geçecek. Çünkü ben, onun sağlığında, onun kendi ifadesiyle "iltifata susuz" olduğunu hiç düşünmemiştim. Ben, Cemil Meriç hocayı yüzyüze tanıma fırsatına ve şerefine de erebilmiş değilim, onu hayatımda hiç görmedim. Cemil Meriç'in bu kadar üzüleceğini bilseydim, kitabı hakkında yazı yazılmasını beklediğini bilseydim, itiraf edeyim ki roman hakkındaki görüşlerimi yazmaktan sarfınazar eder, fakat onun kitabı hakkında bir yazıyı da seve seve yazardım. Fakat böyle bir şey aklıma gelmedi.

Ben, onun sağlığında, onun kendi ifadesiyle "iltifata susuz" olduğunu hiç düşünmemiştim.

Meriç iltifata susuzdu. Doğru. Lâkin bir o kadar da tenkide susuzdu. İltifat veya tenkid, kendisi nazarında, en nihayet ilgi görmenin/göstermenin birer türüydü; her iki ifade tarzı da son tahlilde birer "aks-i sada"dan, birer yankıdan ibaretti. Nitekim yukarıda aktardığımız şu sözlerin sahibi, başkası değil, bizzat Meriç'ti:

> Tenkidsiz tefekkür olmaz! Tek adım atamazsın tenkidsiz.[115]

e. Muhsin İlyas Subaşı (1980)

Cemil Meriç'e yöneltilen son tenkidlerden biri de Aralık 1980'de Kayseri'de çıkan yerel bir dergide, *Küçük Dergi*de yayımlanır: "Meriç'in İsa'sı ve Nazım'ı"[116]

---

114 Rasim Özdenören, "Üzüldüm... Cemil Meriç'i Kırmışım", *Kayıtlar*, sy. 40, s. 23-25, Şubat 1994; a.y., *Ruhun Malzemeleri*, s. 137-140, İstanbul, 1997

115 HA, *a.g.e.*, (22 Ekim 1978), s. 341

116 Muhsin İlyas Subaşı, "Meriç'in İsa'sı ve Nazım'ı", *Küçük Dergi*, sy. 19, s. 1-5, Aralık 1980

Muhsin İlyas Subaşı'nın kaleme aldığı bu tenkid yazısında -yazının başlığından da anlaşılacağı üzere- Cemil Meriç'in yazılarındaki birtakım tehlikeli (!) noktalara değinilir:

1) Hz. İsa hakkındaki İslâm'ı rencide edici sözleri[117]

2) Nazım Hikmet'e gösterdiği coşkulu teveccüh[118]

Subaşı, yazı boyunca Meriç hakkında saygılı bir üslûb kullanmaya gayret etmiş; hürmet ettiği bir yazarın itikaden ve siyaseten mahzurlu gördüğü düşüncelerini kendince tashih etmeyi denemiştir.

Bir fikir adamını takdir etmenin kendisini eleştirmeye mâni olmaması gerektiğine inanan Subaşı, kendi pozisyonuna şu şekilde açıklık kazandırmaya çalışır:

> Cemil Meriç, bir yazısında kendisinin ilk defa materyalist kültürle yetiştiğini söylemektedir. Ancak yaşı ellilere varınca, gerçeğin aydınlık ve sıcak iklimine girebilmiştir. Bunda hayranı olduğu Hind kültürünün belki payı büyüktür. Brahmanlar ülkesindeki arayışı kendisine hidayetin kapılarını da aralamış ve sonunda Cemil Meriç'i sağlıklı bir dünya görüşünün ilk yapı taşı haline getirmiştir. Bugün aramızdaki saygınlığı elbetteki her beşerî zaafın sonucu ortaya çıkabilen kusurlarının da gözardı edilmesine neden olamaz. Kendisinin de eleştirilmeyen, sürekli alkışlanan bir tabu olmak istemediğini biliyoruz. Çünkü, eleştirdiğini en cömert biçimde gerektiğinde yere vuran bu fikir pehlivanının böyle ufacık dikkat çekmelerle daha kusursuz modeller için ufkumuzu açması hakkımız olsa gerektir. Kendisini "edebiyat sosyolojisine talipli" gösteren Meriç'in özellikle çok dikkatli bir biçimde eleştirilmesinin -daha az hatalı olmasına ve yetiştireceği neslin daha sağlıklı bir biçimde gelişmesine imkân hazırlaması bakımından- önemi büyüktür.

---

117 Bkz. Dücane Cündioğlu, "Kronoloji: Aptalların Tarihi: Cemil Meriç'in Düşünce Yıllığı", *Dergâh*, XVII/197, s. 8-9, 15-17, Temmuz 2006; krş. a.y., *Bir Mabed İşçisi: Cemil Meriç*, s. 41-48, İstanbul, Ekim 2006

118 Bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç*, s. 197-199, İstanbul, Eylül 2006

Kendisinin de eleştirilmeyen, sürekli alkışlanan bir tabu olmak istemediğini biliyoruz.

Cemil Meriç'in Hz. İsa hakkındaki olumsuz ifadelerini alıntılayan münekkid, peşisıra şu mütalâalarda bulunur:

> İslâm'ı tanımayan bir adam bunları söylese güler geçilir, önemsenmez ve tartışmasına bile girilmezdi. Bize rehber olma mevkiindeki bir insanın, üstelik İslâm'ı tanıdığına inandığımız Cemil Meriç'in bu kadar açık, bu kadar fütursuz hataya düşmesi nasıl izah edilebilir? Hiçbir şey bilmiyorduysa, açıp o çok hayran olduğu "medresenin son büyük temsilcisi" saydığı Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya* isimli eserinin Hz. İsa ile ilgili bölümüne bakabilirdi. Tabii, en ideali, Kur'an-ı Kerim'i açıp hiç olmazsa Âl-i İmran Suresi'nin 45-65 ayetleri arasındaki anlatılanları okusaydı, böyle bir dalâlete düşmezdi.

Subaşı, üstadına saygıda kusur etmemek için elinden gelen gayreti göstermiş olsa da, din ve itikad bahis mevzûu olduğundan, meselenin nezaketiyle mütenasib bir tarzda konuşmaktan çekinmez:

> Dikkat müslümanın en büyük ölçüsüdür. Cemil Meriç'in böylesine önemli bir konuda dikkati bir kenara atarak, bize Hz. İsa'yı böyle anlatmaya kalkması, o da yetmiyormuş gibi, Mesih inancını yahudi tevatürüne göre izaha yönelmesi nasıl izah edilebilir? Biz diliyoruz ki üstad, bu konuda hatada olduğunun idrakine ulaşmış olsun. Çünkü yanlışta ısrar, çoğu zaman insanı küfre bile götürebilir.

Münekkidimiz zaman zaman hüsn-i zannında mübalağa edip etmediğinden kuşkulanır ve iyi niyetli tevillerinde yanılmış olması hâlinde, yani bu ifadeler zuhul eseri olmayıp Meriç'in bile isteye savunduğu kanaatler ise, içi kan ağlasa bile üstadına vedâ edeceğini îma eder:

> Ben bile böyle bir yargıya 'ihtimal' diyerek varıyor ve temelde de kendisini hâlâ samimi kabul ettiğim için "hafıza-i beşer

nisyan ile malûldür" düşüncesinden hareket etmek istiyorum. Değilse, bunları bir kastın sonucu düşünürsek, Meriç gibi bir üstadın kaybına ağlamaktan başka bir şey gelmeyecektir elimizden.

Subaşı, tenkidinin ikinci kısmında, Meriç'in Nazım Hikmet hakkındaki övgüleriyle ilgili bazı alıntılar yaptıktan sonra şöyle der:

> Cemil Meriç'in mantığıyla bakarsak, gelmiş geçmiş tek ustamız Nazım Hikmet oluyor. Bugün komünistlerin iddası da bu! (...) Bugün başkalarına uşaklık yapmak isteyenler Nazım'ın Türkiye özlemini duyduğuna tahammül edemezken, Türkiye'de Türkler için yazan bir Cemil Meriç'in bu tesbitleri getirmesi anlamlı olmalıdır.

Bugün komünistlerin iddası da bu!

Cemil Meriç, "nazikâne bir hicviye" olarak adlandırdığı bu tenkid yazısını okur ve 4 Ocak 1981'de günlüğüne şu notları düşer:

> Subaşı, *Küçük Dergi*de eski günahlarımı sergilemeğe kalkmış. Mesih'den söz ederken yahudi inançlarını önplana almışız; esasen "Tanrı yıldızlarla oynayan bir çocuk" da küfürmüş; hele Nazım'ı yüceltmeğe kalkışımız apaçık bir ihanet.
> Bu nazikâne hicviyeyi hayretle okudum. Yazarın, binbeşyüz küsur sayfa tutan yazılarımda bulduğu sapık fikirler aşağı yukarı bundan ibaret.[119]

Ne var ki bu hikâye burada sona ermeyecek ve Kayseri Sanatçılar Derneği'nin – Mehmet Çınarlı, Bahattin Karakoç, Sevinç Çokum, Durali Yılmaz, Mustafa Ruhi Şirin, Saim Sakaoğlu gibi isimlerin yanısıra– *İnceleme* dalında ödül verdiği Cemil Meriç, 16 Nisan 1983'te ödülünü almak üzere Kayseri'ye gittiğinde çok ilginç gelişmeler yaşanacaktır. Çünkü bu programa katılanlardan biri de şair Muhsin İlyas Subaşı'dır.

---

119 CM, *Jurnal II*, (4 Ocak 1981), s. 265

Subaşı, şiir okumak üzere kürsüye gelir ve sözüne Cemil Meriç'ten bir alıntıyla başlar:

> Üstad Cemil Meriç, Türk Şiiri'nin Nazım Hikmet'le bittiğini söylemektedir. Ama görüyorsunuz o bitmedi ve bitmeyecektir de. Bunun için de ben şiirimi, zahmet edip buraya kadar gelerek bizi onurlandırdığı için kendilerine ithaf ediyorum.

Subaşı şiirini okur, Cemil Meriç'le birlikte salondakilerin alkışları arasında yerine oturur. Çeşitli konuşmalardan sonra plaketlerin verilmesine sıra gelir. Meriç'in plaketini verecek kişi, o yıllarda Anayasa Mahkemesi Üyesi olan *Hisar Dergisi*nin kurucusu ve sahibi Mehmet Çınarlı'dır. Önce Çınarlı kürsüye davet edilir; arkasından Cemil Meriç'in ismi anons edilir.

Ödülünü takdim ederken, Mehmet Çınarlı hiç beklenmedik bir soru yöneltir Meriç'e:

> Üstad! Muhsin İlyas Subaşı sizin "Türk Şiiri Nazım'la biter" sözünüzü nakletti. Bu konuda ne dersiniz?

Cemil Meriç, bu soru karşısında bir süre suskun kalıp duralayınca, cevabı yine soru sahibi verir:

> Siz galiba Nazım'ın "Türk şiirini bitirdiğini" söylemek istediniz.

Cemil Meriç rahatlamış görünür ve bir iki cümleyle konuyu kapatmak ihtiyacı hisseder:

> Şairler akıllı adamlardır. Beni kurtardınız Mehmet Bey. Evet, öyle demek istedim.

Fakat konu kapanmaz ve sonraki günlerde, bu kısa tariz, Kayseri'deki tüm gündeme damgasını vurur.

Subaşı, sebebiyet verdiği bu üzücü gelişmelerden müteessir olurken, Meriç, önceleri hâdiseyi pek önemsemez görünür;

ancak Ahmet Kaplan'ın iki hafta sonra, 29 Nisan 1983 tarihli "Cemil Meriç ne dedi?" başlıklı yazısını okuduktan sonra bu davranışı *ağır bir darbe* olarak niteler:

> Hayatımda iki ağır darbe aldım. Birisi, Konya'ya giderken bir üniversiteli gencin hak etmediğim bir olumsuz tepkisi, diğeri ise Kayseri'de karşılaştığım olay.

Ahmet Kaplan, bu şekvâya neden olacak ne demişti acaba? Şunu:

> Topluma mal olmuş, ismi ve eserleri üzerinde müspet yorumlar yapılmış, 'üstad'lık payesi verilmiş bir insan, yazdıklarının ve söylediklerinin hesabını zaman ve mekân ne olursa olsun vermek zorundadır. Bu çapta bir insana herkes her yerde sual sorabilir. Tezleri üzerine açıklama isteyebilir. Şevki kırılmasın, istidadı körlenmesin diyeceğimiz bir genç yoktur. Fikrin hamurunda olgunlaşmış, pişmiş ve belirli bir muhteva kazanmış belli kesimlerce kendisine hayranlık duyulan bir şahıs vardır. Bu bakımdan, Muhsin İlyas'a ve Mehmet Çınarlı'ya "Bu açıklamayı Cemil Meriç'ten istemenin zamanı mıydı?" ithamını yöneltmek, önce nefislerimizde hissetmemiz gereken fikir hürriyetine zincir vurmaktır. Karşımızda profesyonel metotlarla fikir dünyamıza açılmış bir Cemil Meriç vardır. Üstadımız yanıldı, bir hakikate kıydı ise, bunun tashih imkânını kendisine vermek, ona muhabbeti olan herkese borçtur.[120]

Üstadımız yanıldı, bir hakikate kıydı ise...

"Kayseri darbesi"nin yankıları azalmaz, bilâkis Kasım 1985'te, Dursun Selim Güleryüz, "Cemil Meriçli Günler" başlıklı bir yazıyla bu yarayı bir kez daha neşterler:

> Beni çok üzen bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim. Üstad'ın bir Kayseri gezisi vardır. Kayseri Kültür ve Sanat Vakfı [Kayseri Sanatçılar Derneği] tarafından kendilerine verilen ödülü

---

120 Ahmet Kaplan, "Cemil Meriç ne dedi?", *Yeni Düşünce*, sy. 82, s. 20, 29 Nisan 1983

almak üzere Kayseri'ye gider. Tören yapılır, ödüller dağıtılır. Geri dönülür. Üstad oldukça memnundur. Derken Ahmet Kaplan imzalı bir yazı. Ödül töreninin Üstad için fiyasko olduğundan tutun da Üstad'ın gerçek bir çile adamı olamayacağı fetvasını verecek kadar üst perdeden ithamlarla dolu bir yazı. Ahmet Kaplan, Muhsin İlyas Subaşı tarafından sorulan bir soruya Cemil Meriç'in cevap veremediğini de yazmaktadır. Bu Muhsin İlyas, "Kültür mirasınızın taşıyıcısı olmak isterim" diye kartlar gönderen Muhsin İlyas'tır. Üstad bu olaya güler geçer ya da öyle görünür. Fakat bana sorarsanız, bu olay Üstad'ın hayatında, -Konya yolculuğundaki kadar olmasa bile- bir dönüm noktasının daha zeminini hazırlayan bir olaydır. Üstad dostlarının, çevresini alan insanların, güvendiği ve güvenebileceği kişilerin muhasebesini, sanıyorum bu olay vesilesi ile bir kere daha yapmıştır.[121]

Bu gelişmelere sebebiyet veren isim, Muhsin İlyas Subaşı ise, çeyrek yüzyıl sonra bütün olup bitenleri değerlendirirken, tenkidlerinde ısrar edecektir:

Bu olay, sıradan bir mesele değildir. Üstad'ın kitabındaki ifade çok ağır ve kesindi. Ona göre Türk şiirinde Nazım Hikmet'ten sonra şair gelmemiştir. Evvelâ bir şair olarak benim bunu kabullenmem mümkün değil. Kaldı ki bir yığın şairimiz var. Şimdi siz Üstad'ı haklı görürseniz, Necip Fazıl'ı yok sayacaksınız, Sezai Karakoç'u yok sayacaksınız. Arif Nihat'ı, Behçet Necatigil'i, Attila İlhan'ı, Fazıl Hüsnü'yü yok sayacaksınız. Günümüz şairlerinin tamamını yok sayacaksınız!.. Beğendiğiniz bir şairi yüceltmek uğruna, bir ülkenin edebiyat ortamını nasıl fedâ edersiniz?

Meseleyi tavzih için de şu açıklamaları yapar:

Buna rağmen, ben şiirimi okumadan önce kendisine böyle bir ithafta bulunurken, kesinlikle onu hesaba çekmek, rencide,

121 Dursun Selim Güleryüz, "Cemil Meriçli Günler", *Boğaziçi*, sy. 41, s. 26, Kasım 1985

etmek suçlamak gibi bir niyetin sahibi değildim. Kendilerine ödülü teklif eden bendim. Cemil Meriç, Kayseri'ye teşrif ettiklerinde elini ilk defa öpen de ben oldum. Beni kucakladı, öptü ve "Muhsin bey, sizler için, sizlerle tanışmak için İstanbul'dan kalkıp buraya geldim" dedi. Şiirimi okuyup aşağı indiğimde, Kaplan'ın, "Sayın Cemil Meriç'in hemen yakınında oturmamın verdiği imkânla, bu sürpriz çıkıştan sonra kendisine baktığımda Muhsin İlyas'a alkış tutarak mukabelede bulunduğunu gördüm" şeklindeki gözlemi tamamen doğrudur, alkışlamakla da yetinmedi, eğilip kulağıma, "Sağ olun, var olun Muhsin bey, beni ihya ettiniz" dedi. Kaldı ki ben bu meseleyi kendisiyle yazıştım. Bu konuyu o yıllarda çıkardığım *Küçük Dergi*nin sayfalarına taşımıştım: "Meriç'in İsa'sı ve Nazım'ı" başlığı altında, bu olaylardan iki yıl önce uzunca bir yazı neşrederek tavrımı ortaya koymuştum (*Küçük Dergi*, sy. 19, Aralık 1980). Kendilerinin bana yazdıkları cevabî mektubunun tarihi de –dikkat ediniz– bu ödül töreninden tam beş ay sonradır. Daha sonra, *Jurnal* isimli eserine aldığı cevabî mektubunda, "Şiirimizin Nazım'la sona erişi şüphe yok ki çok aşırı bir iddia" demektedir. (*Jurnal II*, s. 339.) Bana karşı herhangi bir kırgınlık ve sitem de yoktur.[122]

Şiirimizin Nazım'la sona erişi şüphe yok ki çok aşırı bir iddia....[123]

İddiadaki aşırılıktan vazgeçildiğinde, geriye tartışılacak bir şey kalmıyor.

Hâsılı, Tarık Buğra, Vedat Günyol, Mustafa Miyasoğlu, Rasim Özdenören, Muhsin İlyas Subaşı'nın genel hatlarıyla tasvir etmeye çalıştığımız tenkidlerinden sonra, sanırım şimdi, Meriç'in şu sözünü bir kez daha tekrarlamalıyız:

Tenkidsiz tefekkür olmaz! Tek adım atamazsın tenkidsiz.

---

122 Meriç'in Kayseri seferini aydınlatan henüz baskı aşamasındaki şu makalenin yayımlanmamış nüshasından istifade edilmiştir: Muhsin İlyas Subaşı, "Cemil Meriç'in Kayseri Defteri" *Erciyes Dergisi*, sn. 30. sy. 351, Mart 2007

123 CM, *Jurnal II*, (11 Ekim 1982), s. 337-340

Mabedinin hem *bekçiliğini*, hem *işçiliğini* yapan, hem de bir *savaşçı* olarak mabedin önünde dimdik duran Meriç'in de başkalarınca tenkid edilmesi gerekiyordu ki tefekkür dünyamız sıhhatli adımlar atabilsin.

Lâkin unutulmaması gereken şu ki: *bekçiliği* de, *işçiliği* de, *savaşçılığı* da vücuda getiren, bir zamanlar varolduğuna inanılan bir mabeddi.

Söyler misiniz, ortada korunacak bir *mabed* olmayınca, tercümenin, tenkidin veya tefekkürün ne değeri olabilir?

Bir Savaşın Kronolojisi

1942

1-2. "Vadideki Zambak", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 14-15, Haziran 1942; krş. "Vadideki Zambak", *Yücel*, XVII/98, sn. 10, s. 69-71, Haziran 1944

3-4. "Emile Zola ve Assommoir [I]", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, s. 9, Temmuz-Ağustos 1942; "Meyhane (Assommoir) [II]", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 9-10, s. 19-22, Birinciteşrin 1942

5. "Köy Hekimi", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 11-12, s. 23-26, Kasım-Aralık 1942

1944

6. "Cürüm ve Deha", *Tan*, 9 Ağustos 1944

7. "Eserlerini Nasıl Hazırlıyorlar!", *Yücel*, XVIII/101, s. 31-34, Eylül 1944

1945

8. "Felsefe Sözlüğü", *Tasvir*, 26 Eylül 1945

1946

9. "Zavallı "César Birotteau" yahut Bir Doçentin Muzipliği", *Yücel*, c. XX/114, sn. 13, s. 72-74, Nisan 1946

10. "*Tercüme* dergisinin 'Şiir' Özel Sayısı Münasebetiyle: Manzum Tercüme", *Yeni Sabah*, s. 3-4, 30 Mayıs 1946

11. "1944'de Öldürülen Voltaire", *Yücel*, XXI/119, sn. 13, s. 10-11, Eylül 1946

12. "Bir Doçent'in Keşifleri", *Yücel*, XXI/120, sn. 13, s. 62-66, Ekim 1946

1947

13. "Bir Rousseau Tercümesi", *Yirminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947

14. "Bir Antoloji Münasebetiyle", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1-2, 1 Aralık 1947

1970

15. "Sosyalizmin Şer Çiçekleri veya Mülkiyet Nedir?", *Katkı*, sn. 1, sy. 1, s. 25-27, 15 Eylül 1970

1971

16. "Machiavelli Başbakan", *Katkı*, sn. 1, sy. 5, s. 21-22, 15 Ocak 1971

17. "Şairane Bir Çeviri yahut Toplumbilimin Serüvenleri", *Hisar*, XI/96, s. 5-7, Aralık 1971

1973

18. "Namık Kemal ve Tercümesi", *Hisar*, XIII/110, s. 5-8, Şubat 1973

19. "Yeni Bir Kurban: Cevdet Paşa", *Hisar*, XIII/112, s. 6-9, Nisan 1973

II
METİNLER

Ben edebiyata tenkidle başladım. 1940'larda geniş tercüme faaliyetine girişilmişti. Neşriyatın temelini tercümeler teşkil ediyordu. 12 tane tercüme tenkidi yaptım. Bu tenkidler bana sadece düşman kazandırdı. Milli Eğitim Bakanlığı'nda lise hocası idim. Mükâfat olarak 'tekdirnâme' aldım. Türk düşünce tarihinde benim kadar tercüme tenkidi yazan adam yoktur.

Cemil Meriç, 10 Kasım 1976

I
Vadideki Zambak

Cemil Meriç

Sahifelerine ömrümüzün birkaç yılını gömdüğümüz "Beşerî Komedya"dan *Vadideki Zambak*ın tercüme ettirildiğini büyük bir hazla haber aldık. Ne yazık ki kapağında Nahit Sırrı gibi tanınmış bir imzayı taşıyan eser daha ilk sahifelerinde bütün ümitlerimizi mahvetti.[1]

Rus nesrinin Dostoïevsky gibi rakipsiz bir tacidârı *Eugénie Grandet* tercümesine aylarını harcamıştı. İleri Batı ülkelerinde Balzac'ı çevirmeğe uğraşanlar, çok defa, *Kitab-ı Mukaddes* şerhleri gibi, bu işe ömürlerini vakfederler. Bizde ise, kitapçı vitrinlerini şaheserler makteli hâline sokmak için şaşılacak bir gayret sarfeden bezirgânlardan biri [Haydar Rifat], *Goryo Baba*yı yirmi günde tercüme etmekle öğünüyor.

Mütercimlerimizden, Chateaubriand gibi yirmi yıl *Kaybolan Cennet* üzerinde uğraşmalarını, bize Beaudelaire'in "Harikulâde Hikâyeler"i, José Maria de Héredia'nın

1 Balzac, *Vadideki Zambak*, (Çev. Nahit Sırrı Örik), Fransız Klasikleri: 3, Ankara, 1941

İspanyolca'dan tercümeleri ayarında kusursuz eserler vermelerini beklemiyoruz. Böyle bir dilek ancak tercüme ile meşgul olmayanların muhayyilesinde doğabilir. İstediğimiz, şaheserlerin kazanç hırsına kurban verilmemesi, yani mabedin bezirgândan temizlenmesidir. İstediğimiz, otoritelerini münekkidin sükûtuna borçlu olan kalem erbabının, cihan edebiyatının, buudları sayısız asırları kucaklayan Panthéon'una dolu dizgin dalıp ebediyetin önlerinde secde ettiği şahikalara saygısızca saldırmamasıdır.

Ebediyetin, önlerinde takdisle secde ettiği âbidelere karşı hırsın bu azgın hamleleri devam ederken, Maarif Vekilliği'nin tercüme sahasında gösterdiği hassas alâkayı kültürümüzün istikbali bakımından çok feyizli neticelere gebe bir hareket olarak kabul etmekteyiz.* Şüphe yok ki yarın, gün geçtikçe şuurlaşan Türk okuyucuları karşısında dünya klasiklerini katledenler, uğursuz mesailerinin ücretiyle apartman kuramayacaklardır. Mütercimi, irfan seviyesi şüpheli bir tâbiin heveslerine esir bırakan ve piyasayı cihan edebiyatı nâmına düşük kıymetli, sakat tercümelerle dolduran anarşi ortadan kalkmak üzeredir. Yalnız, derhal kaydedelim ki *Vâdideki Zambak* tercümesi Maarif Vekilliği'nin büyük bir liyakatla rehberlik ettiği tercüme faaliyetinde teessüre değer bir istisna teşkil ediyor.

Candan temennimiz şudur ki: *Vadideki Zambak* bu yolda verilen son kurban olsun!

Tahammülümüzün ancak ilk otuz sahifesini karşılaştırmamıza müsaade ettiği bu eserin bizi neden böyle bir tenkid yazmağa mecbur ettiğini mütercimin dikkat nazarına arzedelim:

1. Tercüme yanlışları, atlamalar, en müsamahakâr münekkidi** çileden çıkarmak kasdıyla yapılmış fikrini verecek kadar boldur.

---

* "Maarif Vekilimizin bu alandaki gayretleri feyizli istikballere gebe meşkûr bir hamledir." (1944)

** '... okuyucuyu ...' (1944)

2. Tercümeye başlamadan evvel okuyucunun zarurî olarak arayacağı bazı izahat (eserin *Beşerî Komedya*daki mevkii, ne gibi iddialarla kaleme alındığı, sebebiyet verdiği davâlar) ihmâl edilmiştir.

3. Kapağında Maarif Vekilliği'nin inisiyallerini taşıyan kitap, Maarif Vekilliği'nin yıllardır müdafaasını yaptığı öztürkçe prensibine tamamen aykırı bir dille çevrilmiştir.

4. Cümle hataları, şîve uygunsuzlukları, ihmâller, mütercimin kaari ile alay ettiği hissini uyandırmaktadır.

Makalemizin müsaadesi nisbetinde, rastladığımız hatalardan ancak bir kısmını işaret ediyoruz.

> [1] Fakat bu hisler benim ruhumda toplandı ve orada bilâhare hayatım üzerine dökülen bir mecra vücude getirdi. (s. 4, str. 22)

İşte Fransızca metin:

> *... dans la mienne, ils se concentrèrent et s'y creusèrent un lit, d'où plus tard ils jaillirent sur ma vie.*

'Ebcedhan' olan mütercimine de mâlum olduğu üzere, burada, hayatın üzerine dökülen (daha doğrusu: fışkıran) 'mecra' değil, o mecrayı kazan duygulardır. Yani şöyle demek lâzım:

> Halbuki bu duygular benim ruhumda toplanarak oraya bir mecra kazdılar, ve sonraları bu mecradan hayatımın üstüne fışkırdılar.

Aynı sahifenin son satırı şöyle başlıyor:

> [2] Hak dinini kabul ettikleri için kendilerine zulüm edilen eski insanlar. [s. 4]

Nâfile, Fransızca metinde böyle bir cümle aramağa kalkışmayın, Nahid Sırrı *martyr* kelimesini şerhediyor. Oysa ki

gerek Littré'de, gerek *Dictionnaire Larousse du XXème siècle*de, [gerekse Akademi'nin *Kamus*unda] böyle garip bir tarife rastlamak imkânsızdır. Bütün muteber mehazların şehadetiyle de sabittir ki *martyr*, din tarihlerinde itikadlarını inkâr etmektense ölüme göğüs geren hıristiyanlara ıtlak olunur. Aslı, Yunanca *martus* olup 'şehit'* mânâsı ifade eder. İsa uğrunda ilk can verenlerin –Mesih'in mucizelerine şahit oldukları için– kendilerine bu ünvan verilmişti. Geniş mânâsıyla da "herhangi bir fikrin müdafaası uğrunda ölümü istihkar eden adam" demektir. Balzac'ın burada kasdettiği** ilk hıristiyan şehitleri olup, "eski insanlar, hak dini, haksızlık dini" filân değildir.***

[3] Yıldızları bu suretle mutlaka seyretmek inadı kamçılanmama sebep oldu. (s. 7, str. 3)

Fransızcası:

J'eus donc souvent le fouet pour mon étoile.

Türkçesi:

Bu suretle yıldızım uğrunda çok defa kamçılandım.

[4] Kendisini hayran seyrettiğim o eski yıldız (!) demek ki mavi steplerden düşmüş ışığını, parlayışlarını, ve tazeliğini muhafaza etmek şartıyla (!) kadın şeklini almıştı. (s. 27, str. 14)

Fransızcası:

Tombée des steppes bleues où je l'admirais, ma chère étoile s'était donc faite femme en concervant sa clarté, ses scintillements et sa fraîcheur.

Türkçesi:

Demek ki mavi steplerde hayran seyrettiğim sevgili yıldızım toprağa inmiş; ışığını, parıltılarını ve tazeliğini muhafaza ederek kadın şeklini almıştı.

---

* 'şahit' (1942)

** "metinde mevzûubahs olan" (1942)

*** "mütercimin muhayyilesi mahsulüdür" (1942)

[5] Kırlar, tıbbın kendilerinden hiçbir şey anlamadığı hastalıklara bu ebedî devâsı (!) uğradığım gevşekliklerden beni kurtarmak hususunda en tesirli devâ telâkki edildi. (s. 28)

Cümlenin içinden çıkmayı, bilmece meraklılarına bırakarak Fransızca metne bakalım:

La campagne, cet éternel remède des affections auxquelles la medecine ne connait rien, fut regardé comme le meilleur moyen de me sortir de mon apathie.

Türkçesi:

Tıbbın kendilerinden hiçbir şey anlamadığı (biraz tolerans* göstererek: *tıbbı acze düşüren*) hastalıkların ezelî devası kırlar, beni bu gevşeklikten kurtarabilecek en iyi çare telâkki edildi.

[6] Gözlerim sebebini bilmeden beyaz noktaya, dokunulduğu takdirde berbad olacak, bir nokta gibi parlıyan kadına dönüyordu. (s. 31)

Fesubhanallah!..
Balzac [diyor ki]:

Sans savoir pourquoi mes yeux revenaient au point blanc, à la femme qui brillait dans ce vaste jardin comme au milieu des buissons verts, éclaterait la clochette d'un convolvulus, flêtrie si l'on y touche.

Böyle bir mânâ çıkarabilmek hakikaten her mütercimin kârı değildir.

[7] *Répugnance* kelimesi 'hâtıra' diye tercüme edilmiş (s. 1), yanlış.

[8] Mütercim galiba nihayetteki 'e' harfini görmemiş. *Mon inconnue* "kim olduğunu bilmediğim insan" diye ter-

---

* Metnin aslında: 'biraz lisans...'

cüme edilmiş (s. 27), yanlış. Burada "meçhul kadın" (hatta "meçhul sevgili") demektir.

[9] *Ces pauvres coeurs opprimés*: "hassasiyetleri kahredilen bu zavallı kalpler" diye tercüme edilmiş (s. 3). *Opprimés* "hassasiyetleri kahredilen" demek değildir, yanlış.

[10] *S'amusèrent à me faire souffrir*: "Beni muztarip etmekten zevk duyardı" denmiş (s. 4, str. 4). *S'amusèrent* "passé simple" olup *duydular* mânâsı ifade eder, yanlış.

Gelelim atlamalara:

[11] Dorsy'yi alacaklım eden sisteme, babam, ondokuz yaşında bulunmama rağmen devam etti. (s. 16)

Fransızca metinde mevcut: *mais, malgré mes dix-neuf ans et peut-être à cause de mes dix-neuf ans* (ondokuz yaşında olmama rağmen ve hatta belki de bunun için) kaydı atlanmış.

[12] *Je revins me coucher métamorphosé* atlanmış. (s. 27)

[13] 'Almıştı' ile biten cümleden sonra: *j'aimai soudain sans rien savoir de l'amour* atlanmış. (s. 27, str. 17)

[14] Ceviz ağacının sıfatı olan *confident de mes pensées* atlanmış. (s. 30, str. 14)

[15] ... *et par ces horizons estompés qui fuient en se contrariant* atlanmış. (s. 31, son str.)

Güzel Türkçemizde acayip cümle konstrüksiyonları görmek isteyenlere bu ilk otuz sahifeyi okumalarını tavsiye ederiz. Biz okuyucuyu rahatsız etmemek için birkaç misal verip geçeceğiz.*

> **[16]** Teyzemin salonunda birkaç güzel kadına rastgelmiştim, *üzerimde hiçbiri* en ufak bir tesir *yapmadılardı*. Fena muamelelere maruz kalmamak için ben (!) döğüştüm. (s. 27)

* "Mütercimin Türkçemize ne derece hürmetkâr kaldığını göstermek için de iki küçük numûne alalım." (1942)

[17] ... ve tam bana hayatının yapacağını yapmak üzere bulunduğu sırada. (s. 19) ilâh... ilâh...

Mütercimin zarurî olarak en fazla dikkat gösterdiği bu otuz sahifenin hatalarını baştanbaşa gösterebilmemiz için otuz sahifelik bir errata'ya ihtiyaç var. Sayın Bay Nahid Sırrı arzu ederlerse, Eyüp sabrı gösterip o zahmete de katlanırız.

Sayın mütercime tavsiyemiz, şimdiden sonra, *Vadideki Zambak* gibi üslup iddiasıyla kaleme alınan ve cihan edebiyatında büyük akisler yaratan eserlere el uzatırken daha titiz bir itina göstermesidir.

Kaynak: CM, "Vadideki Zambak", *Yücel*, XVII/98, sn. 10, s. 69-71, Haziran 1944; krş. "Vadideki Zambak", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 6, s. 14-15, Haziran 1942. Bu eleştiri, *Ayın Bibliyoğrafyası*nda "Tercüme Hataları" başlığıyla açılan bir sütunda şu sunumla neşredilmiştir: "İleri memleketlerin kültüründen, ilim ve fen sahasındaki ilerleyişlerinden faydalanmamızın bir yolu da o memleketlerde neşredilen faydalı eserleri dilimize çevirmektir. Ancak tercüme eserlerden istifadenin iki esaslı şarta bağlı olduğu hiçbir zaman gözden uzak tutulmamalıdır: Bunlardan biri "iyi seçme"; diğeri de "doğru tercüme"dir. Bu iki nokta üzerinde gerektiği kadar titiz davranılıyor mu? Hiç şüphesiz, hayır! Memleketimiz kültürüne büyük zararı dokunan bu "aldırışsızlık"a, bu "çalakalemcilik"e karşı her aydınımızın savaşması bir memleket borcudur. "Tercüme Hataları" sütununu işte bu maksatla açıyoruz."

Not: 1942 neşri kısa bir özet mahiyetinde olduğundan burada makalenin 1944 neşri esas alınmış ve fakat ilk neşirde bulunup da ikinci neşirde bulunmayan paragraflar akışı bozmayacak şekilde bu metne dahil edilmiştir. Anlamı etkileyecek ölçüdeki düzeltmeler ise dipnotlarda gösterilmiştir.

II
Köy Hekimi

Cemil Meriç

Cihan edebiyatı her soydan tufeylinin yağma hırsıyla saldırdığı sahipsiz bir mabed, Ankara caddesi, asırların öldüremediği dâhileri bir iki kalem darbesiyle mahveden kahramanların randevu yeridir. Bu uğursuz anarşi, salgın bir hastalık hâlinde sürüp giderken, çalışmalarını takdir ve ümitle takip ettiğimiz Tercüme Bürosu'nun çok daha titiz bir dikkatle harekete geçmesinin mutlak bir zaruret olduğunu belirtmek istiyoruz.

İşte tenkidlerimizin gayesi:

I. Lisanımız henüz *Père Goriot*lardan, *Illusions Perdues*lerden, *Cousin Pons*lardan mahrumken *Köy Hekimi*nin tercüme ettirilmesini "isabetsiz bir seçiş" diye vasıflandırmak mecburiyetindeyiz.[2] Temelleri çoktan çatırdayan Katolik Kilisesi'yle, tarihin lânet galerisine kazıklanan Monarşi'ye mutaassıp bir misyoner edasıyla kaside okuyan bu kitabın, laik ve demokrat Türk vatandaşına büyük bir faydası dokunacağını hiç de

---

2 Balzac, *Köy Hekimi*, (Çev. Nasuhi Baydar), Fransız Klasikleri 8, 1942

ummuyoruz. Maksat köyü ve köylüyü aydınlatan bir eserin tercümesi idiyse, Balzac'ın bu mevzuda yazdığı çok daha realist, çok daha canlı, çok daha kudretli bir romanı vardı: *Les Paysans*.

İnsanlığın Komedyası müellifini irticaya mal etmek isteyenlerden Bellessort bile [şöyle] diyor:

> Balzac romanın hudutlarını da genişletmeye kalktı. Roman, bütün ihtiraslardan sıyrılarak yalnız fikirlerin kudretine güvenmek cesaretini gösteremez miydi? *Köy Hekimi*, muharririn bu yolda yaptığı bir teşebbüstür ki kanaatimce pek muvaffak olmuş sayılmaz.[3]

Zaten Balzac'ın siyasî ve dinî fikirlerini ciddiye alan tek büyük münekkid gösterilemez. Onu bir havarî vecdiyle müdafaa eden Taine, bu soydan görüşlerini *roman* diye vasıflandırmıştı.[4] Brunetière ise daha ileri giderek "*Evlenmenin Fizyolojisi, Alüftelerin İhtişam ve Sefaleti* eserlerini yazan bir muharririn Hristiyanlığı müdafaaya kalkışması hayli gariptir" diyor.[5] Sainte-Beuve, Victor Hugo, Emile Zola, Fréderic Engels, Max Nordau, Emile Faguet, Thibaudet... hep aynı fikirdedirler.

II. Mütercimin *Balzac* ve *Köy Hekimi* hakkında 19 sayfa tutan bir önsözü var. Teessürle görüyoruz ki Bay Nasuhi Baydar *İnsanlığın Komedyası*nı etüd etmediği gibi, eserini çevirdiği muharrir hakkında da ciddî hiçbir kitap okumamıştır. Zira Sainte-Beuve, Curtius ve Zweig'a kadar bu mevzuda kalem oynatan en salâhiyetli müdekkiklerin neler söylediklerinden haberdar olsaydı –parantez açmağa da lüzum görmeden!– Lanson'un démodé kitabına sarılmayacak ve bibliyografya sahifesini Gozlan'ın, René Benjamin'in ilmî birer mehaz haysiyetini haiz olmaktan çok uzak şişirme eserleriyle süsleme gafletine düşmeyecekti.

---

3 André Bellessort, *Balzac et son œuvre*, s. 97

4 H. Taine, *Nouveaux essais de critique et d'histoire*, s. 127-140

5 F. Brunetière, *Honoré de Balzac*, s. 168-169

Zaten mütercimin zikrettiği tarihlerden de ne şekilde faydalandığını anlayamadık. Meselâ André Ribard'ın *Histoire d'un Peuple*ü Fransa tarihini, sınıf kavgasım esas tutarak anlatmak iddiasıyla kaleme alınmıştır. Nasuhi Baydar'm Önsöz'ünde ise bu görüşün gölgesine bile rastlayamadık. Sayın mütercim bu mevzuda daha geniş malumat arzu ederlerse, suallerini cevapsız bırakmamaya çalışırız. Şimdilik bu 19 sayfadaki birkaç ehemmiyetsiz hatayı düzeltmekle iktifa edeceğiz:

1. Balzac'ın imzasını taşıyan ilk eser -zannettikleri gibi- *Evlenmenin Fizyolojisi* değil, *Le Dernier Chouan*dır.[6] Zaten mütercim Balzac Külliyatı'yla meşgul olmak himmetini gösterseydi *Le Dernier Chouan*ın ilk sahifesinde şu kaydı görecekti: *Au premier ami le premier ouvrage*: "İlk dostuma ilk eserim."

2. Balzac matbaacılığa, eserlerine tâbi parası vermemek için değil, muharrirlik hayatında inkisara uğrayarak iktisadî istiklâlini temin edecek ticarî bir teşebbüs olarak atılmıştı.[7]

3. Balzac'ın siyasî ve dinî fikirleri hep aynı rengi taşımamış, sosyal hâdiselerin seyrine müvazî olarak değişiklikler göstermiştir. Meselâ gençliğinde tam bir dinsizdi.[8]

III. Nahid Sırrı'nın *Vadideki Zambak*ı gibi bu tercümenin de bir tek hususiyeti vardır: *traduttore traditore* aforizmasına beliğ bir misal teşkil etmesi. Hacmimizin ve tahammülümüzün müsaadesi nisbetinde birkaç örnek verelim:

> **[1]** İhtiyar süvari, üzerinde zekânın hiçbir zaman parlamamış olması lâzım gelen bir insan yüzü görünce şaşkınlıkla karışık bir ürkeklik hareketinde bulundu. Bu balmumunu hatırlatan yüzdeki ıstırap henüz söz söylemeyen ve artık bağırıp çağırmayan bir çocuğun yüzündeki gibi çocukca ve sessizdi. (s. 44)

---

6 Bkz. Bellesort, *a.g.e.*, s. 67, 69-70, vd.; Pierre Abraham, *Balzac*, s. 26-27

7 Bkz. Taine, *a.g.e.*, 52; Bellesort, *a.g.e.*, sayfa 63-65; G. Hanotaux et G. Vicair, *Balzac İmprimeur*; *Encyclopédie et dictionnaire universel*in 'Balzac' hakkında makaleleri, ilh.

8 Curtius, *Honoré de Balzac*, s. 188-215; Bellesort, *a.g.e.*, 47-48

Fransızcası:

... Le vieux cavalier ressentit un mouvement de surprise accompagné d'horreur en apercevant une face humaine oü la pensée ne devait jamais avoir brillé, face livide où la souffrance apparaissait naive et silencieuse comme sur le visage d'un enfant qui ne sait pas encore parler et qui ne peut plus crier.

Mütercim zahmet edip de -hiç olmazsa- Şemsettin Sami'ye bir göz atsaydı *ressentir* kelimesinin karşısında şu izahı bulacaktı: *duymak, hissetmek.* O zaman *mouvement*ın da *hareket*ten başka mânâları olabileceğini düşünecek ve meselâ Littré'ye başvurarak şu tarifi okuyacaktı:

Mouvement: *impulsion qui s'élève dans l'âme ou qu'on fait naître dans l'esprit.*

Yahut *Dictionnaire national*de daha sarih olan şu cümlelerle karşılaşacaktı:

Mouvement: *différents impulsions, passions et affections de l'âme.*

*Horreur*ün 'ürkeklik', *surprise*in 'şaşkınlık' olarak tercümesi de mütercimin lehine kaydedebileceğimiz birer buluş sayılmaz. Burada, ihtiyar süvari şaşkınlıkla karışık bir ürkeklik hareketinde bulunmuyor. Dehşetle karışık bir hayret duyuyor; o kadar.

"Balmumunu hatırlatan" tâbirini de elimizdeki Fransızca metinde bulamadık. Mütercimin hediyesi olacak.

[2] Analığın ulvî tezahürü olan çocuğunu koruma duygusunun devamlı surette konusu olduğu hâlde bunu ilk önce anlamayan ve sonra unutan çelimsiz bir mahluka büyük ölçüde itina göstermek hususunda bu bîçâre insanların yı-

kıntılarıyla kendilerini çevreleyenlere yarın cennette edebî saadete mazhar olmak ümididir ki yardım eder. (s. 46)

Fransızcası:

... l'espoir de mériter les félicités éternelles aide les parents de ces pauvres êtres et ceux qui les entourent à exercer en grand les soins de la maternité dans sa sublime protection incessamment donnée à une créature inerte qui d'abord ne la comprend pas et plus tard l'oublie.

Mériter "mazhar olmak" değil, "hak kazanmak"tır; *inerte* "manevi faaliyetten mahrum" diye çevrilmeliydi. *En grand*ı "bütün genişliğiyle" suretinde tercüme etmek gerekti. Zaten hemen itiraf edelim ki mütercimin ne demek istediğini bir türlü anlayamadık; Türkçe'de 'enkaz' mânâsına gelen 'yıkıntı' kelimesinin nereden çıktığına akıl erdiremediğimiz gibi.

Bu cümle şöyle tercüme edilebilirdi:

Cennette ebedî saadete hak kazanmak ümididir ki bu zavallı mahlukların gerek akrabasına ve gerekse etrafındakilere anneliğe has ihtimamların ulvî himayesini bütün genişliğiyle icra hususunda yardım eder. Evvelâ anlamayan, sonra da unutuveren şuursuz bir varlığa mütemadiyen bahşedilen ulvî bir duygu...

[3]

Kendileri ve biteviye geçen hayatları iyice tetkik edilirse, bunca fakir insanın alınyazısı sanılırdı ki gıptaya lâyıktır. (s. 119)

Fransızcası:

En les examinant bien, leur vie monotone, lot de tant de pauvres êtres, semblait presque enviable.

Sayın mütercim buradaki *les* pronom'unun neye ait olduğunu nedense anlayamamış. Bu kadar basit bir cümlenin

içinden çıkamayışını başka şekilde izah etmek imkânsızdır.

Zavallı Balzac!.. Oysa burada *les* "karı kocanın" yerini tutuyor. Binaenaleyh şöyle demek lâzımdı:

> Onlara dikkatle bakılınca bunca zavallı mahlukun müşterek nasibi olan yeknesak hayatları hemen hemen gıptaya lâyık görülürdü.

> [4] Çok daha enterasan bir hitapla karşılaşıyoruz:

> — Adalet ha! Sözünü tekrarladı. Bizler için hiçbir zaman adalet olmayacak! Alacağımızı almamız için baskı yapacak kimsemiz yok. -Midesine vurarak– bunu doldurmak da lâzım olduğundan beklemeye vaktimiz yok. İmdi, hayatlarını dairelerde ısınmakla geçiren adamların sözlerinde gıda maddelerindeki hassalarda olmadığından aylığımı bu umumî sermayeden almaya geldim, diyor ve bu arada elindeki beli çamura vuruyordu. (s. 119)

Fransızcası:

> — Justice? Répéta-t-il, il n'y en aura jamais pour nous autres! Nous n'avons point de porteurs de contraintes pour demander notre dû. Et comme il faut se remplir le bocal, dît-il en se frappant l'estomac, nous n'avons pas le temps d'attendre. Or, vu que les paroles des gens qui passent leur vie à se chauffer dans les bureaux n'ont pas la vertu des légumes, je suis revenu prendre ma solde sur le fond commun dit-il en frappant la boue avec sa pelle.

'Tekrarladı' ile başlayan bir cümlenin 'diyor'la devam etmesine ve 'vuruyordu' ile bitmesine -gramer kaidelerince- cevaz verilemez. Zaten Fransızca'da *dît-il* deniliyor ki mütercimin tahayyül ettiği gibi "indicatif présent" değil, "passé simple"dir. Binaenaleyh 'dedi' olarak tercümesi lâzım. Metinde 'vuruyordu' diye birşey de yok. *Frappant* "participe présent"dır.

Bu neviden misâlleri kâfi görüyoruz.

[5] Vallahi mağrur bir cesareti var. (s. 120)

Fransızcası:

Ma foi, il a un fier courage.

Sayın mütercim "mütevazı cesaret"imizi af buyursun: *fier* burada 'yaman' diye tercüme edilmeliydi. (bkz. Littré)

[6] Gamlı ve acıklı bir adam. (s. 128)

Fransızcası:

Taciturne et souffrant.

Taciturne –bizim bildiğimiz– "az konuşan, sükutî" mânâsına gelir. Sonra, 'acıklı' adam'a sıfat olamaz.

[7] Mütercim, kendisine evlâtları tarafından nasıl karşılandığı sorulan bir ihtiyarın: "Vallahi bana evlâtları gibi baktılar" diye cevap verdiğini anlattıktan sonra "Efendim, bu kelime Vauvenarque'nin dikkatini çarptı" diye devam ediyor. (s. 102)

Mütercimi yanıltan cihet *mot* kelimesidir. Oysa ki *mot* 'kelime' mânâsına geldiği gibi "söz, cümle, vecize" anlamını da ifade eder. Burada Vauvenarque'in dikkatine çarpan herhangi bir kelime değil, bu cevaptır.

[8] *Combattre* 'münazara' diye çevrilmiş (s. 178). Şemsettin Sami "cerhetmek, çürütmeğe çalışmak" diyor ki doğrusu da budur.

[9] Kütle kendisine karşı kanunları hazırlayacaktır. (s. 184)

Fransızcası:

La masse porterra-t-elle des lois contre elle-même.

Contre elle-même "kendisine karşı değil", "kendi aleyhinde" demektir.

[10] *Une sourde haine* "derin bir kin" diye çevrilmiş (s. 118); "gizli bir kin" denecekti.

[11] *en fondant en larmes* mukabili "gözlerinden yaşlar akarak" denmiş (s. 108). Fransızca'daki kuvveti kayboluyor; "iki gözü iki çeşme", "gözleri yaş içinde" denmeliydi.

> **[12]** Bu meskenin sap damı noksansız, yosun içinde, fakat deliksizdi. (s. 42)

Fransızcası:

> *Le chaume de cette habitation était encore entier, couvert de mousse et sans trous.*

Chaume "sap dam" değil, "dam örten saman"dır.
*Entier*yi de "henüz bozulmamış, olduğu gibi duruyordu" diye çevirmek lâzımdı.

> **[13]** Büyük kasavetlerin... (s. 41)

Aslı:

> *Le secret des grandes mélancolies.*

Mélancolie 'kasavet' değildir; *secret*yi 'sır' diye tercüme etmek gerekti.

> **[14]** En tevazulu harabeler... (s. 37)

[Fransızcası:]

> Les plus humbles ruines.

Tevazu Türkçe'de "alçak gönüllülük" demektir. Sayın mütercim *néologisme* mi yapıyor? Hâlbuki Fransızca'da ***humble*** "rampant, peu élevé de la terre" demektir (bkz. *Dictionnaire national*). Burada "en gösterişsiz harabeler" denebilirdi, ilh. ilh.

Hemen her sahifede rastlanan atlamaları tenkidimize ilâve etmeğe lüzum görmedik. Tercümenin Türkçesi o kadar orjinaldir ki nihayete kadar okuma sabrını gösterecek bir tek vatandaş tasavvur edemiyoruz. Bir taraftan en eski ve en mehcur sentaks şekillerini kullanan ve *İsa* diyeceği yerde *Yesu* diyen (s. 32) mütercim, az sonra hiç duymadığımız kelimeler, hiç görmediğimiz biçimde cümlelerle karşımıza çıkıyor.

Büyük bir kısmına göz gezdirdiğimiz eser bizde bir tek his uyandırdı: mütercimin cesaretine hayranlık.

Kaynak: CM, "Köy Hekimi", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 11-12, s. 23-26, Kasım-Aralık 1942

III
Tercüme Ve Tenkidin Zorlukları

–Ayın Bibliyoğrafyasında Cemil Meriç imzasıyla çıkan bir tenkide cevap–

Nasuhi Baydar

İhtiyar süvari, üzerinde zekânın hiçbir zaman parlamamış olması lâzım gelen bir insan görünce, şaşkınlıkla karışık bir ürkeklik hareketinde bulundu. Bu balmumunu hatırlatan yüzdeki ıstırap henüz söz söylemeyen ve artık bağırıp çağıramayan bir çocuğun yüzündeki gibi çocukca ve sessizdi.

Fransızcası:

Le vieux cavalier ressentit un mouvement de surprise accompagné d'horreur en apercevant une face humaine où la pensée ne devait jamais avoir brillé, face livide où la souffrance apparaissait naive et silencieuse comme sur le visage d'un enfant qui ne sait pas encore parler et qui ne peut plus crier.

Mütercim zahmet edip de –hiç olmazsa– Şemsettin Sami'ye bir göz atsaydı *ressentir* kelimesinin karşısında şu izahı bulacaktı: *duymak, hissetmek*. O zaman *mouvement*ın da *hareket*ten başka mânâları olabileceğini düşünerek ve meselâ Littré'ye başvurarak şu tarifi okuyacaktı:

Mouvement: impulsion qui s'élève dans l'âme ou qu'on fait naître dans l'esprit.

Yahut *Dictionnaire national*de daha sarih olan şu cümlelerle karşılaşacaktı:

Mouvement: différents impulsions, passions et affections de l'âme.

*Horreur*ün 'ürkeklik', *suprise*in 'şaşkınlık' olarak tercümesi de mütercimin lehine kaydedeceğimiz birer buluş sayılmaz. Burada ihtiyar süvari şaşkınlıkla karışık bir ürkeklik hareketinde bulunmuyor, dehşetle karışık bir hayret duyuyor, o kadar. "Balmumunu hatırlatan" tâbirini de elimizdeki Fransızca metinde bulamadık, mütercimin hediyesi olacak.[9]

* * *

Bu satırları Balzac'ın *Köy Hekimi* tercümesine karşı bir dergide çıkan yazıdan alıyoruz. Maksadımız sadece tenkidin en az tercüme kadar zor olduğunu göstermekten ibaret olup tenkidçiye cevap vermek değildir. Çünkü bu zatta iyi tenkidçinin tarafsızlığı, hoşgörüsü, anlayışı, bilgisi ve iyimserliği ve –sanat için bunların hepsinden zararlı olarak– eski tâbirle "münazara âdabına vukufu" yoktur ki kendisiyle atışılıp tercüme ile onun tenkidinden yana faydalı bir neticeye varılsın.

Tenkidin tercüme kadar zor olduğuna gelince, yukarıda Fransızca aslı ile tercümesi karşılaştırılıp *Şemsettin Sami*, *Littré* ve *Dictionnaire national* şahit tutularak hatalı olduğu ispat edilmek istenilmiş olan cümledeki "mouvement de suprise accompagné d'horreur" sözlerini, biz, "şaşkınlıkla karışık bir ürkeklik hareketi" suretinde dilimize çevirmişiz; tenkidçi bunun "dehşetle karışık bir hayret duymak" olduğunu söylüyor. Şayet tercümede metne kelimesi kelimesine sadakat lâzımsa, bunun "haşyetle karışık bir veleh ilcası hissetti" ol-

9 Cemil Meriç, *Köy Hekimi*, "Ayın Bibliyoğrafyası", sn. 1, sy. 11-12, s. 24, Ekim-Kasım 1942

ması, bugün konuşup yazdığımız Türkçe ile de "korku ile karışık bir şaşırmanın içtepisini duydu" şeklinde ifade edilmesi gerekirdi.

"*Balmumunu hatırlatan* tâbirini de elimizdeki metinde bulamadık" diyor, "face livide"i biz "balmumunu hatırlatan yüz" diye tercüme etmekle metne kendiliğimizden bir şey mi ilave etmiş oluyoruz?

*Blème, hâve, livide... Livide marque une pâleur où l'on distingue des points ou des lignes plombées, bleuâtres: c'est la pâleur des cadavres.** (Larousse du XXème siècle)

* * *

Fakat herşeyden evvel, bahsettiğimiz tenkid yazısının –kabil olduğu kadar– geniş bir hülâsasını vererek tenkidçinin *Köy Hekimi*nde nelere itiraz ettiğini okurlarımıza bildirelim:

> **I.** *Köy Hekimi*nin tercüme ettirilmesi isabetsiz bir seçiştir; çünkü "temelleri çoktan çatırdayan Katolik Kilisesi'yle tarihin lânet galerisine kazıklanan monarşiye mutaassıp bir misyoner edasıyla kaside okuyan bu kitabın laik ve demokrat Türk vatandaşına büyük bir faydası dokunacağını hiç de ummuyoruz. Maksat köyü ve köylüyü aydınlatan bir tercümesi idiyse Balzac'ın bu mevzuda yazdığı çok daha realist, çok daha canlı, çok daha kudretli bir roman vardı: *Les Paysans*..." [s. 23]
>
> **II.** "Mütercimin Balzac ve *Köy Hekimi* hakkında 19 sahife tutan bir önsözü var. Teessürle görüyoruz ki Bay Nasuhi Baydar *İnsanlığın Komedyası*nı etüd etmediği gibi eserini çevirdiği muharrir hakkında da ciddî hiçbir kitap okumamıştır... Bu mevzuda kalem oynatan en salâhiyetli müdekkiklerin neler söylediklerinden haberdar olsaydı, Lanson'un demode kitabına sarılmayacak... Şimdilik bu Önsöz'de birkaç ehemmiyetsiz hatayı düzeltmekle iktifa edeceğiz:

---

* "Solgun, sönük, soluk... *Livide* kurşunî, mavimsi nokta ve çizgilerin farkedildiği ölgün renge delâlet eder; bir cesedin ölgün rengine." (D.C)

1. Balzac imzasını taşıyan ilk eser *Evlenmenin Fizyolojisi* değil, *Le Dernier Chouan*dır...

2. Balzac matbaacılığa, eserlerine tâbi parası vermemek için değil, muharrirlik hayatında inkisara uğrayarak iktisadî istiklâlini temin edecek ticarî bir teşebbüs olarak atılmıştır...

3. Balzac'ın siyasî ve dinî fikirleri hep aynı rengi taşımamış, sosyal hâdiselerin seyrine müvazî olarak değişiklikler göstermiştir. Meselâ gençliğinde tam bir dinsizdi. [s. 23-24]

Yazının bu kısmını *Köy Hekimi*nde tenkidçinin tesadüf ettiğini söylediği tercüme yanlışlıkları takib ediyor ki bunları daha aşağıda göstereceğiz. Şimdi ilk kısmı inceleyelim:

I. Yazar *Köy Hekimi*nin tercüme ettirilmesinde isabetsizlik gördüğünü söylerken "temelleri çoktan çatırdayan Katolik Kilise'siyle, tarihin lânet galerisine kazıklanan Monarşi'ye mütaassıp bir misyoner edasıyla kaside okuyan bu kitabın laik ve demokrat Türk vatandaşına bir faydası dokunacağını hiç de ummuyoruz" diyor. Fakat bu zat laiklik ile demokratlık'tan bahsederken unutuyor ki laik ve demokrat olan için Katoliklik sadece dinlerden biri, monarşi de devlet şekillerinden biridir; o bunlara karşı ancak kayıtsız olabilir. Laik ve demokrat olan bir kimse eserde Katoliklik'ten, Monarşi'den veya din'in lüzum ve faydasından, devlette nizam ve intizamdan da bahsedilmiş olduğu için o esere karşı hükümlere varacak olursa, kendisine mâlettiği ideolojilerin mânâsını anlayamamış sayılmak lâzım gelir. Kaldı ki *Köy Hekimi* Bellesort ile Taine'in şahadetlerinden faydalanmak isteyen yazarca iddia edildiği gibi "Katolik Kilisesi ile Monarşi'ye kaside okuyan bir kitap" değil, Önsöz'de de uzun uzadıya anlatıldığı üzere facialarla dolu bütün bir tarihî devrin tesiri altında Balzac'm Fransa'yı ve o memlekette çoğunluğu meydana getiren köylüyü sefillikten, yoksulluktan, boş kavgalardan kurtarıp onları saadet ve refaha götürebilecek yolları arayan bir eserdir. Bu yollar 1833 Fransasmda düşünüp yazan bir adamın bulabileceği yollardı.

O tarihten beri geçen 110 yıl içinde bunlar elbette hayliden hayliye değişmişlerdir. Lâkin *Köy Hekimi*nde köylünün başlıca kurtuluş çaresi olarak işlenmiş olan ana-fikir değişmemiştir. Eserin kahramanı Doktor Bonassis o ana-fikri şu cümleye sığdırıyor:

> Bu çaresiz adamların henüz bilmedikleri ihtiyaçları yaratmış oluyordum. İhtiyaç sanayii, sanayi ticareti, ticaret kazancı, kazanç refahı, refah faydalı fikirleri doğuruyordu.

*Köy Hekimi*ni tercümeden maksat köyü ve köylüyü değil, köy ve köylüye şimdiye kadar pek yaklaşmamış olan aydını bu bakımdan da aydınlatan, ona kudretli bir yabancı yazarın köy dâvâsı hakkındaki düşüncelerini nakleden başlıca eserini okutmaktı. *Köy Hekimi*ni ve onun tercümesini tenkid eden zâtın bildiğini tahmin ederiz ki laik ve demokrat Türkiye'nin de bir "köyü kalkındırma" dâvâsı vardır. Bu dâvâyı aydın yurttaş takip ve hâlledecektir. Köy okulları ve Köy Enstitüleri kanunları bu maksatla neşredilmiş, köy eğitmenleri ile köy öğretmenleri bu gayeye göre yetiştirilmekle bulunmuştur. Bu kurullardan çıkıp köye gitmekle ve gidecek olan genç eğitmen ve öğretmenlerle, onlara yol gösterip çalışmalarına nizam verecek olan Maarif ve idare memurlarından *Köy Hekimi*ni okuyacak olanlar Cumhuriyetçi Türk çocuklarıdır; bu kitapta kendilerini ilgilendiren ne bulurlarsa, ancak onun üzerinde duracaklardır. Gerek kendimizde, gerek okullarımızda bir mâdunluk hissi, bir aşağılık karmaşası (*complexe d'infériorité*) tasavvur etmediğimiz içindir ki –tenkidçinin ifadesiyle– "temelleri çoktan çatırdayan Katolik Kilise'siyle tarihin lânet galerisine kazıklanan Monarşi" hakkındaki kasidelerden ne ürküyor, ne tiksiniyoruz. Her türlü fikir ve kanaatlerin –kıymetleri ne olursa olsun– idrak ve iz'an sahibi kimselerce bilinip tanınmalarını istiyoruz. Bunun içindir ki bu memlekette Muhammed'den İsa ve Musa'ya, Heraklit'ten

Eflâtun'a, Aristo, Epikuros, Seneca, Epiktetos, Marcus-Aurelius, Saint-Anselme, Lilleli Alen, Abélard yahut Hindî, Farabî, Gazalî veya Saint-Thomas d'Aquin, Bacon, Pomponazzi, Montaigne, Descartes, Pascal, Hobbes, Spinoza, Leibniz, Locke, Kant, Malthus, Ricardo, Fichte, Hegel, Auguste Comte, Darwin, Spencer, Renan, Taine, Gobineau, Haeckel, Schopenhauer, Fourier, Saint-Simon, Marx, Bergson ve bunlardan sonrakilere kadar bütün felsefe, din, ideoloji kuranların, Yunan, Roma, Hint, Arap, Fransız, İtalyan, Alman, İngiliz veya İskandinav edebiyatçılarının eserlerini tercüme, tefsir ve neşr etmekte ancak fayda görüyoruz. Fransızların şu meselini unutmayalım: *Qui n'entend qu'une cloche, n'entend qu'un son.**

Söz şimdi zannederiz ki tenkidçinin "çok daha realist, çok daha canlı, çok daha kudretli" diye vasıflandırdığı *Les Paysans* (Köylüler) romanına geldi. Bu kitap kısaca şundan bahseder:

La Ville-aux-Fayes köylüleri, büyük toprak sahiplerinden General Moncornet ile zaman zaman sinsi, vakit vakit açık bir mücadele hâlindedirler. Balzac bu köylüler arasından dikkate değer tipler çıkarır: Tonsard bir sarhoş ve bir ahlâksızdır; gün olur ki hırsızlıktan çekinmez, karısı her kötülüğü mübah görür, kızları tarlalarda delikanlılarla düşüp kalkarlar. Bir de Fourchon vardır ki hileci, yalancı, hasetçi, kaba ve terbiyesizdir; yoksulun varlıklıya olan kininden faydalanarak bütün nâhiyeyi generale karşı ayaklandırıp onu nihayet topraklarını parça parça köylüye satmaya zorlar. Balzac bu eserinde köylü ruhunun zengine karşı isyan duygusu ile dolu olduğunu cemiyete haber vermek iddiasındadır.

Bu roman, hülâsasında işaret ettiğimiz görüşler noktasından, gerçi köylüyü aydınlatır (!); fakat dilimize iki sebepten tercüme edilmeyeceği zannolunur:

* "Sadece bir çanı işiten, sadece bir ses işitir." (D.C)

1. *Les Paysans*da Bourguignon lehçesi hemen hemen her sayfada bol bol kullanılmış olduğundan bunlar tercüme değil, olsa olsa memleketimizin herhangi bir tarafına ait köylü ağzı taklid olunarak tahrif edilecektir.

2. Bu roman noksandır. Balzac Les Paysans'ı son ikinci bahsin, yani "Meyhane Halkın Parlamentosudur" başlıklı kısmını ortasına kadar *La Presse* gazetesinde tefrika ettirebilmiş ve Louis-Philippe devri sansürünün yasağına uğradığı için üst tarafını taslak hâlinde bırakmıştır. Yazarın ölümünden sonra Bayan Balzac, kitabın geri kalan beşte ikisini bu taslağa ve kocasının az çok bildiği üslûbuna göre yeni baştan kaleme alarak 1855 senesi Haziran'ında *La Revue de Paris*de neşretmiştir. Fakat kitabın bu şeklini beğenmeyerek Balzac'ın metrukatı arasında bulabildikleri taslaklarla tamamlanmış farzettikleri parçaları birleştirip *Les Paysan*sı –güdük de olsa– toptan Balzac'a mal eden Balzacçılar da vardı; *Beşer Komedyası*nı baştan başa gözden geçirip *külliyat* hâlinde bastıran Marcel Bouteron gibi.

Tenkitçinin *Köy Hekimi*ne tercih edilmesi gerektiği mütaalasında bulunduğu *Köylüler*, Balzac'ın işte bu yarı kalmış eseridir. Sanırız ki *Köylüler* ancak bir külliyat vücuda getirilmek üzere Balzac'ın istisnasız bütün eserleri tercüme edilmek istendiği zaman en sonuncu olarak dilimize çevrilecektir. Bununla beraber bahsimizin mevzûu olan tenkid yazısının basıldığı dergiyi çıkarmakta olan [Üniversite] Kitabevi'ne tavsiye ederiz, *Les Paysans*ı bizzat tenkidçiye tercüme ettirsin. Bu, her bakımdan dikkate lâyık bir iş olurdu. *Le Père Goriot*lardan, *Illusions Perdues*lerden, *Cousin Pons*lardan mahrumken *Köy Hekimi*nin tercüme ettirilmiş olması ise bunların ve daha başkalarının tercüme ettirilmeyeceğine mi delâlet eder?

II. Önsöz'de ne *La Comédie humaine*, ne XIX. asır Fransasındaki sınıf kavgaları tedkik edilmiş, sadece Balzac'ın *Köy*

*Hekimi*ni hangi şartlar içinde yazmış olduğu tespit edilmek istenilmiştir. Bu maksada erişmek için bibliyografyada kaydolunan eserler ve bunlar arasında da tenkidçinin *démodé* sözü ile verdiği Lanson'un *Fransız Edebiyat Tarihi* ile tenkidçinin hiç temas etmediği Brunschwig'in, Mornet'nin eserleri yeter görülmüştür. *Köy Hekimi* tercümesinin tenkidçisi önsözü iddiasız maksadı içinde mütalâadan sonra bu husustaki fikrini söyleyecek yerde Lanson'un *démodé* olduğunu ve sınıf kavgaları hakkında daha geniş malumat arzu edecek olursak suallerimizi cevapsız bırakmamaya çalışacağını bildiriyor. Edebiyat doktoru, Yüksek Öğretmen Okulu ile Sorbonne'da *Maître de conférence*, daha sonra Yüksek Öğretmen Okulu Müdürü olan ve Fransız Edebiyatı'na dair yazdığı birçok ihtisas eserleri en titiz tenkidçilerce dahi beğenilen Lanson'un ancak takdirle okunmakta olan değerli eserine *démodé* denilmesini de, herhangi ciddî bir kitap hakkında böyle bir tâbirin kullanılmasını da itiraf edelim ki anlayamadık. Edebiyatta modası gerçekten geçmiş bir tarz varsa, o da küstahça tenkiddir.

XIX. asır Fransa'sındaki sınıf kavgaları hakkında daha geniş malumata birgün ihtiyacımız olacak olursa, "Bana bir kelime öğretene kul olurum" diyenlerden bulunduğumuz için, henüz hüviyetini öğrenemediğimiz bu bilgiç tenkidçiye de –arayıp bularak– başvurmaktan çekinmeyiz.

Önsöz'deki birkaç ehemmiyetsiz hataya gelince:

1. Balzac'ın imzasını taşıyan ilk eser *Le Dernier Chouan*-dır.

2. Balzac'ın muharrirlik hayatında inkisara uğrıyarak istiklâlini temin edecek ticarî bir teşebbüs olarak matbaacılığa atılmış olması ile "Raisson adında bir arkadaşının kendi ismini kullanarak *Codes Raisson* başlığı ile çıkardığı tarihî ve hukukî eserlerin yazılmasına iştirak etmiş ve şüphe yok ki gerek bunları ve gerek diğer kitapları ucuza mal edip müellif

ve tâbi, kârından istifade olunmak maksadıyla (...) kurduğu matbaa" cümlesinin ifade ettiği mânâlarda biz büyük bir fark görmüyoruz.

3. "Balzac'ın siyasî ve dinî fikirleri hep aynı rengi taşımamış, sosyal hâdiselerin seyrine müvazî olarak değişiklikler göstermiştir." Biz buna karşı bir düşünce ileri sürmedik; tam tersine *Köy Hekimi*nin hangi şartlar içinde yazılmış olduğunu tespite çalışırken, yazarın o devirdeki ruh hâlini de anlatmak istedik. Önsöz'deki şu iki cümle –sanırız ki– buna yeter delildir:

> Balzac'ın meşrutiyetçiliği işte kısaca budur. Ve kırk yılda dört devlet şekli değiştirmiş olan bir memlekette de fikir adamlarını bu ve benzer nazariyeleri müdaafa etmeleri, kurulu nizamı altüst eden büyük ihtilâçlardan sonraki nisbî sükun devrelerini devamlı kılmak için düşüncelerine göre çıkar yollar aramaları tabiîdir. Vâkıa Honoré de Balzac da o sırada meşrutiyetçilerin düşüncelerini yayan *Le Rénovateur* adındaki gazeteye yazmakta... vs.

* * *

Sıra tenkidçinin tercüme hatası telâkki ettiği kısımlara geldi:

> [1] Analığın ulvî tezahürü olan çocuğunu koruma duygusunun devamlı surette konusu olduğu hâlde bunu ilk önce anlamayan ve sonra unutan çelimsiz bir mahluka büyük ölçüde itina göstermek hususunda bu bîçâre insanların yakınlarıyla kendilerini çevreleyenlere yarın cennette edebî saadete mazhar olmak ümididir ki yardım eder.

Fransızcası:

... l'espoir de mériter les félicités éternelles aide, les parents de ces pauvres êtres et ceux qui les entourent à exercer en grand les soins de la maternité dans sa sublime protection incessamment donnée à une créature inerte qui d'abord ne la comprend pas et plus tard l'oublie.

Tenkidçi:

Mériter "mazhar olmak" değil, "hak kazanmak"tır; *inerte* "manevî faaliyetten mahrum" diye çevrilmeliydi. *En grand*ı "bütün genişliği ile" suretinde tercüme etmek gerekti. Zaten hemen itiraf edelim ki mütercimin ne demek istediğini bir türlü anlayamadık; Türkçe'de 'enkaz' mânâsına gelen 'yıkıntı' kelimesinin nereden çıktığına akıl erdiremediğimiz gibi." [s. 25]

diyor ve cümleyi aşağıya yazıyor:

Cennette ebedî saadete hak kazanmak ümididir ki bu zavallı mahlukların gerek akrabasına ve gerek etrafındakilere anneliğe has ihtimamların ulvî himayesini bütün genişliği ile icra hususunda yardım eder. Evvelâ anlamayan, sonra da unutuveren şuursuz bir varlığa mütemadiyen bahşedilen ulvî bir duygu... [s. 25]

Anlayamadığı birkaç cümleyi mal bulmuş mağribî gibi aklınca düzelten bu zavallı tenkidçinin iddialarını birer birer tahlil edelim:

Mériter "hak kazanmak" değil, "liyakat kesbetmek, lâyık olmak, mazhar olmak"tır. *Inerte* "manevî faaliyetten mahrum olmak" değil, tam tersine "maddî faaliyetten mahrum", yani "sıska, çelimsiz, hareketsiz" mânâsına gelir.

Inerte sans activité, sans mouvement propre. Mérite est le résultat d'une fatigue prolongée; en d'autres termes, de l'accumulation, dans le milieu intérieur, des déchets de fonctionnement qui sont inhibiteurs. Elle peut donc ressembler à une paralysie, etc...

Tenkidçinin özene bezene tertib ettiği cümle, bu sebeplerle baştan başa yanlış ve aslıyla taban tabana zıttır.

"Anneliğe has ihtimamların ulvî himayesini bütün genişliği ile icra"ya ne buyurulur? Türkçe diye bu cümleyi kaleme alan zat, kitap bastırmanın da ne güç bir şey olduğunu şimdiye kadar tecrübe etmemiş olacak ki mürettip arkadaşların bizlere sık sık yaptıkları azizliklerden birine, *yakınlarıyla* kelimesine *yıkıntılarıyla* şeklini verivermiş olmalarına da akıl erdirememiş.

> [2] Adalet ha! Sözünü tekrarladı. Bizler için hiçbir zaman adalet olmayacak; alacağımızı almak için baskı yapacağımız kimsemiz yok. –Midesine vurarak– bunu doldurmak da lâzım olduğundan beklemeye vaktimiz yok. İmdi, hayatlarını dairelerde ısınmakla geçiren adamların sözlerinde gıda maddelerindeki hassalar da olmadığından aylığımı bu umumî sermayeden almaya geldim, diyor ve bu arada elindeki beli çamura vuruyordu.

Şimdi tenkidçi devam ediyor:

> 'Tekrarladı' ile başlayan bir cümlenin 'diyor'la devam etmesine ve 'vuruyordu' ile bitmesine –gramer kaidelerince– cevaz verilmez. Zaten Fransızca'da *dît-il* deniliyor ki mütercimin tahayyül ettiği gibi indicatif présent değil, passé simple'dir. Binaenaleyh 'dedi' olarak tercümesi lâzımdır. Metinde 'vuruyordu' diye birşey yok. *Frappant*, participe présent'tır. Bu neviden misalleri kâfi görüyoruz. [Cemil Meriç, *agm*, sh. 25]

Türkçe'yi de unutup eski tabirle (!) beraber nasıl bağırmamalı: *Fa'teberû ya ûli'l-ebsar!*

Kamus'la çalışan tenkidçinin eli altında bir de gramer var: *indicatif présent*ı da *simple*i de, hatta Fransızca'nın pek meşhur *participe* kaidelerini de biliyor. Fakat *dit-il*lerin *dit*lerindeki *i*ler üstüne bol keseden birer '^' şapkası geçirmekten ve iddiasını isbat kastıyla Balzac'ı da cehillemekten çekinmiyor.

[3] "Gamlı ve acıklı bir adam." Fransızcası: "Taciturne et souffrant." *Taciturne* -bizim bildiğimiz- "az konuşan, sükutî" mânâsına gelir. Sonra, 'acıklı' adam'a sıfat olamaz. [s. 26]

Biz bu kelimeyi 'gamlı' ile karşılamışız. 'Acıklı' ise yanlış-doğru cetvelinde 'acılı' olarak düzeltilmiştir.

[4] Sahife 102'de mütercim, kendisine evlatları tarafından nasıl karşılandığı sorulan bir ihtiyarın "Vallahi bana evlatları gibi baktılar" diye cevap verdiğini anlattıktan sonra "Efendim, bu kelime Vauvenarque'nin dikkatini çarptı" diye devam ediyor. Mütercimi yanıltan cihet *mot* kelimesidir. Oysa ki *mot* 'kelime' mânâsına geldiği gibi "söz, cümle, vecize" anlamını da ifade eder. Burada Vauvenarque'in dikkatini çarpan herhangi bir kelime değil, bu cevaptır. [s. 26]

Biz de bir ukalâlık edelim: *Vauvenarque* değil, *Vauvenargues*; ve Vauvenargues'ın dikkatini çarpan da *cevap* değil, ihtiyar babanın çocuklarından bahsederken kendisini onların çocuğu yerine koyarak 'evlâtları' kelimesini kullanmış olmasıdır. Bununla beraber *söz* de, *cevap* da diyebilirdik... Böyle demekle ifadeyi değiştirmiş olmazdık.

[5] *Combattre* 'münazara' diye çevrilmiş. Şemsettin Sami "cerhetmek, çürütmeğe çalışmak" diyor ki doğrusu da budur. [s. 26]

Buradaki *combattre* kelimesi "cerh etmek, çürütmeye çalışmak" yerinde kullanılmamış; zira *combattre*ın lugat mânâsı "savaşmak, mücadele etmek", mecazî mânâsı ile "münakaşa etmek, münazarada bulunmak"tır; *combattre des préjugés, l'erreur* gibi.

Benessis "Néanmoins, je vais vous combattre, mon cher Pasteur" diyor. "Dediklerinizi hakikatmiş gibi kabul edemeyeceğim. Sizinle münazara/münakaşa edeceğim" demek istiyor; "sözlerinizi cerh edeceğim, fikirlerinizi çürütmeye çalışacağım" değil. Birkaç dost görüşürken *münazara* ve *münakaşa* ke-

limesini kullanabilirler; ama *cerh etmek, çürütmek* sözleri olsa olsa muârızlar arasındaki resmî toplantılarda kullanılabilir. O da bir dereceye kadar.

[6] *Une sourde haine* "derin bir kin" diye çevrilmiş; "gizli bir kin" denecekti. [s. 26]

Hayır efendim, zira *sourd* 'sağır' demektir. Burada *kin* bahis konusu olduğuna göre de "söz dinlemez, mantığa boyun eğmez, dinmez, devamlı bir kin" mânâsına kullanılmıştır. *Qui ne veut pas entendre, insensible à...** "Gizli kin" ise muhatabınca var olduğu bile belli olmayan kindir. Belki 'sinsi' diyebilirdik.

[7] *En fondant en larmes* mukabili "gözlerinden yaşlar akarak" denmiş. Fransızcasındaki kuvvet kayboluyor: "İki gözü iki çeşme, gözleri yaş içinde" denmeliydi. [s. 26]

Acaip şey! Yoksa tenkidçi buradaki *fondant* ile *fontaine* arasında bir münasebet mi tasavvur etmiş dersiniz? Fakat, şakayı bir tarafa bırakalım. Latince *fundere*den (dökmek'ten) gelen *fondre* kelimesi "bir şeyi ısıtarak su hâline getirmek" demektir ve Fransızca'da mübalâğa ile *larme* veya *pleurs* kelimeleriyle birlikte kullanıldığı zaman bol gözyaşı dökmeyi ifade eder. Tenkidçinin kuvvet ölçüsü nasıl bir ölçüdür ki "gözlerinden yaşlar akarak" sözlerini kuvvetsiz buluyor da şu pek tanınmış "Ah mine'l-aşk!" levhasını hatırlatan "iki gözü iki çeşme" tâbirini bize tavsiye ediyor? Zevk meselesi!

[8] "Bu meskenin sap damı noksansız, yosun içinde, fakat deliksizdi."

Fransızcası:

Le chaume de cette habitation était encore entier, couvert de mousses et sans trous.

---

* "Duymak istemeyen, duyarsız kalandır!" (D.C)

Chaume "sap dam" değil, "dam örten saman"dır. *Entieryi* de "henüz bozulmamış, olduğu gibi duruyordu" diye çevirmek lâzımdır. [s. 26]

Bugün *buğdaygiller* dediğimiz necliye fâsilesinin sâklarına Türkçe'de *sap* derler. *Saman* bu sapın döğen altında veya makinede kırılıp ezildikten sonra hayvanlara yedirilen veya bazı sanayi işlerinde kullanılan şeklidir. Anadolu'nun birçok yerlerinde buğdaygillerin sapları döşenerek meydana getirilen damların adı da *sap dam*dır.

Entieryi tenkidçi, "henüz bozulmamış, olduğu gibi duruyordu diye çevirmek lâzımdı" diyor. *Noksansızın* muhalif mefhumu "bozulmamış, tamam" değil midir?

[9] "Büyük kasvetlerin aslı": Les secret des grandes mélancolies.

Mélancolie 'kasavet' değildir; *secretyi* 'sır' diye tercüme etmek gerekir. [s. 26]

Biz de bir kere Şemsettin Sami'ye müracaat edelim:

Mélancolie bir dert ve kederden ileri gelen hüzün, gam, kasâvet, mâlihülya, kara sevda, tenha oturup düşünmek merakı.

*Secret*nin lügat mânâsı *sır*dır; ama 'aslı' ve 'esası' şeklinde de kullanılır: ***Ce qu'il y a de plus intime, de plus caché, le fond de...*** Boileau'nun şu mısraında olduğu gibi:

Le secret est d'abord de plaire et de toucher

"Büyük kasvetlerin sırrı" yahut "büyük mâlihulyaların sırrı" veya "büyük kara sevdaların sırrı" mı demeliydik?

[10] "En tevazulu harabeler": *Les plus humbles ruines.*

Tevazu Türkçe'de "alçak gönüllülük" demektir. Sayın mütercim néologisme mi yapıyor? Hâlbuki Fransızca'da ***humble***

"rampant, peu élevé de terre" demektir (bkz. *Dictionnaire National*). Burada "en gösterişsiz harabeler" denilebilirdi. [s. 26]

Tevazu Türkçe'de yalnız "alçak gönüllü" mânâsına gelmez. Bugünkü lisanımızda bu kelime Fransızca'daki bütün mânâları da taşır:

> *Humble, qui s'abbaisse volontier, qui a de l'humilité, qui marque de l'humilité, de respect, de la déférence.*

Buradaki *humble* 'muhteşem'in aksidir. Binbaşı Genestas'ın gördüğü harabeler ise herhangi tanınmış bir anıtın ihtişamlı yıkıları değil, mütevazı harabelerdir.

Tenkidçi -kabul ediyoruz ki- bir itirazında haklı, bir teklifinde de dinlenmeye lâyıktır:

> **[11]** *En les examinant bien, leur vie monotone, lot de tant de pauvres êtres, semblait presque enviable.*

Biz bu cümleyi, dikkatsizlik ederek, şöyle tercüme etmişiz:

> Kendileri ve biteviye geçen hayatları iyice tetkik edilirse, bunca fakir insanın alınyazısı, sanılırdı ki gıptaya lâyıktır.

Bu cümle şöyle olacaktı:

> Onlar iyice tetkik edilince, bunca zavallı insanın nasibi olan yeknasak hayatları, âdeta gıptaya lâyık sanılırdı.

Tenkidçi ise aşağıdaki tercüme şeklini teklif ediyor:

> Onlara dikkatle bakılınca bunca zavallı mahlukun müşterek nasibi olan yeknesak hayatları hemen hemen gıptaya lâyık görülürdü. [s. 25]

Bu cümlede *müşterek* kelimesi -aslında mevcut olmadığından dolayı- lüzumsuzdur.

> **[12]** "Vallahi mağrur bir cesareti var."

Fransızcası: *Ma foi, il a un fier courage.*

(...) *Fier* burada 'yaman' diye tercüme edilmeliydi. [s. 25]

Olabilir.

* * *

Bu garip tenkid yazısının –şimdi– en kaba, en çirkin, delilsiz ithamlarla dolu netice kısmına geldik:

> Hemen her sahifede rastlanan atlamaları tenkidimize ilâve etmeğe lüzum görmedik. Tercümenin Türkçesi o kadar orjinaldir ki nihayete kadar okuma sabrını gösterecek bir tek vatandaş tasavvur edemiyoruz. Bir taraftan en eski ve en mehcur sentaks şekillerini kullanan ve *İsa* diyeceği yerde *Yesu* diyen (s. 32) mütercim, az sonra hiç duymadığımız kelimeler, hiç görmediğimiz biçimde cümlelerle karşımıza çıkıyor. Büyük bir kısmına göz gezdirdiğimiz eser bizde bir tek his uyandırdı: mütercimin cesaretine hayranlık. [s. 26]

Köy Hekimi Nelson basımevince neşrolunan bir nüshadan dilimize çevrilmiştir. "Hemen her sahifede rastlanan atlamalar" sözlerini görünce "La Nouvelle Revue Française"in *Bibliothèque de la Pléiade* ünvanıyla neşretmiş olduğu *Balzac Külliyatı* arasındaki nüshaya baktık. Herhangi bir eksiklik veya fazlalık göremedik. Bu delilsiz ithamı, bu baştan başa kaba yazının en iğrenç taraflarından biri olarak ehemmiyetle kaydediyoruz. Tercümede atlamalar yoktur. Fakat hiçbir zaman ehli olamayacağı tenkidi böyle anlamış bu tıynette bir adam için asıl olan, hakikati feda etme pahasına da olsa, müddeasını ispat sadedinde inat ve ısrar göstererek kötülemeye ve çürütmeye çalışmaktır. O bir defa sapmış olduğu bu taşlı yolun bütün icaplarına katlanarak daha başka hatalara düşecek, "Tercümenin Türkçesi o kadar orjinaldir ki nihayete kadar okuma sabrını gösterecek bir tek vatandaş tasavvur edemiyoruz" gibi bir mânâsızlığı dahî irtikab edecektir. Hâlbuki tercümede bir orjinallik varsa, bu ancak bizim asla sadık kalmak ve yazarın hususiliğini nakle gayret etmekteki

itinamızdan ileri gelmektedir. Yüz küsur sene evvel yazılmış olan *Köy Hekimi*nin Fransızcası, esasen zevk veren bir üslûba malik olamadığında ittifak edilen Balzac'ın Fransızcasıdır. *Köy Hekimi* gibi, naklettikleri maceralarla eğlendirmeyen ve lâfız sanatıyla avutmayan ciddî kitaplar gerçek aydınlar tarafından okunur. *Adolphe, Cinq-Mars, Kırmızı ve Siyah, La Chartreuse de Parme, Mme Bovary, Renée Mauperin* yahut *La Rôtisserie de la Reine Pédauque* veya *Le Disciple*in ancak bu nevi kimselerce sonuna kadar okunabilecekleri gibi.

Köy Hekimi tercümesinin tenkidçisi delilsiz ithamlarına "Bir taraftan en eski ve en mehcur sentaks şekillerini kullanan ve *İsa* diyeceği yerde *Yesu* diyen (s. 32) mütercim, az sonra hiç duymadığımız kelimeler, hiç görmediğimiz biçimde cümlelerle karşımıza çıkıyor" diye devam ederken ancak yukarda izah ettiğimiz görüşü teyid etmekte, *Enfant-Jésus*nün "Çocuk Yesu" şeklinde tercümesini nedense eski bulmakta, hiç duymadığı kelimeleri -Türkçe kelimeleri- belleyip öğrenmeye çalışacak yerde, bunlara beğensizlik göstermekte; hiç görmediği biçimde cümleleri -yanlış iseler yanlışlarına işaret edeceğine- alışmış olduklarına benzemediklerinden dolayı hafifsemektedir. Tek kelimeler hakkında sütunlarca yazı yazmaktan usanmış olan bir kimse, büyük kısmını tedkik ettiği bir kitaba dair umumî hükümlere varırken birkaç misal vermeli değil miydi?

* * *

Tercüme zor bir iştir; fakat tenkid de onun kadar zordur. İşte bunun örneği: *Köy Hekimi*ne vücut veren altmışbeş-yetmişbin kelime arasında -metne göz gezdirmekle değil- bu metni pertavsızla inceledikten sonra bulabildiği beş-on cümle ile onbeş-yirmi kelimeyi yanlış sanan acemî tenkidçinin tercümedeki beceriksizlikleri...

Halbuki tenkid tarafsızlık, hoşgörü, anlayış, bilgi ve -başka bir kelime kullanmayalım- naziklik işidir.

Bu faziletlerle kendilerini cihazlayabilmiş olanların görüşlerine itibar olunur, dediklerinden feyz alınmaya çalışılır. Bunlar yapıcı, faydalı tenkidçilerdir. Yıkıp kötüleyerek kendini göstermek, çiğneyip ezerek üste çıkmak hevesiyle tenkide yeltenenin kötü işi de yüzüne vurulur.

Kaynak: Nasuhi Baydar, "Tercüme ve Tenkidin Zorlukları", *Tercüme*, III/17, s. 366-373, 19 İkinci Kânun 1943. krş. Nasuhi Baydar, "Tercüme ve Tenkidin Zorlukları", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 2, sy. 19-20, s. 17-23, Temmuz-Ağustos 1943. [Bu metin *Ayın Bibliyoğrafyası*nın sunumuyla beraber kısaltılarak yayımlanmıştır: "Balzac'ın *Köy Hekimi* adındaki eserinin 11-12 numaralı *Ayın Bibliyoğrafyası*nda Cemil Meriç tarafından neşredilmiş olan tenkid yazısına *Köy Hekimi* mütercimi Nasuhi Baydar, Maarif Vekilliği'nin *Tercüme* mecmuasının 17 numaralı nüshasında *Tercüme ve Tenkidin Zorlukları* başlıklı uzun bir yazı ile cevap verdi. Hüküm vermeği okuyucularımıza (!) bırakarak bu cevabın geniş bir hülâsasını sunuyoruz. Nasuhi Baydar, makalesinde Cemil Meriç'in tenkid yazısındaki başlıca noktaları belirtikten sonra bunları sırası ile şöyle canlandırıyor: ..."]

IV
Nasuhi Baydar'ın Ölümü Vesilesiyle

Cemil Meriç

18 Aralık 1963

Nasuhi Baydar ölmüş. Yaşıyor muydu? Ve kitapları köprü altında. Sahaftan çok tulumbacıya benzeyen bir herif, beş çuval kitap ediyor. Nasuhi onların çoğunu açmamış. Açtıklarını okumuş mu? Sanmıyorum. Bütün Nasuhi bu kitaplarda... yarım, darmadağınık. Ne istediğini, ne aradığını, niçin aradığını bilmeyen bir adam. Şöhretlerin gecekondu gibi inşa edildiği bir devirde, Haşim'in şüpheli himayesiyle "büyük mütercim" kabul edilmiş. *Thaisi* karşılaştırmadım, ama devir, *Les Dieux ont soif*ı "Allahlar Susamışlardı" diye çeviren Hüseyin Cahit'lerin allâme postuna bağdaş kurduğu devir. Yani Hüseyin Cahit Bey Allah'ın tek olduğunu, *ont soif*ın "indicatif présent" olduğunu bilmeyecek kadar hımbıl ve eşekti. Zaten tek kitap değil, tek sayfa çevirmiş sayılamaz: müsvedde... müsvedde...

Nasuhi, Cahit'ten çok daha soluksuz, çok daha bîçare. Düyûn-ı Umumiye'de memur. Ah bu Düyûn-ı Umumiye me-

murları! Batı kapitalizminin kavasları. Genelevde garsonluk, lağımcılık, yankesicilik çok daha şerefli iş.

Sonra Halk Partisi'ne yamanış. Milletvekilliği. Kültür Müşavirliği, ve ölüm.

Nasuhi bir cins isimdir. Frenk mekteplerinde okuyan köksüz, dâvâşız bir hayvan nev'i; Fino köpeği gibi bir hayvan...

Köy Hekimi için yazdığım tenkide terbiyesiz bir cevapla mukabele etmişti. Uzatmak istemedim. Evvelâ, Nasuhi güreşilmeye değer bir pehlivan değildi. Sonra *Ayın Bibliyoğrafyası* çıkmıyordu artık, ve *Tercüme Dergisi* bu efendilerin mikrofonuydu.

Nasuhi'nin hayatımın seyri üzerinde tesiri olduğunu sanıyorum. Maarif Vekâleti'nin iltifat ve ihsanlarında onun da payı olmak icabeder. Karım, bütün şartları -mürekkeb faizi ile- hâizken Elazığ'a tayin edilmedi. Bunda Halk Partisi'nin pek nüfuzlu milletvekili Nasuhi Bey'in parmağını görmemek güç.

Nasuhi'nin kızı, Sosyoloji'de asistan. Birkaç defa dersime de gelmiş. Ama babası ölür ölmez kitaplarını satabiliyor. Demek, kızı da yoktu Nasuhi'nin. Demek, baba da değildi. Bu kubbede hiçbir sada bırakmadı. Göçüp gitti.

Geçen seçimde Millet Partisi'nin namzediymiş; yani ne Batı kapitalizmine sadakat gösterdi, ne efendisi Halk Partisi'ne.

Nasuhi'nin tercümelerinden tek cümle kalmayacak yarın. Köprü altında, bir genelev salonunda bekleşen satılık kadınlar gibi, geçen yolculardan iltifat dilenen bir avuç kitap. Nasuhi bu kitaplardadır.

*Köy Hekimi*nin önsözünde André Ribart'ın *Histoire d'un Peuple*ü istişhad ediliyordu. Tenkidimde "Fransa tarihini sınıf kavgası ile aydınlatan bu eserden mütercim nasıl faydalanmış anlayamadık" demiştim. Bu çok yezitçe bir 'remarque'tı. Nasuhi, Ribart'ın kapağını bile açmamıştı. Açamazdı da. Nasuhi'ye hürmeten Ribart'ı ben aldım.

Basılı kağıt, yalnız para kazandırdı Nasuhi'ye. Nasuhi'ye ve Nasuhi'lere. Kötü para iyi parayı kovar. Kötü kitap iyi kita-

bı kovar. Ben bu bedbaht kalem esnafının Türk irfanına çok zararlı olduğuna kaniim. Su başını tutan onlar. Ama ne hazin ki bugün bir Nasuhi Baydar'ı aratacak kadar cahil ve nasipsiz kalem serserileri türedi.

Nasuhi Baydar bir cins isim; *ağaç* gibi. Yüzlercesi var, binlercesi var. Âdeta standart Türk aydınının ismi. Bir ucu Mehmed Celâl'de zincirin, öteki Tahsin Yücel'de.

Kitaplarını her elime alışta bir tanıdığı kaybetmiş olmanın hüznünü duyacağım. Boştu ve hiçti. Ama kokmuyordu. Tanımadım. Tahmin ederim ki bir kibarlığı, bir efendiliği, bir çelebiliği vardı. Halk Partisi *Altın Gözlü Kız*ın tedkikini ona vermiş. Bir iki ay beklettikten sonra telefonu açmış, "Tercüme mükemmel" demiş Cemal Hakkı'ya, "maalesef mükemmel".

Standart bir aydındı. Ama yerine geçecek olanlar daha kötü. Allah rahmet eylesin!..

Kaynak: CM, *Jurnal I*, s. 281-283, İstanbul 1998

V
Zavallı "Cesar Birotteau" Yahut Bir Doçentin Muzipliği

Cemil Meriç

Dünya hukukçularının hayranlığını kazanan *César Birotteau,* bir devrin ve bir zümrenin canlı tablosudur. Romanda coşkun ihtiraslar, kanlı maceralar arayan okuyucu bu esere hiç yanaşmasın. Restorasyon'un ilk yıllarında Parisli esnafın duygu, yaşayış ve düşünce dünyasını tanımak isteyenler, yirmi cilt tarihten çok bu romandan faydalanabilirler.

Balzac gibi bir yaratıcının acemî tercüme katilleri elinde soysuzlaşmasından endişe duyduğumuz için, İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Doçenti sayın Cevdet Perin'in emeklerini bu ölmez esere harcaması bizi çok sevindirdi. Salâhiyetli mütercimin ince buluşlarından faydalanmak emeliyle tercümeyi aslıyla karşılaştırdık. Hayretle gördük ki bir profesör namzedinin imzasını taşıyan kitap, nâdide bir hata koleksiyonu hâlinde. Yurda lisan hocaları yetiştiren sayın Cevdet Perin tevazu rekorunu kırmış ve münekkidin irfan seviyesini yoklamak için her sahifeyi muazzam yanlışlarla donatmıştır.

I. İbrahim Hilmi'nin meşhur önsözlerini* gölgede bırakan mukaddeme, nev-i şahsına münhasır bir *érudition* şaheseridir. Şecere meraklısı mütercim, daha ikinci sahifede "*Balzac*'ın *Blassa* ismindeki bir çiftçinin oğlu olan babası..." buyuruyor. Oysaki bu mevzu ile uğraşan bütün biyograflara göre: "*Blassa* romancının soyadıdır. Sonraları *Balzac* olmuştur. Dedesinin ismi ise Bernard'dır."[10]

Bir çırpıda yüzlerce *Balzacieni* yalancı çıkaran mütebahhir doçent, *İnsanlığın Komedyası*nı teşkil eden eserleri sıralarken *La Messe de l'athée*yi "Dinsiz Kadının Âyini" diye çeviriyor. "Fransız Dili Grameri" müellifinin sondaki *e muet*yi te'nis işareti sanmasına nasıl ihtimal verilebilir? Sayın mütercim, bu hikâyeye göz gezdirmek tevazûunda bulunsaydı "dinsiz kadın" dediği mahlukun, sakallı bıyıklı bir doktor olduğunu hayretle müşahade edecek ve adamcağızı ameliyat tahtasına yatırmaktan çekinecekti.

Aynı sahifede *interdiction* kelimesi 'yasak' diye karşılanmış, 'hacr' olacaktır. Zira Balzac hakkında şaşmaz hükümler veren doçent, görüyoruz ki *İnsanlığın Komedyası* ile zerre kadar meşgul olmamıştır. Zira 'yasak' diye adlandırdığı bu küçük roman, kocasının servetine konmak için, onu hacr altına aldırmağa kalkan *Markiz d'Espard*ın dalaverelerini anlatır. Kaldı ki "Balzac'ın eserleri" diye sunduğu liste de korkunç noksanlarla malûldur. Meselâ adları mektep kitaplarına geçen *Cousin Pons, Cousine Bette,* mütercimin derin mâlumatı sayesinde *İnsanlığın Komedyası*na kabul edilmemek talihsizliğine uğramışlardır.

II. Bu özlü mukaddemeyi de kâfi görmeyen doçent, eseri zengin şerhlerle süslemiştir. Haşiyelerin yüzde sekseni, mütercimin metne yaptığı ilâveleri göstermektedir. Balzac'ı şece-

---

* Cemil Meriç, Hamdi Varoğlu'nun Balzac'tan çevirdiği *Tılsımlı Deri* (İstanbul, 1940) adlı romanının girişindeki İbrahim Hilmi Çığıraçan tarafından yazılan 'Önsöz'ü kasd ve îma etmektedir.

10 Bkz. André Billy, *Vie de Balzac*, I/15-16, 1944

resi ve eserleriyle bu kadar yakından tanıyan bir bilginin, onu tashihe yeltenmek elbetteki hakkıdır. Ama bu dünyanın hiçbir dilinde, hiçbir ülkesinde misli görülmemiş bir cüretmiş. Daha iyi ya...

Geride kalan şerhler hakkında pek esaslı bir fikir verebilmek için iki orijinal örnek kâfi gelecektir. Mütercim –yahut musahhih– daha ilk sahifede [şöyle] buyurur:

> Philinte'le Alceste, Molière'in *Kocalar Mektebi* adlı komedisinin başlıca iki şahsıdır.

Konuşma diline geçen bu iki ismin *Misanthrope* piyesine ait olduğunu, *Kocalar Mektebi*nde hiç geçmediğini, Molière hakkında eser yazan Fransız edebiyatı doçentinden başka herkes bilir.

[Şu] şerh ise, dünya üniversitelerinin kapısına altun harflerle yazılacak bir keşfin ifadesidir:

> Balzac, Stendhal gibi Birinci Napoléon'un hayranı değildi. (s. 171)

Sainte-Beuve'den Thibaudet'ye, Curtuis'den Zweig'a ve André Malraux'ya kadar bütün münekkidler bunun tamamen aksini iddia etmişlerdir ve Balzac'ın her eseri İmparator'a karşı duyduğu büyük hayranlığın râşelerini taşır. Ne yapalım ki Balzac'ı tashihle iktifa etmeyen Cevdet Perin, *Balzacien*leri de sık sık yere vurmaktadır.

III. Tercüme yanlışları, en müsamahalı münekkidi çileden çıkaracak bir bolluk ve zenginliğin hazinesi hâlindedir. İlk otuz sahifeden rastgele örnekler verelim:

> [1] Öyle ise öldü, acaba öldürdüler mi? (s. 2)

Fransızcası:

> Il est donc mort! Se serait-il tué?

Türkçesi:

Demek ki öldü. Canına kıymış olmasın?

[2] Onu idari işlere karıştırmak, namuslu bir kadın için acınacak bir hâl değil mi? (s. 2)

Fransızcası:

Le mettre dans les fonctions publiques, n'est ce pas, foi d'honnête femme â faire pitié?

Bu hazin misal da gösteriyor ki mütercimin maksadı sadece muzipliktir. Fransız Edebiyatı doçentinin *foi d'honnête femme* gibi basit bir tabiri sökmemesine imkân var mı?

Siyaset âlemi harıl harıl yanan bir ocağa benzer. Ona elini uzatan alevden başka bir şey bulamaz. Doğru değil mi? Siyaset bugün etrafı kasıp kavuruyor. (s. 8)

Fransızcası:

Qui met la main â un bûcher en retire la flamme, est-ce vrai? La politique brûle aujourd'hui.

Türkçesi:

Ateşle oynayan kendini yakar. Doğru değil mi? Bugün politika da ateş gibi yakıyor.

[3]Prens gibi itibarda oluruz. (s. 9)

Fransızcası:

Nous serons comme des princes.

Türkçesi:

Paşa gibi yaşarız.

[4] Makassar yağma indireceğim darbeyi düşünmekten üç ay var ki gözüme uyku girmiyor. (s. 11)

Fransızcası:

Voilà trois mois que le succès de l'huile de Makassar m'empêche de dormir.

Türkçesi:

İşte üç aydır Makassar yağının kazandığı rağbet yüzünden gözüme uyku girmiyor.

[5] Bak sana şunu söyleyeyim! Namuslu kadınsın, başımın tâcısın ama... (s. 12)

Fransızcası:

Tiens! Il faut que je te dise ton fait! Foi d'honnête homme je l'ai sur le coeur.

Foi d'honnête femme, başka bir sahifede "Allah korusun!" diye çevrilmiş.

Allah cümlemizi korusun ama, sayın doçent, *foi de gentil-homme, foi d'honnête homme* gibi, bir fikri, bir sözü teyid için kullanılan ve bizim "Namusum hakkı için!", "Vallahi, ne yalan söyleyeyim!" tâbirlerimize mukabil olan basit kelimeleri nasıl olur da bilmeyebilir?

[6] F.B. büyük Fransız ihtilali sırasında saklandı ve ihtilâl hükûmetine sadakat yemini etmeyen bütün rahipler gibi o da ele geçtikleri takdirde en az kelleleri giyotinle uçurulan, âdeta vahşi hayvanlar gibi durmadan takib edilerek öldü. (s. 20)

Fransızcası:

F.B. se cacha pendant la révolution et mena la vie errante des prêtres non assermentés, traqués comme des bêtes fauves et pour le moins guillotinés.

Görülüyor ki mukaddemede, büyük cerrahî meharetle saçlı sakallı erkeği kadın yapıp çıkan sayın mütercim, bu defa da zavallı F.B.'yi eceli gelmeden öldürmek insafsızlığında bulunmuştur. Zira bu Fransızca cümlenin Türkçesi şudur:

> İhtilâl sırasında gizlenen F.B., vahşi hayvanlar gibi sıkıştırılan ve en sudan vesilelerle giyotine yollanan bütün yeminsiz papazlar gibi, serseri bir hayat sürdü.

[7] Sahife 22'de çok daha şaheser bir hata ile karşılaşıyoruz.

> ... César kendi kendine: "Eh ne yapalım yavrum" diyordu. Güllerin kıraliçesine...

Fransızcası:

> Si par hasard il (yani César) se plaignait, le premier commis souriait d'un air jovial:
>
> — Ah, mon garçon, disait-il, tout n'est pas rose â la reine des roses.

Türkçesi:

> César tesadüfen şikayete kalkışacak olsa, baş-tezgâhtar şenî bir eda ile gülümsüyor.
>
> — Ne yaparsın yavrum... diyordu. Güllerin kıraliçesine...

[8] Bir ay süren nekahat devresi müddetince ıtriyatçılıkla siyaset arasında bir işbirliği meydana getirmek için saçma sapan birtakım düşüncelere daldı.

Fransızcası:

> Pendant le mois que dura sa convalescence il fit de solides réflexions sur l'alliance ridicule de la politique et de la parfumerie.

Türkçesi:

> Bir ay süren nekahat devresinde, politika ile ıtriyatçılığı birleştirmenin ne kadar gülünç olacağını iyiden iyiye düşündü.

Vesaire, vesaire, vesaire...

Okuyucuyu sürprizden sürprize sürükleyen bu nefis tercümeyi, dil bilgilerini kuvvetlendirmek isteyen Romanoloji talebelerine hararetle tavsiye ederiz.

Kaynak: CM, "Zavallı "César Birotteau" yahut Bir Doçentin Muzipliği", *Yücel*, c. XX/114, sn. 13, s. 72-74, Nisan 1946

VI
Emile Zola Ve Assommoir

Cemil Meriç

Emile Zola'nın romanlarındaki şîve-i ifade için bizde bir misal aranacak olursa Sürurî'nin *Hezeliyatı* gösterilebilir.

Fransız diline ibadet derecesine varacak bir sevgi besleyen büyük üslûbkâr Anatole France, Zola'nın metîn, canlı ve erkek nesrinden takdir ve saygı ile bahsederken, *Hasan Mellah* muharriri Ahmed Midhat yukarıdaki hikmeti yumurtluyordu.

Belli başlı edebiyat tarihçilerimizden Mustafa Nihat da, imzasını taşıyan bir kitapta Rougon-Macquart müellifinden şöyle bahsediyordu: "Sanatkâr olmayan, üslûbu kuvvetli bulunmayan Zola..."

Diğer taraftan 10 numaralı *Tercüme* mecmuasında Lûtfi Ay isimli bir zat da "Zola bir filozof, bir realist değil, büyük bir şairdir" diyor.*

Paul de Cock'un hayrankârı Ahmet Midhat *Germinal* müellifini anlıyacak çapta değildi; böyle sakat bir hükme varması

* Bkz. Lûtfi Ay, "Jerminal", *Tercüme*, II/10, s. 336, 19 İkinci Teşrin [Kasım] 1941

Zola'yı okuyup hazmetmemesindendir. Fakat Zola'yı sanatın mabedinden koğmaya kalkışan sayın ėdebiyat tarihçimize ne diyelim? Mustafa Nihat *Zola* külliyatını etüd etmiş midir? Balzac ve Flaubert'den beri devam eden *üslûb* hakkındaki münakaşalardan haberi var mı? Zola'nın üslûbuna, dehasına ve hayatına saldıranların hangi mektebi, hangi cepheyi, hangi menfaati temsil ettiklerini biliyor mu? Hayır! Zira böyle olmasaydı, Yusuf Şerif tercümesi *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi* ile iktifa etmez, haklarında mütalâa yürüttüğü lâyemutları bizzat tanımaya gayret ederdi.

Iskartaya çıkmış mektep kitaplarından toplayabildiği malûmatla münekkidliğe özenen bay Lûtfi Ay, Zola'nın realizmini, ilmî kanaatlerini, zamanını nasıl aksettirebildiğini öğrenmek istiyorsa, mezkûr muharririn *Le roman expérimentali* ile, Barbusse'ün *Zola*, Paul Louis'nin *Les types sociaux chez Balzac et Zola* unvanlı eserini okumak zahmetine katlansın kâfi.

Zola büyük sanatkâr olduğu kadar da pervasız bir mücahiddi; irticaın, riyanın ve karanlığın pusu kurduğu bütün müesseseleri ilmin ve tenkidinin mübarek meş'alesiyle aydınlatan, ve çile çeken insanlığın sayhasını bütün azâmet ve heybetiyle asırlara haykıran bir mücahid. Bunun içindir ki o öldüğü gün, yüzbinlerce Fransız, tabutunun ardında matem ve ihtiram gözyaşları dökerken, Rochefort ve avenesi "Zola'nın ölüsünü mezbeleye atın!" diye ulumuşlardır.

Zola, bugün de, doğruya, güzele ve ışığa koşanlar için bir Prométhé; şerri, riyayı ve istismarı temsil edenler için bir 'deccal', bir 'domuz'dur.

Rougon-Macquart'lar ikinci imparatorluk devrinin *İlyada*sıdır. Cihan edebiyatının, hudutları ebediyeti kucaklayan Panthéon'unda tunçtan ve mermerden bir ehram silsilesi hâlinde yükselen bu heybetli eser bütün bir cemiyetin müzesi, bütün sefalet ve azametiyle bir devrin tablosudur. Ve biz

o kanaatteyiz ki Zola, *Beşerî Komedya* muharririnden sonra Fransa'nın en büyük romancısıdır.

Müellif bu yirmi ciltte, zamanını tahlil ve teşrih ettikten sonra, kalemini dine tevcih etti; hakikat'ten başka 'tanrı', ilim'den başka 'mürşid' tanımayan Zola, *Üç Şehir*inde, irticaın sığındığı son kale olan Katolikliğin otopsisini yaptı.

Bu üç kitabı okuyanlar, halkın, papazların, anarşistlerin dinden ne anladıklarını öğrendiler. *Londra*da bâtıl itikadlarla tıbbın karşılaştığını gördüler, *Roma*da entrika, denaet, iftira ve zehirle karşılaştılar. *Paris*te hıristiyanlığın iflâsına şahit oldular. O hıristiyanlık ki -Draper'in dediği gibi- Kâbesi olan Vatikan'da "şefkat ve merhamet Tanrısına doğru uzanan eller insan kanıyla kıpkızıldır."

Zola bundan sonra *Dört İncil*i yazdı. *Dört İncil* yeni nesillerin dua ve iman kitabı olarak kaleme alındı. *Dört İncil* kemâlin zirvesine yaklaşan üstadın, ışığına koşan insanlığa vasiyetnâmesidir. Bu mübarek vasiyetnâmenin gençlikten bütün istediği şu: "Seviniz ve çalışınız."

Ölüm döşeğinde inleyen Marc-Aurèle de Tuna kıyısında cenkleşen Roma lejyonlarına aynı kumandayı vermemiş miydi?

Maarif Vekilliği'nin *Germinal* ve *Assommoir* tercümesini teşvik etmesi çok isabetli bir karardır. Bu seçiş de ispat etmiştir ki Maarif Vekilimiz ve arkadaşları, cihan edebiyatının aynı büyük ve insanî vecdi duyabiliyorlar. Velûd mütercim Hamdi Varoğlu'nun *Germinal* tercümesini [İstanbul, 1941], -bazı ufak tefek hatalarına rağmen- kıymetli ve tavsiyeye değerli bulmuştuk. *Assommoir* hakkında neler düşündüğümüzü gelecek nüshada yazacağız.

* * *

İnsanlığın Komedyası'nda çalımlı düşesleri, türedi burjuvaları, dedikoducu taşralıları, entrikayla kaşarlanmış gazetecileri, kurt bankacıları, sünepe memurları, tüccarları,

kâşifleri, kanun adamları, kürek mahkûmları ve köylüleri ile bütün bir âlem var. Kısır bir sübjektivizm içinde bocalayan romanı kandan, çamurdan ve altından rüyalarıyla bütün bir devrin tablosu hâline getirmek şerefi şüphesiz ki Balzac'a aittir. Fakat 89 İhtilâli'nden hüsran ve inkisarla dönen şehir işçisinin kirli, karanlık ve kasvetli hayatını, düşünen insanlığın ibret gözü önüne seren ilk romancı Zola olmuştur ve *Assommoir* bütün iftiralara rağmen "halk tabakasını anlatan, yalan söylemeyen ve halkın kokusunu taşıyan" ilk romandır. Muharrir bu eseri hazırlarken günlerce varoşlarda dolaştı, koltuk meyhanelerinde oturdu. Atölyeleri, kulübeleri gezdi. Halkın şikâyetlerine kulak kabarttı, küfürlerini dinledi, acılarına ortak oldu. Argo kamusları karıştırdı, biyolojiye, tıbba dair ciltlerle eserler okudu, içtimaî ve tarihî anketlere, işçi tiplerini tasvir eden mehazlara başvurdu.

Münevver Fransız burjuvazisinin aşırı bencilliğiyle alay eden Michelet şöyle diyor:

> Onlar için *halk*, uşakları veya kapıcıları demektir. Şayet uşakları yoksa, kapıcıyla ülfet etmiyorlarsa, halkı ancak pencerelerinin ardından görür veya *Mahkemeler* gazetesinin havadislerinden tanırlar.

Klasik Fransız trajedisi, kapıları yedi ceddi asilzâde olmayanlara açılmayan bir saraydı. Haşmetli tâcidarlar, muhteris beyzâdeler, zarif prensesler meclisinde, kılıç oyunlarına ve teşrifat inceliklerine akıl erdiremeyen şehir halkının paçavralar içinde, ayaklı bir sefalet hâlinde dolaşan toprak işçilerinin ne işi vardır? Romantikler muhayyilelerinin, tunç kapıları realiteye kapalı şatosunda kendi iç sızılarını terennüm etmekten geniş kütlelerin acıklı hayatıyla alâkadar olmaya vakit bulamadılar.

Assommoir, iskeletlerinden kâşaneler kurulan aç ve ayyaş emekçilerin acıklı destanıdır. Sanatkârı çelik bir çember içine

sıkıştıran Aristo estetiği, şekilde ve mevzuda ulviyet vaz'eden sun'î kaideler, Zola'nın bu yeni hamlesiyle ananevî tahtlarından indirildiler.

Assommoir, ışık beldesi ve zevk mahşeri Paris'in çamurlu sokaklarına, müteaffin köşelerine, pancurlarından sefalet sızan kulübelerine tevcih edilmiş bir projectördür. Bu kitabın kahramanları süslü, düzgünlü, terbiyeli bir salon lisanıyla konuşmazlar; kendi kaba, metîn, taze ve erkek lehçeleriyle haykırır, düşünür ve küfrederler. Bunun içindir ki 1876'da *Le bien public* gazetesinde intişara başlıyan *Assommoir*, piyasanın tanınmış münekkidleri tarafından ıslık ve istihza ile karşılandı. Refahın verdiği ruhî rahavet içinde kâinatı gülistan tahayyül edenler, *Assommoir* muharririni ahlâksızlıkla itham ettiler.

Bunlara göre, Parisli işçiyi "tımarhane kaçkını bir ayyaş" şeklinde gösteren eser, iftiralarla dolu murdar bir kitaptı. Bazı münekkidler de muharririn kütlenin içine bir dilsiz figüran gibi karışmasını, kendi susup kahramanlarını konuşturmasını -sanatın ezelî kanunları nâmına- protesto ettiler. [Joris-Karl] Huysmans gibi genç istidatlar takdirkâr bir heyecanla müdafaaya geçtiler. Stéphane Mallarmé, Zola'nın lisan sahasında yaptığı yeniliği takdirle karşıladı. Anatole France *Le Temps* gazetesi sütunlarından "sevimli değil, fakat kudretli bir kitap" diye fikir yürüttü. Her soydan irticaın aleyhinde seferber olduğu kitap halk tarafından büyük bir rağbet gördü.

1877 Fransasında boruları öten tenkid şampiyonları, bugün isimleri çoktan unutulmuş fâni kalem amelesidir. *Assommoir* ise bütün medenî ülkelerde ibret, alâka ve takdirle okunan bir eser olmakta devam ediyor. İşte realitenin kudreti, ve hayatı aksettirebilmenin mükâfatı.

* * *

Hamdi Varoğlu, ideal bir mütercimde aranılan vasıfların bir çoğunu haiz. Fransızca'yı iyi anlıyor, Türkçesi sağlam ve sanatın birçok inceliklerine vâkıf. Bütün bu meziyetlerine rağmen tercümelerinde olmadık aksaklıklara rastlanması, kıyme-

tin sahife hacmiyle ölçüldüğü bir muhitte, hayatını kalemiyle kazanan bir mütercim olmasındandır. Garpte mesaisi muvaffakiyetle taçlanmış hiçbir mütercim tanımıyoruz ki sekiz-on muharrirle birden uğraşmış bulunsun. Edebiyat tarihinde yer alan tercüme üstadları hayatlarını bir şahsın külliyatına vakfedenlerdir.

Hamdi Varoğlu'nun *Meyhane*si bütün hatalarına rağmen muvaffak olmuş bir tercümedir. Mütercim Fransız argosunu iyi çözebilmiş, bazı pasajları en kabadayı meslekdaşlarına örnek olacak kadar güzel ve kusursuz çevirmiştir. İsmail Müştak tercümesinde sık sık görülen atlamalar da Hamdi Varoğlu'nunkinde pek nadirdir. Yalnız bazı kelimelere yanlış mânâlar verilmiş, bazı cümleler anlaşılmayacak hâle girmiştir. Mütercim mazurdur; herkes hataya düşebilir.

Ve eser Tercüme Bürosu tarafından 'tedkik' edilmiş olmasaydı, nadir kusurlar üzerinde durmaya lüzum görmeyecek, Türkçe'ye güzel bir kitap kazandıran mütercime teşekkürle iktifa edecektik. Şurasını da kaydedelim ki Tercüme Bürosu üyelerinin dikkat nazarına arzettiğimiz bu hataları görebilmek için öyle inceden inceye tetkike lüzum yoktur, eseri şöyle karşılaştırıvermek kâfi.

> [1] ... (çocuk) parlak sesiyle bağırdı. (s. 23)

Türkçede "parlak ses" dendiğini yeni duyuyoruz. Ne gariptir ki İsmail Müştak da "düzgün bir sesle" demiş.

Fransızcası:

> *(l'enfant) cria de sa voix claire...*

Littré'ye müracaat edilirse görülür ki *clair* kelimesi ses ve sada tavsifinde kullanıldığı zaman 'ince' ve 'net' mânâsı ifade eder.

> [2] ... Uzun uzun düşündükten sonra kafasında bu işi tasarladığı anlaşılıyordu. (s. 34)

Halbuki burada "tasarlanan bir iş" yok, "verilen bir karar" var; zaten Fransızca metinde (deniyor ki:)

On voyait qu'elle avait arrêté ça dans sa tête après de mûres réflexions...

Arrêter fiili ancak resim ve kompozisyon bahis mevzûu olunca "taslağını yapmak, tasarlamak" mânâsına gelir: *arrêter une esquisse.*

[3] ... fabrikanın yolunu tutmak tenezzülünde bulunuyorlardı. (s. 38)

Fransızcası:

Ils se décidaient à reprendre le chemin de l'atelier.

Evvelâ *atelier*yi 'fabrika' kelimesiyle tercüme etmek doğru mudur?

Atelier umumî olarak işçilerin çalıştığı yer demektir. Bir ressamın, bir heykeltraşın da atelyesi olur. Bu kelimenin menşei *atteller*'dir. *Attelle* yahut *astele* "marangozun tezgâhı" demektir. Kelime bilâhare bütün meslekler için kullanılmaya başlamıştır (bkz. Littré). Hâlbuki 'fabrika', daha dar bir mânâ ifade eder; "seri hâlinde imalât yapan müesseseler"e ıtlâk olunur. Binaenaleyh "fabrikanın yolunu" yerine, "çalıştıkları yerin yolunu" demek yahut –İsmail Müştak gibi– "işlerinin başına" tâbirini kullanmak daha muvafıktır kanaatindeyiz.

[4] Sonra *se décider* fiilinden "tenezzül etmek" mânâsı nereden çıkarılmış, anlayamadık.

[5] *Trou*'ye 'kovuk' denmiş (s. 24); 'kuyu' veya 'delik' dense daha iyi olacaktı.

[6] Hakikatte ise Adèle'le Virginie'nin paraları olduğu zaman kahveyi çoğu zaman onlarda içerdi. (s. 23)

Yanyana iki zaman fena kaçıyor. "Çoğu zaman" yerine, "çok defa", 'ekseriya' denilebilirdi.

[7] Aynı sahifede *très surpris* "çok hayret içinde" diye tercüme edilmiş. Türkçede "çok hayret içinde", "az hayret içinde" denmez; "büyük bir hayretle" demek lâzımdı.

[8] Kadınlara mahsus: "kollu ve kısa gömlek" mânâsına gelen *camisole* kelimesi birinci sahifede 'gömlek', 130'uncu sahifede 'entari', aynı sahifenin biraz aşağısında 'ceket' diye çevrilmiş. Olur mu?

[9] *Pipe* kelimesi 'çubuk' diye çevrilmiş (s. 136), iki satır aşağıda ise 'pipo' deniyor.

[10] "Bir kıvılcım çıtırdısıyla tutuşturuyor" denmiş. (s. 75) [Fransızcası:]

(un large rayon) qui allumait les milliers de vitres de la rive gauche d'un pétillement d'étincelles...

Burada *pétillement* (Aristo mantığının ahkâmına tevfikan) 'çıtırtı' olamaz. Kulenin üstünden karşı sahildeki pencere camlarının çıtırdısı duyulmaz. *Pétillement* 'çıtırdı' mânâsına geldiği gibi, *un vif éclat*, –Şemsettin Sami'nin tâbiriyle– "keskin parlaklık" mânâsına da gelir.

[11] *Son étonnement presque respectueux.*

"Âdeta hürmetkârane dereceye varan hayret" (s. 78) diye çevrilmiş. "Neredeyse hürmet derecesine varan hayretini" dense daha Türkçe olurdu.

[12] *Ils trouvaient tout ça très vilain. On travaillait joliment mieux la pierre au jour d'aujourd'hui* cümlesi tercüme edilmemiş. (s. 70)

[13] "Şimdi hâlâ hasretini çektiği bir delikanlı" denmiş. (s. 74)

[Fransızcası:]

Un jeune homme qu'elle pleurait encore.

Halbuki *pleurer quelqu'un* "birisinin hasretini çekmek" değil, "birisinin ölümünden, kaybedilişinden müteessir olmak, acı duymak"tır. İsmail Müştak, "hâlâ arkasından ağlayıp durduğu" diyor ki daha doğrudur.

[14] *Raideur hiératique* "ruhanî katılık" diye tercüme edilmiş (s. 70). Burada *hiératique* 'ruhanî' diye tercüme edilmemeliydi. Zira resimde, heykeltraşlıkta *hiératique* sıfatı "dinî ananenin tesbit ettiği şekiller" (dinin emrettiği, dinin telkin ettiği, ilhamını dinden alan ananevî şekiller) mânâsına gelir.

[15] *Chevalet* 'chevalet' diye tercüme edilmiş (s. 71), 'sehpa' denebilirdi. Hâlbuki *Pont-Royal* "Royal köprüsünün" diye çevrilmiş (s. 73). Şaşmamak mümkün mü?

Misalleri çoğaltmaya lüzum görmüyoruz.

Hamdi Varoğlu tercümesi, bütün bu saydığımız –ve daha da sayabileceğimiz– hatalara rağmen İsmail Müştak'inkiyle kıyas kabul etmeyecek kadar mükemmeldir. Gönül isterdi ki sayın mütercim Zola'dan Henri Bordeaux'ya geçmeyerek üslûbuyla ülfet ettiği Rougon-Macquart serisine devam etmek celâdet ve feragatini gösterebilsin.

Tenkidimizin gayesi, *Meyhane*nin Tercüme Bürosu'nun tedkikinden geçmekle büyük bir şey kazanmadığını tebarüz ettirmektir.

Kaynak: CM, "Emile Zola ve Assommoir", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 7-8, Temmuz-Ağustos 1942; "Meyhane (Assommoir)", *Ayın Bibliyoğrafyası*, sn. 1, sy. 9-10, Birinciteşrin 1942

VII
L'assommoir Tercümesi Üzerine Bir Tenkide Cevap

Hamdi Varoğlu

Yanlışı doğru sanmanın zararını, tenkidin de lüzumunu bilenlerdenim. Ancak doğruyu yanlış gibi göstermenin de haksızlık olduğuna kaniim. Bu cevap o kanaattan doğdu.

Cemil Meriç'in *Ayın Bibliyoğrafyası*nda çıkan bir tenkidi, hakkımda bazı iltifatlardan sonra, *Meyhane* adı ile çıkan *L'Assommoir* tercümesini didiklemiş. O iltifatlara teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu didiklemeye de cevap vermeyi bir "nefsimi müdafaa" vazifesi olarak yerine getirmek istiyorum.

Yalnız, bu işe başlamadan evvel, münekkidin şu sözleri üzerinde duracağım.

Cemil Meriç diyor ki:

> ... eser Tercüme Bürosu tarafından tedkik edilmiş olmasaydı, *nadir kusurlar* üzerinde durmaya lüzum görmeyecek, Türkçe'ye *güzel bir kitap* kazandıran mütercime teşekkürle iktifa edecektik. Şurasını da kaydedelim ki Tercüme Bürosu üyelerinin dikkat nazarına arzettiğimiz bu hataları görebilmek için *öyle inceden inceye* tedkike lüzum yoktur, eseri *şöyle karşılaştırıvermek* kâfi.

Kusurlar nadirse bunları meydana çıkarmak için eseri elbette *inceden inceye* tedkike lüzum vardır. Mademki eseri *şöyle karşılaştırıvermek* kâfi imiş, o hâlde kitap *nadir kusurları* ihtiva etmiyor, baştan başa hatadır. Bu takdirde de Türkçe'ye *güzel bir kitap* kazandırmış değilim.

Bu tezadı böylece belirttikten sonra asıl mevzua girebiliriz. Cemil Meriç diyor ki:

> Sahife 23'de: "... (çocuk) parlak sesiyle bağırdı" denmiş. Türkçe'de "parlak ses" dendiğini yeni duyuyoruz. Ne gariptir ki İsmail Müştak da "düzgün bir sesle" demiş. Fransızcası: *(l'enfant) cria de sa voix claire*dir. Littré'ye müracaat edilirse görülür ki *clair* kelimesi ses ve sada tavsifinde kullanıldığı zaman 'ince' ve 'net' mânâsı ifade eder.

Cevabım:

Türkçe'de "parlak ses" dendiğini münekkid yeni duymuş olmalı. Muharririn ifade etmek istediği fikri bu kelime veriyorsa –kanaatimce veriyor– bu "parlak ses" tâbirini –bütün salâhiyetsizliğime rağmen– benden sâdır olmuş bir *néologisme* telâkki etmek, okuyucu için de, münekkid için de bir fedakârlık teşkil etmezdi. Kaldı ki sesin pürüzsüzlüğünü anlatabilmek için Türkçe'de bundan başka kelime bulunduğunu bilmiyorum. Bizzat münekkidin işhad ettiği Littré, *claire* tâbirinin 'ses' bahsindeki mânâsını *aiguë et nette* yani "tiz ve berrak" diye vermiştir. "Çocuk, tiz ve berrak, yahut ince ve net sesiyle bağırdı" demek "parlak sesiyle bağırdı" demekten daha iyi, kulağa daha hoş, Türkçe'ye daha uygun gelmezdi sanırım.

Bütün bu mülâhazaları bir tarafa bırakıp, sayın münekkide, sadece, Türkçe'de "parlak ses" tâbirinin zaten mevcut olduğunu, dilimin ucuna kendiliğinden gelen bu vasfı *claire*in karşılığı olarak kullanmakta hiçbir mahzur görmediğimi söylemekle iktifa edeceğim.

Münekkid yine diyor ki:

> Sahife 34'de: "uzun uzun düşündükten sonra kafasında bu işi tasarladığı anlaşılıyordu" denmiş. Hâlbuki burada "tasarlanan bir iş" yok, "verilen bir karar" var.

Sayın Cemil Meriç'in 'tasarlamak' karşılığı ile Türkçe'ye nakledilişine itirazda bulunduğu kelime *arrêter*dir. Bu 'tasarlamak' fiilinde, ben –münekkidin zannettiği gibi– 'taslak' mânâsı aramış değilim. Esasen *tasarlamak* "taslak yapmak" değildir. Münekkid, bu noktada zühul ediyor. Vaktiyle Arap harfleri kullandığımız devirde *tasarlamak* "te-sad-elif-re-lâmelif-mim-kaf" ile yazılırdı. *Taslak*ı ise "te-elif-sin-lâmelif-kaf" ile yazardık. Binaenaleyh münekkidin iddiası gibi resimden, kompozisyondan bahsedilince, "taslak yapmak" mânâsını *tasarlamak* hiçbir zaman vermez. "Karar vermek" mânâsına *tasarlamak* kelimesinin kullanılması caiz olduğunu ispat etmek için –hiç âdetim olmadığı hâlde– ben de sayın münekkid gibi bir iki lügat kitabını öne süreceğim. Cemil Meriç, lûgat kitaplarında *tasarlamak* kelimesini arayacak olursa şu mânâları bulacaktır:

> *Tasarlamak*: kurmak, tasavvur etmek, zihinde hazırlamak, tertib etmek. (*Kamus-i Türkî*, Şemsettin Sami)
>
> *Tasarlamak*: zihinde bir şeyi tertib edip hazırlamak, kurmak, kararlamak, tasavvur etmek. (*Yeni Türkçe Lugat*, M. Bahaettin)
>
> *Tasarlamak*: tasarlayış, tasavvur etmek, kasıt, tasmim, düşünüp hazırlamak. (*Büyük Türk Lugatı*, Hüseyin Kâzım)

Bir nokta daha: Sayın Cemil Meriç'e şunu hatırlatmak isterim: Yeni dil cereyanı içinde *tasarlamak* tâbiri, *préméditation* (tasmin) mukabili olarak Ceza Kanunu lisanında yer almaktadır.

Münekkid: "Fabrika yolunu tutmak tenezzülünde bulunuyorlardı." Fransızcası: *Ils se décidèrent à reprendre le chemin*

de l'atelier" diyerek 38'inci sahifeden bir cümleyi aldıktan sonra burada iki noktaya itiraz ediyor:

Biri *atelier*'yi *'fabrika'* diye tercüme edişim;

İkincisi de *se décider*'den "tenezzülünde bulunuyorlardı" mânâsını çıkarışım.

Bu cümlenin başında "uzakta fabrika çanları çalınıyordu" diye bir söz geçer. *Atelier* mukabili 'fabrika'yı 'imalâthane'ye müraccah bulduğum için oradan aldım.

Sayın münekkidin tavsiye ettiği gibi: "işlerinin başına" demek belki daha iyi olurdu. Fakat her yazıcı, eserinin herhangi bir münekkid gözünden geçerken alacağı şekli evvelden hesap etmek, kelimelerini o münekkidin içtihadına, zevkine göre kullanmak mecburiyetinde olsaydı kalemi elinden bırakması icabederdi. Her münekkidin aklına gelen her sözü her muharrir, her mütercim elbette ki önceden keşfetmek kudretinde ve kullanmak mecburiyetinde değildir.

Se décider karşılığı "tenezzülünde bulunmak" tâbirine gelince, o kanaatteyim ki Zola'nın bu cümle ile tasvir ettiği aylak, geveze işçilerin "istemeye istemeye işbaşına dönüşlerini" bundan daha iyi anlatacak kelime yoktur. Burada 'tenezzül'ün *par extension* kullanıldığını; üstün bir kimsenin, "aşağılık bir şeye lütfen razı oluşu" mânâsında kullanılmadığını tasrihe lüzum var mı?

Acaba cümlenin ruhunu, o çok canlı tasviri, Türk okurunun zevkine varacağı o şekilde ifade edeceğim yerde "karar veriyorlardı" yahut "razı oluyorlardı" gibi bir karşılıkla, kelimeye sadık kalarak tercüme etseydim daha Türkçe, daha edebî, daha mânâlı mı olurdu? *Se décider* Meyhane'nin muhtelif yerlerinde birçok defa geçer. Cemil Meriç, bu kelimeye, başka sahifelerde ne karşılık kullandığımı da araştırmak zahmetine girseydi, oralarda da lugatın çorak sahifeleri dışında, sözün gelişine göre tercüme ettiğimi görecekti. Tercümede, söze değil, öze değer vermek lâzımdır kanaatindeyim.

Münekkid, 24'üncü sahifede 'trou'ya 'kovuk' diyeceğim yerde 'kuyu' veya 'delik' desem daha iyi etmiş olacağımı söylüyor. Ben bu fikirde değilim. 'Delik' burada aranılan mânâyı vermez. 'Kuyu' caizdir. Lâkin 'kovuk' kelimesinde hem *çukur*, hem *karanlık*, hem *derin* mânâsını, kelimenin kulağa akseden okunuş tarzından, daha iyi anlarız. Bunu da bırakalım, acaba kuyu deseydim bu sefer de 'çukur' veya 'hendek' tavsiyesiyle karşılaşmayacak mıydım? O mânâda o kadar çok kelime var ki!

Sahife 23'teki şu cümleyi ben de beğenmedim:

> Hakikatta ise Adel ile Virjin'in paraları olduğu *zaman*, kahveyi çoğu *zaman* onlarda içerdi.

Yalnız şu var ki, bu eciş bücüş cümle bir kaza neticesinde bu şekle girmiştir. Bunun ilk şekli şöyleydi:

> Hakikatta ise Adel ile Virjin'in paraları olduğu *zaman* kahveyi onlarda içerdi.

Sonra, prova tashihleri yapılırken cümleye şu şekli verdim:

> Hakikatta ise Adel ve Virjin'in paraları bulundukça kahveyi çoğu zaman onlarda içerdi.

Birinci şekildeki zamanla ikincideki zaman gözden kaçarak çiftleşmiş, cümle bu biçime girmiş, bu kadar sakat bir ifadenin kendini bilen hiçbir kalemden çıkmayacağını Cemil Meriç'in takdir etmesi, hiç olmazsa bir yazıcı sıfatıyla hepimizin zaman zaman kurbanı olduğumuz dizgi yanlışı salgınını düşünmesi lâzımdı.

Aynı sahifedeki "çok hayret" tâbiri Cemil Meriç'in iddia ettiği gibi Türkçe'de mevcut olmayan bir tâbir değildir. Olsa olsa bu tâbirden sonra gelen "içinde" sözü, "çok hayret" kelimesini kulağa hoş göstermiyor. Eğer bu ibare "çok hayret içinde" olacağı yerde 'etti' veya 'ettim' gibi bir fiil ile bitseydi buna yanlış

demek kolay olmazdı. Cemil Meriç'i buna dair olan tenkidinde bu bakımdan haklı görmekle beraber Türkçe'de "çok hayret" tâbirinin bulunmadığı iddiasını reddetmek zorundayım. "Az hayret" demeyiz, ama "çok hayret", hatta "pek çok hayret" sık sık kullandığımız sözlerdendir.

Kitapta birçok defa geçen *camisole* kelimesini üç yerde ayrı ayrı mânâlarla kullanmışım. Tek kelime ile ifadesi hayli tereddüt veren "kadınlara mahsus, kollu ve kısa gömlek" mânâsındaki bu kelime, o tek mukabili arayıp bulmak endişesi arasında, son tashihlerde bile gözden kaçmış, Cemil Meriç haklıdır.

Sahife 136'da iki yerde geçen *pipe* kelimesini bir defa "pipo" bir defa da "çubuk" diye tercüme etmişim. "Pipo", *pipe*-in Türkçeleştirilmiş şekli, 'çubuk' da Türkçe mukabili olduğuna göre, hata nerede anlayamadım. İlk satırda, "kısa çubuk" diye Guje'nin içtiği çubuk, şekil bakımından tarif ediliyor. İkinci cümlede ise anlatılan hâdise *çubuk içmek*tir. Türkçe'de "çubuk içmek" kullanılan bir sözdür. Kulağa "pipo içmek" daha iyi geliyor. İkinci cümlede ise çubuğun bir pipo olduğunu anlatmış olmak için 'pipo' demişim. Kaldı ki yukarıda da söylediğim gibi, 'pipo' da, 'çubuk' da nihayet aynı şeydir. Tenkide sebep değil, olsa olsa bahane teşkil edebilir.

Sahife 75'te *qui allumait les milliers de vitres de la rive gauche d'un pétillement d'étincelles* cümlesini, "bir kıvılcım çıtırdısıyla tutuşturuyor" şeklinde tercüme etmişim. Sayın münekkid, "Kulenin üstünden karşı sahildeki pencere camlarının çatırdısı duyulmaz" diyor. Bu kadarını, kulağım çok delik olmamakla beraber ben de bilirim; aksini de iddia etmiyorum. Fakat *çıtırdı* mutlaka işitilmez, görülür de. Çok uzakta yanan bir mangalın saçtığı kıvılcımları gördüğümüz zaman, bu manzarayı "kıvılcımın fışkırması" demek olan biricik, *çıtırdı* kelimesinden başka ne ile ifade ederiz? Zola'nın, buradaki *pétillement* kelimesine, münekkidin iddia ettiği gibi "keskin parlaklık" mânâsı vermek istediğini zannetmiyorum.

Nitekim Cemil Meriç'in, Şemseddin Sami Lûgatım ileri sürerek bu kelimeye bu mânâyı verişinde bir ufak dalgınlık eseri var. Gerçek, *pétillement* kelimesi bu mânâya da gelebilir; ama yanında *d'étincelles* gibi açıktan ilâve edilmiş bir başka tâbir bulunmamak gerektir.

Güneşin pencere camlarında titrek, yıldız yıldız ışıklar tutuşturduğu bir ânı anlatan *pétillementı* hele yanında *étincelle* bulunursa, ben bunu *kıvılcım çıtırdısı*ndan başka bir tâbirle anlatamam; hatta biraz dikkatli, insaflı olmak şartıyla bizzat Cemil Meriç de anlatamaz.

78'inci sahifedeki şu: "âdeta hürmetkârane bir dereceye varan hayret" cümlesinin, münekkidin tavsiye ettiği "nerede ise hürmet derecesine varan hayret" cümlesinden daha az Türkçe olup olmadığım insaflı okuyucuların takdirine bırakıyorum.

Sahife 70'te: *un jeune homme qu'elle pleurait encore* cümlesinin *pleurer* fiilini, "hasretini çektiği" ibaresiyle tercüme etmek niçin yanlış olsun? Hasreti çekilen delikanlının öldüğüne dair bir kayıt yok ki arkasından ağlasın. Kaldı ki "hasretini çekmek", buradaki *pleureri* daha geniş bir mânâda karşılayabiliyor.

Sahife 70'te: *raideur hiératique* "ruhanî katılık" diye Türkçe'ye çevrilmiş. Ne demek olduğunu bizim de bildiğimiz bu tâbiri münekkid bir kere daha anlatmak zahmetine girdikten sonra susuyor. Beğenmediği bu tâbirin yerine ne kullanmamı münasip gördüğünü söyleseydi belki kendisini haklı bulabilirdim.

Sahife 71'de: *chevalet*ye 'sehpa' dememişim de aynen 'şövale' tâbirini kullanmışım. Ressamlar 'şövale'ye 'şövale' derler. 'Sehpa' ender olarak kullanılır. Çünkü 'şövale', sehpalar içinde muayyen bir tip ifade eder. Bu itirazda da bir isabet göremiyorum.

Sahife 73'te: *Pont-Royal*'ı "Ruvayal Köprüsü" diye Türkçeleştirmişim, münekkid bunu da kusur sayıyor, "Şaşmamak mümkün mü?" sualini soruyor. Mümkün. İzah edeyim: Ter-

cüme etseydim o zaman hakikaten bir acibe yapmış olurdum. "Paris-Soir Gazetesi", "Illustration Mecmuası" yerine "Paris-Akşam Gazetesi" "Resim Mecmuası" demeyiz. Nitekim "Jurnal Paris-Soir'da okudum, Illustration Revüsünde gördüm" de demeyiz. Kaldı ki *Pont-Royalı* Türk okuruna anlatmak için -adı ilk defa geçtiği zaman- "Ruvayal Köprüsü" diye tercüme etmiş, sonraki cümlelerde alem olarak aynen kullanmışım.

Cemil Meriç'in tenkidleri, benim cevaplarım burada bitiyor.

* * *

Cemil Meriç, "Tenkidimizin gayesi *Meyhane*nin Tercüme Bürosu'nun tedkikinden geçmekle büyük bir şey kazanmadığını tebarüz ettirmektir" diyor.

Mütercimi mi, yoksa müdekkiki mi tenkid ettiği anlaşılamayan muârızımız evvelâ şu noktayı unutmuş: Maarif Vekilliği Tercüme Bürosu'nun vazifesi ve mecburiyeti, kendi tedkikine arzedilen eserlere bir şey kazandırmak değil; kelimeler üzerinde mütercimin kanaatini, içtihadını bozup kendi telâkkisine göre şekiller vermek de değil, sadece o eserin heyet-i umumiyesini asıl metne, dile uygunluk bakımından tartmaktır.

Bir eser sahibine, "Ben olsam şu kelimenin yerine falan kelimeyi kullanırdım, yazısını ona göre değiştirirdim" demek de ne tedkik edenin, ne münekkidin vazifesi, salâhiyeti içindedir. Tercüme Bürosu bunu yapmaya mecbur da değildir. Esasen hiçbir eseri satır satır, kelime kelime aslı ile karşılaştırıp bir hüküm vermeye maddeten imkân yoktur. Tercümenin kıymeti, eserin aslındaki havayı bozmamış olmasıyla ölçülür. Mütercimin vazifesi 'siyah'a *beyaz*, hatta *esmer* ve hatta ***bulanık*** diyecek kadar fahiş hata işlememek, cümleleri kendi diline naklederken anlaşılmaz şekillere sokmamaktır. Bunun dışında, birkaç kelimenin, mütercimle münekkid arasında görüş, kanaat, içtihat ayrılığına mevzu teşkil etmesi, eserin hücuma uğramasını bilmem icabettirir mi?

L'Assommoir'ı tercüme ederken hedefim –münekkidin de söylediği gibi– Fransız argosunu iyi çözmek, eserin havasını muhafaza etmekti. Buna muvaffak olduğumu sanıyorum. Ama Sayın Cemil Meriç kendi kanaatlarını taşımakta serbesttir; ben de kendiminkileri.

Kaynak: Hamdi Varoğlu, "*L'Assommoir* Tercümesi üzerine bir tenkide cevap", *Tercüme*, III/16, s. 290-293, 19 İkinci Teşrin 1942

VIII
Felsefe Sözlüğü

Cemil Meriç

89 İhtilâli'ni yaratanların sahifelerinden bilgi ve ümit emdikleri *Felsefe Sözlüğü* altın haçlı keşişlerin kalabalığı köleliğe zincirlemek için dini nasıl afyonlaştırdıklarım büyük bir belâgatle anlatır. 18. asrın mücadele şartlarını bilmeyenler, Kilise'nin manevî sultasını temelinden çatırdatan bu muazzam eseri *opportunist* bulabilirler. Unutmayalım ki imtiyazlarını maskeleyen ideolojiyi tenkidin tehditkâr hamlelerinden korumaya çalışan kılıç ile salib, bütün insanlık adına harekete geçen burjuvaziye karşı korkunç silâhlara mâliktiler. 1764, 1767, 1785'de çıkan kararlar maliye, siyaset, adliye, din hakkında neşriyat yapmayı katî surette menediyor; müsaadesiz yayınlanan -veya dışarıdan getirilen- kitapların muharrir ve tâbilerini en ağır cezalar bekliyordu.[11]

Çürüyen nazariyelerin fosforlaşmasını hakikî nur sanan mistiklerimize hararetle tavsiye ettiğimiz *Felsefe Sözlüğü,* dilimize Lûtfi Ay tarafından tercüme edilmektedir.

---

11 D. Mornet, *La Pensée Française du XVIIIème siècle*, s. 171-181

I. Mütercim Önsöz'ünde "uzun ve yorucu da olsa" eserin "tam ve nihaî bir" tercümesini vermek kararında olduğunu müjdeliyor. Batı tefekkürünün en büyük yol açıcıları dilimize girerken, çok defa hazin suikastlere uğrar, hüviyetlerini değiştirirler. Lûtfi Ay'ın sadakat endişesini büyük bir sevinçle selâmlayarak tercümeyi elimizdeki baskıyla[12] karşılaştırdık.

Bilindiği gibi Voltaire bu kitaba 18 Eylül 1751'de Potsdam'da başlamış; 1764'te küçük bir cilt hâlinde ve *Portatif Felsefe Sözlüğü* adıyla yayınlanan eser, irticaın fermanı ile umumî meydanlarda yaktırılmıştı. Sonraki baskıları gittikçe genişlemiş, büyümüş 3500 sahifeyi bulmuştur. (Kehl baskısı 7 cilt)

Bizdeki "Réimprimé d'après les meilleurs textes" kaydını taşımakta, Voltaire'in 'Ansiklopedi' hakkında sorularını ve 'Ansiklopedi'deki makalelerini *Dictionnaire philosophique* başlığı altında toplamaktadır.

Teessürle haber verelim ki Lûtfi Ay'ın tercümesi bu metnin ancak üçte birini tutuyor. Türk aydınını en çok ilgilendiren maddeler lisanımızda vatandaşlık hakkından mahrum bırakılmıştır. Örnekler verelim: *ABC ou alphabet, Académie, Agriculture, Allégorie, Alcoran, Anciens et Modernes, Antiquité, Art Dramatique*... vesaire, vesaire.

II. Dili yabancı kelimelerden temizlemek kaygusu sayın mütercimi sık sık hataya sürüklemiştir. Meselâ *âme animale* "canlı ruh" diye karşılanmış (s. 18). Genç yazıcı biraz İslâm felsefesi'yle uğraşmış bulunsaydı, 'ruh' yerine 'nefs'i tercih edecekti. *Ahlâk-ı Alâi*nin 23. sahifesinde *ruh* kelimesinin yalnız *nefs-i insanîye*, *nefs-i natıka*ya tabir edildiğini görüyoruz. Asım Efendi de *Kamus Tercümesi*nde "Ruh madde-i hayat olan vedia-i ilahiye'ye denilir ki hükema ona *nefs* ıtlak ederler" diyor. *Burhân-ı Katı*da ise, *can* hakkında şu satırları okuyoruz: "Ruh-ı hayvanî ki Türkçe'de dahi *can* denilir."

12 *Œuvres Complètes de Voltaire*, Edition J. Bry., tome I

Cevdet Paşa *Mukaddime-i İbn Haldun* tercümesinde hisler âlemi'nin fevkindeki malumat-ı külliye'yi idraka kadir ruhanî bir cevherden bahsederek "İşte bu cevher-i ruhanî ruh-ı insanî'dir ki ıstılah-ı hükemada *nefs-i natıka, nefs-i insanî* tabir edilir" der. *Lehce-i Osmanî* sahibi de ruhu "madde-i hayat, nefs-i natıka" olarak tarif eder. Kanaatimizce *âme animale*i 'can' diye çevirmek en doğrusuydu.

Mütercim "münakaşaya giren kimselerin girdikleri koskoca *çekişme*" diyor. (s. 76)

Fransızcası:

> *L'énorme contradiction des hommes dans la dispute.*

Sahife 186'da şöyle bir cümle var:

> Ve nihayet Bayle'nin *çekişme*deki bütün gayretiyle kuvvetlendirdiği kanaat.

Fransızcası:

> *Sentiment enfin fortifié par tous les efforts de la dialectique de Bayle.*

Demek ki sayın Lûtfi Ay *contradiction*u da, *dialectique*i de 'çekişme' kelimesiyle karşılamış. Bu terimin felsefî kıymetini -bizim gibi- *Lehce-i Osmanî* muharriri de kavrayamamış olacak ki "çekişmek, muaraza, münazara, tekdir" deyip geçiyor.

Contradiction 'mübayenet', 'tenakuz', hatta 'ayrılık' olarak çevrilebilirdi.

*Diyalektik*e gelince bunu olduğu gibi almak mecburiyetindeyiz; yoksa *diyalektik materyalizm*e "çekişme maddeciliği" demek lâzım gelir ki gülünç ve anlaşılmaz bir ıstılah yumurtlamış oluruz. Zaten dilimizde mevcut olmayan terimleri doğrudan doğruya kabul etmemiz gerekir. En salâhiyetli lisaniyatçılar bu nokta üzerinde ısrarla durmaktadırlar.[13]

---

13 Meselâ bkz. Michel Bréal, *Essai de Sémantique*, sh. 259-267

Hérétique 'mürted' diye çevrilmiş (s. 54). Vehbi Eralp *Felsefe Tarihi* tercümesinde bu kelimeyi 'rafizî' diye karşılamış. Rafizî "başbuğlarını terkedip ayrılan askerler" mânâsına geldiğine ve bir taifeye işaret ettiğine göre -bir dereceye kadar- caizdir.[14] *Mutezile* dense, ihtimal daha doğru olurdu.[15] Bununla beraber en münasibi *heretik* kelimesini kullanmak ve bir şartla izahını yapmaktı.

İtiraf edelim ki tercümenin birçok pasajları bize Sanskritçe bir metin kadar karanlık göründü. *Fazilet* gibi, lisanımızın öz malı olmuş kelimeler, aşırı bir taassupla tebalıktan iskat edilmiş. Bu kadar mübalâğalı bir 'purisme'in zavallı Türkçemize işkence olduğunu ve misâline ancak Nazi Almanyası'nda rastladığımızı hatırlatmadan geçemeyeceğiz.

III. Mütercim *scolastee* 'hoca' demiş (s. 127). Sahife 19'da şu cümle ile karşılaşıyoruz:

> İnayetini belli ettiği zamanlarda maddesiz, ölümsüz bir ruhun olduğunu gelip sana öğretmeseydi, buna dair hiçbir isbatın olmayacaktı.

Fransızcası:

> ... et s'il n'était pas venu t'apprendre dans les temps marqués par sa providence que tu as une âme immatérielle et immortelle, tu n'en aurais aucune preuve.

Providence "Tanrı'nın kudreti, iradesi, hikmeti" demektir; 'inayet'le alâkası yoktur. Burada *marquer* de "fixer, assigner" mânâsınadır.

Biz olsak şöyle derdik:

> O, ilahî iradesinin takdir ettiği anlarda gelip sana maddeden ve ölümden münezzeh bir ruhun olduğunu öğretmeseydi, bu hususta da hiçbir delilin olmayacaktı.

---

14 Bkz. *Kamus-ı Okyanus*, s. 424

15 Bkz. aynı eser

Sahife 36'da da aynı dikkatsizlik yüzünden cümle anlaşılmaz hâle gelmiş:

> Biz evrensel olan bu *Tanrı'nın inayeti* doğmasını bir sistem olarak değil, mâkul düşünen bütün kafalarca isbat edilmiş birşey olarak görüyoruz. Hâlbuki ruh'un özü, Tanrı'nın inayeti, fizik ötesi düşüncelere dair bütün mezhepleri ikiye ayıran sistemler tedkike tâbi tutulabilir.

Mütercim muhtelif sahifelerde *idée*yi de, *pensée*yi de 'fikir' kelimesi ile karşılamış, *opinion*a 'düşünce' demiş. *Raison* da, *entendement* de 'akıl' olarak tercüme edilmiş. En esaslı terimler üzerindeki bu lâubalilik *Felsefe Sözlüğü*nü 'tam' ve 'nihaî' olarak Türkçe'ye kazandırmak iddiasını güden bir mütercime yakışmıyor.

> Kötü niyetlerini, gafletlerini bu eserin yazılarını ruh'un madde olduğunu emniyet altına almış olmakla suçlandırmaya kadar ileri götürdüler. (s. 26)

Fransızcası:

> Ils ont porté la mauvaise foi et l'impudence jusqu'à imputer aux auteurs de cet ouvarge d'avoir assurer que l'âme est matière.

Impudence 'gaflet' değil, "arsızlık, hayasızlık"tır, 'küstahlık' da denilebilir. "Emniyet altına almak" hiç hoşumuza gitmedi; "dayanmak, iddia etmek, ileri sürmek" daha münasipti.

Garip bir Türkçe yanlışı:

- Bu millet böyle bu kadar az bir zaman içinde sanatları, bütün bilgileri icad edip memleketin bütün çehresini değiştirmek için herhalde çok marifetli, yorulmak nedir bilmeyecek kadar çalışkan insanlardı. (s. 122)
- Epikürcüler, tanrılığın insanların işine karışmayacağına kani idiler. Aslına bakarsanız onlar hiçbir tanrılığı kabul etmiyorlardı. (s. 77)

Burada *divinitéyi* 'tanrı' diye çevirmek lâzımdı.

> Hele Asyalılardan yüz yıl önce, yani Nuh Tufanı zamanındaki İbranilerden yüz yıl sonra... (s. 123)

Fransızcası:

> *Trois cent ans auparavant c'est-à-dire cent années aprés l'époque hébraique du déluge de Noé.*

Görülüyor ki "Nuh Tufanı zamanındaki İbraniler" mütercimin metne hediyesidir. Burada İbranîlerin Nuh Tufanı'na tahsis ettikleri tarih, İbranîlere göre Nuh Tufanı'nın olduğu devir bahis mevzûudur.

Örnekleri çoğaltmaya lüzum görmüyoruz.

İnsan zekâsının ve Fransız esprisinin en ihtişamlı âbidelerinden biri karşısındayız. Türk aydınının zevkle okuyacağı bu eser hem heybetli bir malumat hazinesi, hem azametli bir polemik nümûnesidir. Fakat Voltaire'in berrak ve ince üslubunu bütün canlılığıyla aksettirebilmek için sahifeler üzerinde günlerce uğraşmak lazımdır.

Mütercimin büyük bir gayret ve cesaret müjdeleyen bu çetin işe başlamadan önce İslâm-Türk felsefesiyle bir miktar meşgul olması, mevcut ıstılahları ince bir tedkike tâbi tutması, Voltaire'in diğer eserlerini -bilhassa *Felsefî Mektuplar*- mütalâa etmesi ve Lalande'ın Sözlüğünü [*Vocabulaire technique et critique de la philosophie*] yanından ayırmaması arzu edilirdi.

Kaynak: CM, "Felsefe Sözlüğü", *Tasvir*, 26 Eylül 1945 ("H. Şaman" imzasıyla)

IX
"Felsefe Sözlüğü" Tercümesi Üzerine Bir Tenkide Cevap

Lûtfi Ay

Üç yıldır tercümesiyle uğraştığım Voltaire'in *Felsefe Sözlüğü* üzerine geçenlerde, *Tasvir* gazetesinde "H. Şaman" imzasıyla bir tenkid yazısı çıktı.[16] O sıralarda aynı eserin basılmakta olan üçüncü cildini, Cumhuriyet Bayramı'na yetiştirebilmek için geceli gündüzlü çalışıyordum. Bay Şaman'a vermeyi gerekli bulduğum cevap bu yüzden gecikti. Şimdi sayın tenkidçinin yazısındaki sırayı muhafaza ederek itirazlarına cevap vermeye, *Felsefe Sözlüğü* okuyucularını şüpheye düşürebilecek bazı noktaları da aydınlatmaya çalışacağım.

* * *

I. Bay Şaman önce bazı maddelerin tercüme edilmemiş olmasına itiraz ediyor. Tercümemizi elindeki "Réimprimé d'après les meilleurs textes" kaydını taşıyan bir basım ile karşılaştırmış (*Œuvres Complètes de Voltaire*, ed. J. Bry, Tome I);

16 *Tasvir*, 26 Eylül 1945

Voltaire'in *Questions sur l'Encyclopédie* adlı eserindeki maddelerde *Ansiklopedi*deki makalelerini de *Felsefe Sözlüğü* içine alan bu basıma göre tercümemizin metnin ancak üçte biri kadar bir şey tuttuğunu 'teessürle' haber veriyor: "Birçok pasajlar tayyedilmiş, Türk aydınını en çok ilgilendiren maddeler lisanımızda vatandaşlık hakkından mahrum bırakılmıştır" diyor ve örnek olarak da tercümemize girmemiş olan bazı madde başlıklarını zikrediyor.

Bir kere şunu söyleyelim ki ne *Questions sur l'Encyclopédie* maddelerini, ne de Voltaire'in *Ansiklopedi*deki makalelerini *Felsefe Sözlüğü*nden saymaya ve onları da bu kitaba eklemeye hakkımız var. Voltaire sağlığında *Felsefe Sözlüğü* adı altında hangi maddeleri yayımlamışsa, *Felsefe Sözlüğü* o maddelerden ibarettir, ötekiler de bunun dışında kalan ve bir *Œuvres complètes*te ancak mélange'lar arasında yer alabilecek makalelerdir. Bazı tâbiler böyle düşünmemiş, meselâ Kehl basımında olduğu gibi, eserin, Voltaire'in sağlığında çıkmış olan 4. basımına giren bütün maddeleri aldıktan başka, *Ansiklopedi*de çıkan bütün makalelerle, müellifin alfabetik sıra güden bir eser için hazırlamamış olduğu *Questions* maddelerini de *Felsefe Sözlüğü* metnine ilâve etmiş olabilirler. Bu şekilde ortaya çıkan eser *Felsefe Sözlüğü* değil, yukarıda sözü edilen eser ve makalelerle büyütülmüş, cilt cilt sıralanmış yeni ve başka bir eser olur. Bizim tercümemize esas tuttuğumuz son 'Garnier' basımını hazırlamış olan Julien Benda ile Raymond Naves de böyle düşünmüşler ve *Felsefe Sözlüğü* metnine *Felsefe Sözlüğü*nden olmayan bütün öteki madde ve makaleleri katmayı doğru bulmamışlardır. Yalnız Sözlük'ün sonraki üç basımında müellifin bizzat esere kattığı yeni maddelerle, eski maddelere yaptığı ilaveleri, sıralarına göre, metinlerine aynen almışlar; Voltaire'in *Felsefe Sözlüğü*nde ele aldığı maddelerden, aynı başlığı muhafaza ederek *Questions*a geçirdiklerinde, sonradan meydana getirdiği değişiklik ve ilaveleri de 'Notlar' kısmında tam olarak vermişlerdir.

Böylece tercümemize esas tuttuğumuz metinde, 1943'de çıkmış olan ilk cildin başında da söylediğimiz gibi, Voltaire'in 1764'te *Felsefe Sözlüğü* adı altında çıkardığı bütün maddeler verilmiş, bunlara 1765, 1767 ve 1769 basımlarında çıkan maddeler de eklenmiştir. Son üç basımda çıkmış olan maddelerin başlıkları yanına konulan bir yıldız işaretiyle, bu maddelerin ilk olarak çıktıkları basım, not hâlinde o sahifenin altında gösterilmiştir. *Felsefe Sözlüğü*nde çıkmış olup da *Questions*da aynı başlık altında tekrar ele alınan ve bu bakımdan o maddelerin bir devamı gibi olan ilaveler, yeni bölümler, kısmen veya baştan başa yapılan değişiklikler de metinde, sıra numarası takib eden rakamlarla gösterilmiş ve not hâlinde her cildin sonuna konulmuştur. Kitabın başına konulan bir tabloda da her maddenin türlü basımlara göre sırası, değişiklikleri topluca gösterilmiştir.

Tercümede bu bakımı esas tutmakla okuyucuya *Sözlük*ü ilk şeklinden başlıyarak türlü basımlarda ve *Questions*da sonradan aldığı şekille tanıyabilmek, eseri meydana getiren 118 maddenin, bu maddelerle, ilgili konuların, Voltaire'in kaleminde ve kafasında geçirdiği inkişafları adım adım takib etmek imkânını verebildiğimizi sanıyoruz.

Bütün bu izahlar Sözlük'ün ilk cildinin başında verilmiş olduğuna göre Bay Şaman'ın ileriye sürdüğü itirazların ne kadar yersiz olduğu meydandadır. Gönül isterdi ki sayın tenkidçi eserin eksik olarak tercüme edildiği yolunda bu derece ağır bir ithamda bulunurken yalnız kendi elindeki basımlara değil, esas tuttuğumuz basıma da bir kere başvursun ve üç yıldır üzerinde büyük emeklerle çalıştığımız bir eseri, kendi keyfimize göre, indî bir ayıklamaya tabi tutarak, canımızın istediği yerleri seçerek değil, Julien Benda gibi değerli bir feylesof edebiyatçının ve Raymond Naves gibi 'Voltaire' üzerinde ihtisası olan bir profesörün şuurlu çalışmalardan sonra ortaya koydukları ve *Sözlük*e ait bütün maddeleri, türlü

değişikliklerine ve ilavelerine varıncaya kadar içine alan bir metni satır satır takib ederek tercüme ettiğimizi anlasın.

* * *

II. Bay Şaman, ikinci itiraz olarak "Dili yabancı kelimelerden temizlemek kaygusunun" bizi "sık sık hataya sürüklemiş olduğunu" ileri sürüyor ve bir örnek vermiş olmak için "Meselâ s. 18'de *âme animale* "canlı ruh" diye karşılanmış" diyor: "Genç yazıcı bir miktar İslâm felsefesiyle uğraşmış bulunsaydı ruh yerine nefs'i tercih edecekti."

Sayın Bay Şaman bundan sonra *ruh* kelimesine Ahlâk-ı Alâî'nin, Asım Efendi'nin, Burhan-ı Katı'ın, Cevdet Paşa'nın ve Lehce-i Osmanî'nin verdiği mânâları zikrederek: "Kanaatimizce *âme animale*i 'can' diye çevirmek en doğrusuydu" diyor

Tercümeyle uğraşanlarımız Fransızca'daki *âme* kelimesinin nuance zenginliği karşısında, bu kelimeyi, yerine göre tercüme etmekteki müşkilleri yakından bilirler. Hele bu kelime *Sözlük*teki gibi zaman zaman *âme végétative, âme sensitive, âme spirituelle* veya burada olduğu gibi *âme animale* şekillerinde karşılarına çıkarsa. Sözlük'ün *Âme* maddesini sayın tenkidçinin teklif ettiği gibi *nefis* diye tercüme etseydik, aynı maddede uzun uzun bahsedilen bütün öteki *âme* terkiplerine nasıl bir karşılık bulabilecektik? Mesela "Mais voile cette âme de la pensée qui en mille occasions, a l'intendance sur l'âme animale. L'âme pensante commande à ses mains de prendre..." cümlelerindeki *âme de la pensée, âme animale, âme pensante* için, "düşüncenin nefsi", "canlı nefis", "düşünen nefis" mi diyecektik? Yoksa birinci ile sonuncuyu bu şekilde bırakıp yalnız ikinciyi -Bay Şaman'ın teklif ettiği gibi- *can* diye mi tercüme edecektik? Voltaire her birinde ayrı ayrı *âme* kelimesini kullandığına göre tercümede de hepsi için ayrı kelimeyi muhafaza edebileceğimiz bir karşılık bulmak zarureti vardı. Onun için *ruh* bize müellifin bu kelimeyle yaptığı terkiplerde

her zaman, her şekilde kullanabileceğimiz en elverişli karşılık gibi geldi.

Sayın Bay Şaman'ın "Genç yazıcı bir miktar İslâm felsefesiyle uğraşmış olsaydı..." yolundaki 'itab'ını da yersiz bulduk. Voltaire'in *Felsefe Sözlüğü*nün İslâm felsefesine ait bir eser olmadığını herkes bilir. Kaldı ki burada, tercümeyi bugün yaptığımıza göre, eserdeki felsefe terimlerini İslâm felsefesinin terimleriyle değil, bugün gençlere okuttuğumuz Türk felsefe terimleriyle karşılamak zorundayız.

Birinci cildin 76'ncı sahifesinde *l'énorme contradiction des hommes dans la dispute* için "münakaşaya giren kimselerin düştükleri koskoca çekişme", 186'ncı sahifede de *sentiment enfin fortifié par tous les efforts de la dialectique* için "ve nihayet Bayle'in çekişmekteki gayretiyle kuvvetlendirdiği kanaat" dediğimizi belirten Bay Şaman *contradiction*u da, *dialectique*i de 'çekişme' kelimesiyle karşıladığımıza hayret ediyor. Haksız da değil. Yalnız sayın tenkidçi *Felsefe Sözlüğü*nün üç cildini tercüme etmiş bir mütercimin bu iki kelime arasındaki büyük farkı anlayamamış olmasına ihtimal vermeyecek kadar insaflı olsaydı burada bir tertip yanlışı olduğunu fark etmekte zorluk çekmezdi. Hakikat şudur ki, *contradiction* için kullandığımız 'çelişme' terimindeki 'l' harfi kitap dizilirken 'k' olmuş ve kelime 'çekişme' hâlini almış, bu yanlış tashih sırasında da gözden kaçmıştır.

Aynı şekilde bir yanlışlık da *impudence* kelimesinin tercümesinde olmuş; biz bunu *imprudence* şeklinde okuyup 'gaflet' mânâsı vermişiz. İyi niyetli bir okuyucunun bile aslıyla karşılaştırırken farkedebileceği bu yanlışlık da sayın tenkidçimizi bize uzun uzun ders vermek zahmetine sokmuş.

*Dialectique*e gelince, bu kelime için kullandığımız 'çekişme' karşılığını beğenmeyen Bay Şaman bunun yerine hangi kelimeyi kullanmamız gerektiğini gösteremiyor ve "Kelimeyi olduğu gibi almak mecburiyetindeyiz" diyor. *Lehce-i Osmanî*

muharririnin de kelimeye bu mânâyı vermiş olduğunu -üzülerek- itiraf eden sayın tenkidçiye göre, karşılığını bulmakta zorluk çektiğimiz bir kelimeyi, her terimi olduğu gibi almak zorunda imişiz. *Hérétique* kelimesi için kullandığımız 'mürted' karşılığı da iyi değilmiş. Bu kelimeyi de olduğu gibi kabul etmeliymişiz.

Bay Şaman'ın, yalnız karşılığı olmayan veya bulmakta zorluk çektiğimiz kelimeler için değil, karşılığı olan ve bulunması hiç de zor olmayan kelimeler için de böyle düşündüğü, öz Türkçe kelimelerin yanı sıra Frenkçe kelimelere, hem de imlâlarını acayip şekillere sokarak -kendi tabiriyle- "vatandaşlık hakkı" vermesinden anlaşılıyor. Yazısında: "... kilisenin manevî sultasını temelinden çatırdatan bu muazzam eseri opportunist bulabilirler", "bütün insanlık adına harekete geçen burjuvaziye karşı...", "birçok passajlar tayyedilmiş", "tercümenin birçok passajları...", "bu kadar mübalağalı bir purisme'in...", "insan zekâsının ve Fransız esprisinin en ihtişamlı âbideleri..." gibi sözler etmekten çekinmiyorlar. Sonra da bizi: "*fazilet* gibi, lisanımızın öz malı olmuş kelimeler, aşırı bir taassupla tebâlıktan ıskat edilmiş. Bu kadar mübalâğalı bir purisme'in zavallı Türkçemize işkence olduğunu ve misaline ancak Nazi Almanyasında rastladığımızı hatırlatmadan geçemeyeceğiz" diye paylamaya, hatta acayip bir şekilde jurnal etmeye kalkışıyorlar. Nazi Almanya'sında "dil dâvâsı" diye bir dâvânın ortaya atıldığından, bu yeni keşiften henüz kimsenin haberi olmadığına işaret ettikten sonra biz de Türkçe'ye asıl böyle lüzumlu lüzumsuz birtakım Frenkçe kelimeleri sokmanın ona işkence etmek olduğunu hatırlatalım. *Dialectique*e eskiler 'cedel' diyorlardı. Biz 'çekişme' demişiz, belki bu karşılık sayın Bay Şaman gibi bazı kimseleri tatmin etmemiş olabilir, yarın bir başkası, öz dilimizin malı olmak şartıyla, daha iyisini bulur, onu kullanırız. Biz şimdilik *diyalektik* demektense 'çekişme'yi, *fazilet* de-

mektense 'erdem'i tercih ediyoruz. Çünkü dilimizin sadeleştirilmesinde, yeni ve başkalarının malı olmayan kelimelerle zenginleşmesinde tercümelerimizin de bir hizmeti olduğuna, olacağına inanıyoruz.

* * *

III. Bunların dışında sayın Bay Şaman'ın bazı haklı tenkidleri de var. *Providence*a 'inayet' yerine "Tanrının iradesi", *divinité*ye 'tanrılık' yerine sadece 'Tanrı'; *l'époque hébraique du délugee* de "Nuh tufanı zamanındaki İbraniler" yerine "İbranilere göre Nuh tufanının olduğu devir" demek şüphesiz daha doğru olur. Bize, gözden kaçan bu gibi aksaklıkları ikinci basımda düzeltmek imkânını verdiği için Bay Şaman'a teşekkür ederiz. Yalnız *idée* gibi *pensée*yi de hususi bir tefrik gözetilmeyen hâllerde 'fikir' karşılığıyla çevirmekte büyük bir yanlışlık olmasa gerek, çünkü *Felsefe ve Gramer Terimleri* sözlüğü her iki kelime için 'fikir' karşılığını da kabul etmiştir.

Sayın Bay Şaman'ın makalesi, bize, tercümemizi sırf yanlış bulmak maksadıyla incelemiş olduğu intibaını verdi. Bu yıl üçüncü cildi çıkan *Sözlük* tercümesinin, ele aldığı çeşitli konular, Voltaire'in çok sade görünen üslubunun sayısız güçlükleri gözönünde tutulursa, küçümsenilmeyecek bir emeğin mahsulü olduğu inkâr edilemez, sanırım.

Her tercümeye kusur bulunabilir, bütün gayretlerine, bütün itinalarına rağmen her tercümeci yanılabilir. Yeter ki bu yanılmalar eserin bütününe tesir edecek kadar çok ve önemli olmasın. Bizden sonra elbette bu gibi eserlerin çok daha güzel, çok daha iyi tercümelerini yapanlar çıkacaktır. Bizim bütün tesellimiz bizden sonrakilere üzerinde yıllarca çalışılmış, elden geldiği kadar itina ile hazırlanmış metinler bırakmak olacaktır. İki yüzyıla yakın bir zamandan beri Türk okuyucusunun tanımamış olduğu *Felsefe Sözlüğü*nün elimizde iyi kötü bir eski tercümesi olsaydı, elbette işimiz daha kolaylaşırdı, yanlışımız da daha az olurdu.

Biz sayın tenkidçimizin sandığı gibi, büyük iddialar peşinde koşmuyoruz, sadece bir boşluğu doldurmaya çalışıyoruz.

Lûtfi AY
Millî Eğitim Bakanlığı mütercimlerinden

Kaynak: Lûtfi Ay, "*Felsefe Sözlüğü* tercümesi üzerine bir tenkide cevap", *Tercüme*, VI/33, sh. 259-262, 19 Eylül 1945

Not: 26 Eylül 1945'te yayımlanmış bir eleştiriye "19 Eylül 1945" tarihli bir dergide cevap verilemeyeceğinden, derginin, gerçekte, daha ileri bir tarihte neşredilmiş olması gerekir. Nitekim Lûtfi Ay da yazısının girişinde şöyle bir ifade kullanmıştır: "O sıralarda aynı eserin basılmakta olan üçüncü cildini *Cumhuriyet Bayramı'na* yetiştirebilmek için geceli gündüzlü çalışıyordum. Bay Şaman'a vermeyi gerekli bulduğum cevap bu yüzden gecikti."

X
1944'de Öldürülen Voltaire

Cemil Meriç

Feylesoflar asrına ferman dinleten Voltaire irticaın saltanatını temelinden çatırdatan bir kavga adamıydı. Kilisenin kini, öldükten sonra da şiddetini muhafaza etti. Kenarları yaldızlı kitaplar, hâtırasına hakaret kusarken, maskeli serseriler mezardaki kemiklerine saldırdılar. Fakat Voltaire'in adı, milletlerarası irticaın bütün gayretlerine rağmen, insanlığın kalbinde ihtiramla hâlelidir. Byron onun şahsında "Fransa'nın en büyük dehası"nı selâmlar.

Keşiş ordularımn asırlık intikamını almak şerefi Üniversitemizin kahraman bir asistanına nasipmiş: iftiranın ve tagallübün mahvedemediği Voltaire 1944 yılında Türkiye'de öldürüldü. Bu mucizeli muvaffakiyetin sırlarını hayret ve hayranlıkla açıklayalım:

Yirmi milyon okuyucuya "Voltaire'in eseri" diye sunulan *Mukadderat* nam kitapta Voltaire'e ait tek cümle bulmak imkânsızdır. Sayın mütercim, Türkçe yanlışlarından başka hiçbir kusuru olmayan yepyeni bir eser yaratmıştır. Voltaire'in bütün nükteleri büyük bir titizlikle kitaptan atılmış, cümleler düzeltilmiş, teşbihler değiştirilmiştir.

[1] İşte ilk cümle:

İnci gözlü, ince sözlü, güzel yüzlü, gözünün ziyası sultanım efendim.

Fransızcası:

Charme des prunelles, tourment des coeurs, lumière de l'esprit.

Türkçesi:

Gözlerin sururu, gönüllerin cefası, zekânın nuru.

[2] İkinci cümle:

İşte yüksek huzurunuza eski âlimlerden birinin kitabının tercümesini takdim ediyorum. Bu âlim bir ömür boyunca çalışmış ve bu uzun zamanda ancak bu kıymetli eseri vücuda getirebilmek saadetini bulmuştur.

Fransızcası:

Je vous offre la traduction d'un livre d'un ancien sage, qui ayant le bonheur de n'avoir rien à faire, eut celui de s'amuser à écrire l'histoire de Zadig, ouvrage qui dit plus qu'il ne semble dire.

Türkçesi:

Size eski hakîmlerden birinin yazdığı bir kitabın tercümesini sunuyorum. Başka işi gücü olmayan bahtiyar hakîm. Sadıkın hikâyesini yazarak gönül eğlemiş, talih... eser göründüğünden çok daha mânâlıdır.

[3] Üçüncü cümle:

Zira siz daha hayatınızın ilkbaharında bulunduğunuz için dirayetiniz ve güzelliğiniz gibi bilginiz de eşsizdir.

Fransızcası:

... Car quoique vous soyez dans le printemps de votre vie, quoique tous les plaisirs vous cherchent, quoique vous soyez belle et que vos talents ajoutent à votre beauté, quoiqu'on vous loue du soir au matin, et que par toutes ces raisons vous soyez en droit de n'avoir pas le sens commun, cependant vous avez l'esprit très sage, le goût très fin.

Türkçesi:

Gerçi ömrünüzün ilkbaharındasınız, bütün hazlar size kucak açmıştır; güzelsiniz, kabiliyetiniz de hüsnünüzü bir kat daha cazibeleştiriyor, akşamdan sabaha kadar methedilmektesiniz. Yani akl-ı selim sahibi olmamak tamamen hakkınız, hakkınız ama, yine çok zeki, çok anlayışlı, çok ince zevklisiniz.

[4] Dördüncü cümle:

Siz hakikati daha iyi görür ve işleri daha iyi anlarsınız. Dirayetiniz, temyiz kudretiniz büyüktür. Kendinizi ahbaplarınıza sevdirmiş ve hiçbir düşman kazanmamışsınız.

Fransızcası:

... Vous êtes discrète et vous n'êtes pas point défiante, vous êtes douce sans être faible, vous aimez vos amis et vous ne vous faites point d'ennemis.

Türkçesi:

Sır saklar, ama hiç kimseye karşı itimatsızlık göstermezsiniz, zayıf olmadığınız hâlde uysalsınız, dostlarınızı sever, kimseyi de kendinize düşman etmezsiniz.

[5] Beşinci cümle:

Efkârınıza ve hissiyatınıza kapılmaz ve ayıpçılar ayıplaya dursun, hiçbir fenalık yapmamış ve hiçbir fena şey söylememişsiniz.

Fransızcası:

... Votre esprit n'emprunte jamais ses agréments des traits de la médisance, vous ne dites point de mal et n'en faites, malgré la prodigieuse facilité que vous avez.

Türkçesi:

Zekânız hiçbir zaman dedikodunun nüktelerinden cazibe dilenmez. Ne kötü şey söyler, ne kötülük yaparsınız. Hâlbuki isteseydiniz ikisi de sizin için fevkalâde kolaydı.

[6] Altıncı cümle:*

Bu eserin aslı eski Geldanî dilinden (!) yazılmıştır. Bu dilde konuşanları ne siz, ne de ben gördük ve bu dili ne siz, ne de ben işittik.

Fransızcası:

... Il fut écrit d'abord en ancien chaldéen, qui ni vous ni moi n'entendons.

Türkçesi:

Eser eski Geldanice yazılmıştır. Bu dili ne siz anlarsınız, ne ben.

Sanskritçe, Arapça ve Acemce'ye vâkıf olduğunu ve eserdeki hikâyelerden bir çoğunun asıllarını bu lisanlarda okuduğunu beyan eden sayın mütercim bu pasajı da Çincesinden çevirmiş olacak.

Hikâyeye geçelim:

[1] Birinci cümle:

Terbiyesi, tahsili yerinde...

---

* Aslı: "Yedinci cümle:"

Fransızcası:

... Né avec un beau naturel fortifié par l'éducation.

Türkçesi:

Terbiye ile bir kat daha gelişen istidatlarla dünyaya gelmiş...

[2] İkinci cümle:

Zengin ve genç olmasına rağmen hissiyatına hâkim olup her zaman kendisini haklı görmek istemez, ve halkın zayıf noktalarına karşı hürmetsizlik etmezdi.

Fransızcası:

Quoique riche et jeune, il savait modérer ses passions; il n'affectait rien, il ne voulait point toujours avoir raison; et savait la faiblesse des hommes...

Türkçesi:

Zengin ve genç olduğu hâlde ihtiraslarını dizginlemesini bilir, hiç gösteriş yapmaz, kendini uluorta haklı çıkarmak istemez ve insanların zaafına hürmet etmesini bilirdi.

[3] Üçüncü cümle:

O Babil'de *konuşma* ismi verilen mânâsız gürültü ve boş dedikoduları sevmez, fakat onları yapanlara karşı da hakaret gözüyle bakmazdı.

Fransızcası:

... On était étonné de voir qu'avec beaucoup d'esprit il n'insultait jamais par des railleries à ces propos si vagues, si rompus, si tumultueux, à ces médisances téméraires, à ces décisions ignorantes, à ces turlupitudes grossières, à ce vain bruit de paroles, qu'on appelait conversation dans Babylone.

Türkçesi:

Çok zeki olduğu hâlde, Babil'de *sohbet* adı verilen o müphem, o insicamsız, o karmakarışık lâkırdılarla, o ulu orta çekişmelerle, o cahilâne kararlarla, o kaba saba hezeyanlarla, o mânâsız lâf ebelikleriyle alay etmeyişine herkes şaşardı.

[4] Dördüncü cümle:

Sadık bahusus kadınları tahrik etmek istemez ve onları kendi tahakkümü altına almaktan zevk duymazdı.

Fransızcası:

Zadig surtout ne se vantait point de mépriser les femmes et de les subjuguer.

Türkçesi:

Hele kadınları hor görmekle, boyunduruk altına almakla böbürlenmek Sadık'ın hiç yapmadığı şeydi.

[5] Beşinci cümle:

Yediğin zaman köpeklere de yemek ver. Zira onlar senden artanı yiyeceklerdir.

Fransızcası:

Quand tu manges, donne à manger aux chiens, dussent-ils te mordre.

Türkçesi:

Seni ısırsalar bile, yemek yerken köpeklere de ver!

Voltaire'i –Türkçe'ye değil– paçavraya çeviren mütercim, Papa hazretlerinden ne kadar minnet ve mükâfat beklese azdır.

Okuyucunun klâsik eserlere karşı gösterdiği alâkasızlıktan şikâyet eden Bâbıâli bezirgânları, gençliğe bu kıratta tercümeler sunmağa utanmıyorlar mı? Yalnız Voltaire'i değil, güzel dilimizi de paçavraya çeviren asistan ilmî haysiyetten nasipsiz mi doğmuştur? Yazarlarına kasideler neşreden *Tercüme* dergisi bu korkunç, bu tüyler ürpertici hataları teşhir etse günaha mı girer? Vesâire, vesâire...

Not: Bu eşsiz tercüme kahramanının adını, okuyucunun kadirşinas hâfızasına tevdî ediyorum: Ali Cevdet Genceli.

Kaynak: CM, "1944'de Öldürülen Voltaire", *Yücel*, c. XXI/119, sn. 13, s. 10-11, Eylül 1946

XI
Eserlerini Nasıl Hazırlıyorlar!

Cemil Meriç

I. Efsanelerin emzirdiği tarihî tenkidin granit temellerine dayanan İbn Haldun, sönmeğe yüz tutan Arap Rönesansı'nın son muhteşem fecridir. *Mukaddime*sinin mucizeli huzmeleriyle çağların ve cemiyetlerin karanlık örgüsünü aydınlatan Tunuslu feylesofun sesi, ne yazık ki asırlarca yankısız kalmış. Hazinelerimizin kıymetini kendinden öğrendiğimiz Batı tefekkürü de bu azametli dehâyı hayli geç tanımıştı. Quatremère *Mukaddime*yi 1858'de tab ettirmiş, birkaç yıl sonra da *De Slane* bu lâyemut fikir âbidesini üç büyük cilt hâlinde Fransızca'ya çevirmiştir. Bu tarihten itibarendir ki İbn Haldun Avrupa'nın birçok ülkelerinde takdirkâr okuyucular bulmuş ve muhtelif sosyologlar tarafından Marx'ın, Darwin'in, Auguste Comte'un müjdecisi olarak selâmlanmıştır. Çağdaş Arap yazıcıları da geçen nesillerin ihmalini unutturmak için İbn Haldun felsefesini ilmî metodlarla incelemeye gayret etmişlerdir. Fakat *Mukaddime* Pirizâde Sahib Molla'nın ve Cevdet Paşa'nın himmetiyle Fransızca'dan evvel Türkçe'ye kazandırıldığı hâlde bizde bu mevzuda intişar eden ilk hacimli eser 1940 damgasını taşı-

maktadır: "Hilmi Ziya-Ziyaeddin Fahri, *İbni Haldun*, Ankara Kütüphanesi."

Yirmi yıldır bu mevzu üzerinde çalıştığı hâlde *tarihşinas* Mükrimin Halil'in *şifahî izah*larına dayanarak hükümler veren Ziyaeddin Fahri, eserinin merhamet telkin eden manevî cılızlığına mukabil *sahtekârlık* yapmamış, müracaat ettiği mehazları açıkça işaret etmiştir.

Profesör, romancı, *essaiyiste* ve *scientisme dialectique* kâşifi Bay Hilmi Ziya ise, bu âlimâne telifiyle şatafatlı elkabına yeni bir sıfat daha eklemiştir: *cüretkâr*. Zira orijinal bir tedkik diye piyasaya sürdükleri eser G. Bouthoul'un -bir nüshası da üniversite kütüphanesinde bulunan- *Ibn Khaldoun [et] sa philosophie sociale* ünvanlı kitabından çalakalem yapılmış pek bayağı bir tercümedir.

Bu 112 sahifede Hilmi Ziya'ya ait yalnız üç satır vardır. Aksiliğe bakın ki su katılmamış bir ibdâ numûnesi olan bu küçük cümlede üç tane büyük hata bulduk. Profesörümüz "İbn Haldun 12 ciltlik büyük tarihi ile *Berberiler Tarihi* ve diğer birçok tarihî eserlerin müellifi olan [büyük] bir Arap müverrihidir" buyuruyorlar. [s. 121]

1. İbn Haldun'un büyük tarihi 12 cilt değil, 7 cilttir.

2. Bu 7 cildin haricinde ayrıca bir *Berberi Tarihi* yoktur.

3. İbn Haldun bu 7 ciltlik eserden başka hiçbir tarih kitabı yazmamıştır.

Sayın Hilmi Ziya, eserini baştan başa aşırmak tevazûunu gösterdikleri G. Bouthoul'un bibliyografyasına dikkat buyursaydılar, böyle bir vehme kapılmayacaklardı. Bu hususta tafsilât isterlerse, Mısır'ın tanınmış tarihçilerinden Muhammed Abdullah Innan'ın 1933'te intişar eden *İbn Haldun, Hayatuhu ve Turâsuhu'l-Fikriyye* [*Fikrî*] isimli etüdüne (s. 130-132, 175-177) yahut okumuş gibi zikrettikleri De Slane'nin *Les Prolégomènes*ine (I/XCV-XCVI) müracaat edebilirler.

II. Şimdi eserin yegâne orijinal tarafı olan tahriflere ve tercüme yanlışlarına bir göz atalım. Bouthoul de sahtekârlığa

tenezzül etmeyen her ilim adamı gibi De Slane tercemesinden naklettiği pasajların sahifesini göstermektedir. *Türk Tefekkür Tarihi* kürsüsünü işgâl eden bir profesörün Arapça metin ve Türkçe tercüme dururken De Slane'den *citation*lar yapması şüphe uyandıracağından Hilmi Ziya bu pasajları aynen çevirmiş, fakat nereden alındıklarını katiyen işaret etmemiştir. Yalnız Bouthoul'un *discours* kelimesine aldanarak 131. sahifede "İbn Haldun ilk nutkunun başında şöyle yazıyor" demek suretiyle *Mukaddime*nin fihristinden dahi habersiz olduğunu açığa vurmuştur; zira profesörümüzden başka her ilim adamının bildiği gibi, İbn Haldun eserini *kitap*lara ve *fasıl*lara ayırmıştır. Zaten gerek Arapça ve gerek Osmanlıca müellefatta *nutuk* diye bir tarif mevcut değildir. Bouthoul, Garplı bir müdekkik için mazur görebileceğimiz bir hata işleyerek diyor [ki]:

> La Politique d'Aristote était encore perdue â cette époque, comme la République de Platon.
>
> O devirde Aristo'nun *Siyaset*i de, Eflatun'un *Cumhuriyet*i gibi henüz kayıptı.

Hilmi Ziya ise, bizzat araştırmış gibi buyuruyor:

> İbn Haldun'a tesir etmesi lâzım gelen iki mühim eseri, yani Aristo'nun *Politik*iyle Eflatun'un *Republik*ini bilmiyordu. [s. 122]

Cümlenin gramatikal sakatlığını da ayrıca işarete lüzum görmüyoruz.*

Profesör bazı haşiyeleri lüzumsuz yere metne geçirmiş; sahife 123'ün ilk paragrafı Fransızca metnin 16. sahifesinin 1 numaralı *post-scriptum*udur. Serlevhalar kaldırılmış (121. sahifenin ikinci paragrafı, Fransızca metinde 14. sahifenin baş-

---

* "*Devlet* Arapça'ya tercüme edilmiştir. İbn Haldun'un *Devlet*i görüp görmediği hakkında bir kayıt yok. Görseydi bahsederdi, görmemiştir yani." (Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç'le Sohbetler*, (27 Ocak 1977), s. 93, İstanbul, 1993)

lığıdır) ve böylece harc-ı âlem mesâiye tahammülü olmadığı için güç cümlelerle karşılaşınca makaslamakta tereddüt etmemiştir; sahife 48-52'nin büyük bir kısmı atlanmıştır. İbn Haldun Felsefesi'nde birinci planda yer tutan 'asabiyet' (*l'esprit du corps*) tamamen bırakılmış, *Morale d'Ibn Khaldoun* tercüme edilmemiş, *Philosophie de l'histoire* mebhası (s. 63-73) tahrife uğramış ve makaslanmıştır.

III. Şimdi tercümeden örnekler verelim:

- Sahife 112, satır 25:

> Devrine nazaran tahsilinin tamamen ikmal edilmiş olmasına...

Fransızcası:

> Malgré qu'il ait fait des études très achevées pour l'époque...

Burada *achevé* sıfat olup "mükemmel, olgun, ileri" mânâsınadır. Şöyle denecekti:

> O devire göre pek mükemmel bir tahsil görmüş olmasına...

- Sahife 113, satır 29:

> Bu nokta onun sosyolojik nazariyelerinin teşekkülü itibariyle bilhassa mühimdir.

Fransızcası:

> *Ce point est intéressant à noter pour l'intelligence de ses théories sociologiques.*

Türkçesi:

> Sosyolojik nazariyelerinin anlaşılması için bu cihete dikkat etmek faydalıdır.

- Sahife 142, satır 1-3:

> İnsanlar muayyen bir medeniyet seviyesine yükseldikten sonra çok geniş insan zümreleri tarafından siyasî iktidar doğar.

Fransızcası:

> *Aussitôt que les hommes ont atteint un certain degré de civilisation il naît un pouvoir politique qui parvient à imposer ou à faire reconnaître son autorité par des groupes d'hommes trés étendus.*

Büyük adamların hataları da büyük oluyor. Orta derecede bir lise talebesinin kolayca sökebileceği bu cümle şöyle çevrilecekti:

> İnsanlar muayyen bir medeniyet seviyesine yükselir yükselmez, nüfuzunu çok geniş kitlelere kabul ettirmeğe ve tanıtmağa muvaffak olan siyasî bir iktidar doğar.

• Sahife 143'te daha muhteşem bir hata:

> *Din fikri* tesanüt ve cemiyeti temin etmeğe o kadar az kudretli idi ki artık salib seferleri bile nihayete ermiş bulunuyordu.

Fransızcası:

> *Sa valeur dynamique ainsi que sa capacité de maintenir un bien de solidarité devenait insuffisante aussitôt qu'il ne s'agissait plus de guerre sainte contre les infidèles.*

Türkçesi:

> *Bu fikrin* gerek dinamik ehemmiyeti, gerekse bir tesanüd rabıtası temin etmekteki kudreti müşerriklere [müşriklere] karşı mukaddes cihad açılınca kendini gösteriyor, bunun dışında tesirini kaybediyordu.

• Aynı sahifede şöyle bir cümle:

> Bundan dolayı sırf dinî esaslar üzerine dayanan bir hakimiyet nazariyesi gerek İslâm, gerek Garb âleminde kifayetsiz görülmeye başlamıştı.

Fransızcası:

À l'intérieur de l'Islam, comme à l'intérieur de la chrétienté, l'idée de fraternité religieuse n'a jamais suffi à unir, ni à apaiser les passions belliqueuses.

Türkçesi:

Hıristiyanlık âleminde olduğu gibi İslâm dünyasında da dindaşlık düşüncesi, hiçbir zaman ne birlik teminine kâfi gelmiş, ne de harpçı ihtirasları bastırabilmiştir.

- Sahife 145, satır 6, ve devamı:

Bunlar bir tarafa bırakılırsa, bütün tarihî vakalarda öyle kat'î bir determinizm hâkimdir ki müverrih ifade ettiği kanunların mukadder neticelerinden kaçınmak için birtakım amelî kaideler araştırmayı bile düşünür.

Fransızcası:

À part cela, un déterminisme très sévère régit tous ces phénomènes à tel point que notre auteur ne cherche jamais à formuler des règles pratiques destinées à éviter les conséquences fatales des lois qu'il énonce.

Doğrusu:

Bundan başka bütün bu vâkalarda o kadar haşin bir determinizm hâkimdir ki müverrihimiz ileri sürdüğü kanunların meşum neticelerinden sakınabilmek için pratik birtakım kaideler formüle etmeye katiyyen yanaşmıyor.

Hülâsa

Bu orijinal tedkik eserinde Hilmi Ziya'ya ait kısımlar, cümle yanlışları, tahrifler ve tercüme garabetlerinden ibarettir. Bouthoul'un kitabı kısaltılmış, paçavraya çevrilmiştir. Bu fecî tahrif ameliyesiyle de iktifa etmeyen sayın Profesör kalemini Pirizâde'nin *Mukaddime* tercümesine tevcih etmiş ve İbn

Haldun'un eserinden örnekler vermek bahanesiyle Osmanlıca'daki derin bilgisini (!) sarsılmaz delillerle ispat etmiştir:

1. Bay Hilmi Ziya *Mukaddime*yi okumadığı için bu pasajlar rastgele seçilmiştir. Bu itibarla da feylesofun azametli dehasını ifade edememektedir.

2. Uzun cümleler insafsızca makaslanmış, karışık terkibler atlanmıştır.

3. Profesörün güya Türkçeleştirdiği bu örneklerde *cünd-i sipah, tabiat-ı sâniye, zuhur ve huruç* gibi terkibler alabildiğine boldur.

Fransızca'daki ehliyetini gösterdiğimiz Türk Tefekkür Tarihi Profesörünün Osmanlıca'daki anlayışına [da] misaller verelim:

• De Slane'nin takdir ve hürmetle zikrettiği Pirizâde Sahib Molla'nın tercümesinde şöyle bir cümle var:

> Hususâ ki her devlette teâkub-ı mülûk ve imtidad-ı zeman ile hâsıl olmuş nice rüsum-ı me'lufe ve kavaid-i ma'rufe vardır ki tabiat-ı sâniye makamına kaim olmakla terk ve ferağı kabil olmayıp icra olunmakla telâfi-i mâfat ve tedbir ve müdavata mânidir.[17]

Hilmi Ziya bunu şöyle Türkçeleştiriyor:

> Bilhassa her devlette zamanla muhtelif hükümdarlar gelip geçtikçe nice yerleşmiş vergiler (!) ve tanınmış kaideler vardır ki bunlar tabiat-ı sâniye hâline geldiği için zararlarının telâfisine ve şifa bulmaya mânidir.

Türkçe'nin sentaksını dilediği gibi tahrif eden üstadın gramer yanlışlarına temas etmeyeceğiz. Havsalamıza sığmayan cihet, *rüsum-ı me'lufe*ye verilen "yerleşmiş vergiler" mânâsıdır; zira profesörümüzün ilk tahsil yaptığı devirde "re-

---

17 Pirizâde Sahib Molla, *Mukaddime*, s. 355, Mısır Topografya Destegâhı

sim, resmî, resmen, merasim" gibi basit iştikaklar *mekâtib-i rüşdiye*nin *devr-i ûla*sında tedris edilmekte idi. Filozofumuz tenezzül edip hiç olmazsa Lugat-ı Nâci'ye bir göz atsaydı, *resim* kelimesinin karşısında "âdet, usul-i devlet" müteradiflerini bulacak, De Slane tercümesini okumak zahmetine katlansaydı, 'resm'in *coutume* ile karşılandığını görecekti.

• Hilmi Ziya'nın kitabı, sahife 157, satır 29'da:

> O mevhum ziya hakikatte tükenme âlameti olduğu gibi...

Pirizâde tercümesi, sahife 356:

> Ol ziya-ı mevhum hakikatte intifa âlameti olduğu gibi...

İntifa 'tükenmek' değil, 'sönmek'tir. De Slane de bu kelimeyi *s'eteindre* masdarıyla karşılıyor.

*Şeytanla Konuşmaları*nı takdir ve ümitle selâmladığımız Hilmi Ziya, kendisinden ciddi ve olgun eserler beklediğimiz bir kabiliyettir. "Manevî bir intihar" diye vasıflandıracağımız bu fecî intihal, bize bir tek duygu telkin etti: *acı*.

Çömezlerin şatafatlı pohpohlarından mest olarak yeni doktrinler keşfine çıkan profesörün bu fikir derbederliğinden bir an evvel kurtulması, bu satırları imzalayan münekkidin en candan temennisidir.

Erenköy, 11/VII/944

Kaynak: CM, "Eserlerini Nasıl Hazırlıyorlar!", *Yücel*, XVIII/101, s. 31-34, Eylül 1944. Yeni neşri için bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Mabed İşçisi: Cemil Meriç*, s. 139-145, İstanbul, 2006

XII
Şairane Bir Çeviri Yahut Toplumbilimin Serüvenleri

Cemil Meriç

Önümde bir kitap duruyor. Okuyucuya "toplumbilim"in önemini anlatan arka kapak, eserin dilimize şair Cemal Süreya tarafından çevrildiğini belirttikten sonra "Bu da değerini artıran ayrı bir özelliktir" diyor.

Şairin şairi çevirmesine alışmıştık. [Jacques] Delille, Fransız Akademisi'ni *Les Géorgiques* ile fethetmedi mi? Gérard de Nerval'i ölümsüzleştiren kendi şiirlerinden çok *Faust* tercümesi. Edgar Poe'yu dünyaya tanıtan Baudelaire.

Yeni olan, bir şairin "olumlu bilimler"e el atması. İtiraf edelim ki Bouthoul'un ağır, yapışkan ve tatsız ifadesini zevkle okunur hâle getirmek için bir şairin himmetine ihtiyaç vardır. Ama sayın Cemal Süreya himmette biraz ileri gitmiş. Tercümenin bazı cümleleri Herakleitos'un hikmetleri gibi karanlık ve esrarlı, bazı cümleleri şuh bir yosma kadar sadakatsiz.

"Şiirsel buluş"lar kitabın isminden başlıyor: *Toplumbilim Tarihi*.

Sosyoloji, düşünce dünyasına Comte'un armağanı; melez bir kelime, bahtsız bir kelime ama tapulu; 1830'da doğmuş, *sosyal fizyoloji, sosyal fizik* gibi rakiplerini unutturmuş ve zorla kabul ettirmiş kendini. Türk Darülfünûnu *içtimaiyatı* benimsemiş, Türk Üniversitesi *sosyoloji*yi. Toplumbilim'in bir başka mahzuru da 'hukuk sosyolojisi', 'iktisat sosyolojisi', 'sanat sosyolojisi' gibi tamlamalarda kullanılamayacak kadar uzun olmasıdır. Sonra "toplumbilimin tarihi" değil, "toplumbilim tarihi" (sanat tarihi, edebiyat tarihi, felsefe tarihi gibi).

[1] Tercümenin ilk cümlesi bilmeceye benziyor:

> Toplumsal olaylar üstüne düşüncede en belirgin ilerlemeler, olayların alışılmış çizgilerini ve geleneksel çözüm yollarını aşmasıyla meydana gelen bunalım dönemlerinde ya da ortaya çıkan bir bunalım dolayısıyla olmuştur.

Şöyle denilebilirdi:

> Toplum olaylarıyla ilgili düşüncelerde kaydedilen en belirgin ilerlemeler, buhran devirlerinde veya bir buhrandan, dolayısıyla olaylar alışılmış çerçevelerin ve çözüm yollarının dışına çıktığı zaman gerçekleşmiştir.

[2] İkinci cümle daha nefis:

> Çünkü değişmeyi kavramamız ancak kendiliğinden oluyor.

Anladınız mı?
Oysa Bouthoul şöyle diyor:

> *Car nous ne percevons spontanément que le changement.*

Türkçesi:

> Zira tabii olarak ancak değişikliği fark ederiz.

[3] Üçüncü cümle bir harika:

> Düzen birliği sağlanmış, oturmuş bir devlette düşüncemizi bu açıdan (hangi açıdan?) hiçbir şey uyarmamaktadır.

Gördünüz mü felâketi! Devlet düzen birliğini sağlayınca düşünce uykuya dalıyor. Demek ki sosyal düşüncenin tek kaynağı anarşi. Comte'u, Durkheim'ı, Spencer'i yaratan hep "oturmamış devletler".

Bouthoul şöyle diyor:

> *Dans un état uniforme et stable, notre attention n'est pas sollicitée.*

Türkçesi:

> Düzenli ve kararlı bir durumda dikkatimizi gerektiren bir şey yoktur.

[4] Devam edelim:

> Toplumbilim, doğuşundan itibaren bir konuyu dönüşümü içinde izleyen tek bilim dalıdır.

Fransızcası:

> *La sociologie est la seule science qui dès sa naissance ait poursuivi l'étude d'un objet en voie de transformation perpétuelle.*

Türkçesi:

> Sosyoloji, doğuşundan beri, incelediği konu boyuna değişen tek ilimdir.

[5] Sayın Cemal Süreya, birkaç satır sonra şöyle diyor:

> Her toplumda, belirli ve çok ender olarak deneysel nitelik taşıyan bir toplumbilim vardır.

Fransızcası:

Il existe dans chaque société une sociologie latente, rarement exprimée.

"Çok ender olarak" değil, 'nadiren'. "Deneysel bir nitelik taşıyan" değil, "ifade edilen". 'Belirsiz' değil, 'gizli'.

[6] Karşı sayfada, şunları okuyoruz:

Bunlar Doğu halklarında özellikle din uğraşlarının nice önemli yer tuttuğunu gösteriyor.

"Doğu halklarında" değil, "doğu kavimlerinde". "Din uğraşlarının" değil, "dinî kaygıların", "dinî sorunların".

Uğraş: bir güçlülüğü, bir kötülüğü ortadan kaldırmak için yapılan uğraşma, mücadele. (TDK Sözlük)

"Nice önemli yer tuttuğu", şairane bir söyleyiş olacak. Düzyazıda "ne kadar önemli, çok önemli" denir.

[7] Birkaç sayfa çevirelim:

Bütün kurgularını bir ahlâk düşüncesi hâlinde geliştirirler, eşitçi düşüncenin kanıtlarını verirler...

Fransızcası:

Toutes leurs spéculations procèdent des préoccupations éthiques: ils font preuve d'esprit égalitaire...

Türkçesi:

Bütün düşüncelerinin kaynağında, ahlâkî kaygılar vardır: eşitlikten yanadırlar...

[8]Platon'un savları, vargıları, gerçek bir toplumsal felsefe sistemi ortaya koyan dev bir yapıtta, *Cumhuriyet*te toplanmıştır. (s. 11)

Platon'un Türkçesi *Eflatun*dur, İngilizcesi *Plato* olduğu gibi. *République* Latince *res publica*nın Fransızcası. *Res publica*: 'Devlet'. Eflatun'un kaleme aldığı eserin adı: *Hé Politeia é peri tès dikès.*

Sayın *Toplumbilim* çevirmeni, o "dev yapıt"a bir göz atmak tenezzülünde bulunsa idi, Atinalı filozofun ütopyası ile *Cumhuriyet* arasında hiçbir münasebet bulunmadığını anlardı. Kaldı ki gerek Milli Eğitim Bakanlığı'nın, gerekse Sabahattin Eyuboğlu'nun çevirileri *Devlet* başlığını taşımaktadır. Eflatun'un tek amacı vardır: ferdi ile [birlikte] devleti de aristokratlaştırmak. Yani ferdi aklın, devleti de en değerli vatandaşların yönetmesini ister Eflatun. Sosyoloji ile ilgisi olan her üniversite talebesinin pekâlâ bildiği bu gerçekler sayın şairimizin de meçhulü olamaz. Bu şairane tasarrufu, onun *Cumhuriyete* karşı beslediği aşırı sevgi ile izah etmekten başka çare yok.

Ne yazık ki üstadın bütün tasarruflarını aynı kolaylıkla vuzuha kavuşturamıyoruz.

[9] Okuyalım:

> Hatta Platon bazı yaş sınırları dışında ve yasaca belirlenmiş durumlarda baba olan yurttaşlara çocuklarını kurban etme hakkı vermeğe kadar götürür işi. (s. 12)

Aman yarabbi! Neler söylüyor bu 'Platon'?

Fransızcası:

> Il va même jusqu'à déclarer sacrilèges les citoyens qui s'aviseraient d'être pères en dehors des limites d'âge et des conditions réglées par la loi.

Görüyoruz ki, Eflatun hiç kimseye böyle bir cellatlık hakkı vermemektedir. Zaten doğan çocuk toplumundur, baba çocuğunu tanımaz bile.

Bouthoul şöyle diyor:

> Eflatun, kanunun belirlediği yaş ve durumlar dışında, baba olmağa yeltenenleri küfürle suçlayacak kadar ileri gider.

Sayın Cemal Süreya "Eflatun-u ilahî"ye niçin kıymış acaba? Neden o büyük ahlâkçıyı bir cinayet fetvacısı kılığına sokmuş?

Bu akıl almaz bühtanın tek gerekçesi olabilir: Devlet yazarının, şairleri, sitesinden kovmuş olması. Sevimli şairin kinini başka nasıl izah edebiliriz?

[10] İnsan ruhunun bu dengesi, kendi görüntüsü olan toplumda şu üç kastla kurulmalıdır. (s. 13)

Doğrusu:

İnsan ruhundaki bu denge topluma da yansımalı, o da, insan ruhu gibi, üç kasttan (yani üç kısımdan) kurulmalıdır.

[11] Aristotales'in düşüncesi Platon'unki kadar tutkulu değildir. (s. 14)

Bouthoul *audacieuse* diyor. 'Tutkulu' değil, 'cesur'.

[12] Gerçeğin ve ampirizmin en büyük anlamı peşindedir o. (s. 14)

"Gerçeğin ve ampirizmin en büyük anlamı" ne demek? Doğrusu:

Onda (Aristo) daha derin bir gerçek ve ampirizm duygusu (kavrayış, anlayış) görmekteyiz.

[13] İnsan bir başına bir şey anlatmaz, kendini belirleyemez, hiçbir şeye yetmez. (s. 15)

Doğrusu:

İnsan bir başına düşünülemez, hiçbir bakımdan kendi kendine yetmez.

[14] Servet paylarını, diyor, sınırlamak mı istiyoruz, ona paralel olarak çocuk sayısını da sınırlamalıyız; yoksa eşitsizlik yeniden baş gösterir, bir yoksullar sınıfı ortaya çıkar: onların devrim yapmalarını önlemek için bu güçlüğe katlanmalıyız. (s. 16)

Hangi güçlüğe katlanmalıyız? Çocuk sayısını sınırlamak güçlüğüne mi? Hayır sayın şairim! Bouthoul öyle demiyor:

> Servetin fazla paylara bölünmesini önlemek mi istiyoruz, o zaman çocuk sayısını da sınırlamalıyız, yoksa eşitsizlik yeniden doğar ve bir yoksullar sınıfı ortaya çıkar: bu yoksulların ihtilâl yapmasını önlemek çok güçleşir.

> [15] Çok karışık, ama klasik Helen dünyasının bir çeşit kendi kendini yok etme çabası olması nedeniyle bir bakıma haça germe anlamı da taşıyan bu anlaşmazlıklar dizisi içinde... (s. 17)

Değerli şair güçlü bir kanat darbesi ile hayalin sonsuzluklarına yükseliveriyor. Oysa Fransızca metinde ne haç var, ne haça germe. Bu cümle parçasının "düzyazıcası" şu:

> Çok karışık, bununla beraber son derece hayatî olan bu anlaşmazlık.

> [16] Bu sistem bundan böyle sağlam bir ideolojik temelin yanlışı olarak kalacaktı. (s. 21)

Doğrusu:

> Sağlam bir ideolojik temelden yoksun kalacaktır.

> [17] Güç ve başarı 'kendinden' sonuçlanırdı artık. (s. 21)

Doğrusu:

> Güç ve başarı, artık kendi başlarına birer amaç değildir.

> [18] Olgunun öyle özel bir değerini ele almaktadır ki hem antik uygarlığın, hem de Hıristiyan uygarlığının bireşimini yapabilmekte. (s. 24)

Fransızcası:

Il prend une valeur particulière de fait que l'on y trouve...

Doğrusu:

(Saint Augustin'in eseri) şu bakımdan da özel bir değer arzeder: Bu eserde antik medeniyetle Hıristiyan medeniyetinin bir bileşimini buluruz.

Birden Baudelaire'i hatırladım. Şair, şair için ne demiş: "dev kanatları yürümesine engel oluyor."

Fıkra malum: Şairliğe heveslenen bir şemsiye imalatçısı yazdıklarını Molière'e yollamış. Üstadın cevabı şu: "Siz şemsiye yapın, hep şemsiye yapın, yalnız şemsiye yapın!"

Biz de sayın şaire, "Siz şiir yazın, hep şiir yazın, yalnız şiir yazın!" diyeceğiz.

Kaynak: CM, "Şairane Bir Çeviri yahut Toplumbilimin Serüvenleri", *Hisar*, XI/96, sh. 5-7, Aralık 1971; *Umrandan Uygarlığa*, s. 252-257, İstanbul, 1974

XIII
Bir Rousseau Tercümesi

Cemil Meriç

Ankara caddesi, vitrinlerinde muhteşem kurbanlar teşhir edilen bir mezbahadır. Şöhret ve itibar, intihali ihtisas mevzûu yapabilenlerin hakkı. Münekkid çölde vaazlar veren bir meczub muamelesi görüyor. İlmî namus, âşıklarını sefalete sürükleyen masum bir alüftedir. Gençliği maksus bilgilerle zehirleyen irfan kalpazanı, milyonların alınterini sömüren kara borsacıdan daha mı hayırlı? Neden hiçbir aydın, kangren olmak istidadını gösteren bu yarayı neşterlemiyor? Sahifelerini mübahase müzesine çeviren *Tercüme* dergisi, nesillerin hafızasıyla oynayan kalem bezirgânlarını hakîmâne bir sükutla teşcî etmede.

İşte Türkiye Yayınevi'nin çıkardığı bir Rousseau tercümesi!

Rehbersiz okuyucuların büyük bir alâkayla karşıladığı bu eser [*Rousseau, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1945] matbuatımız hesabına fecî bir yüzkarasıdır. Rousseau'yu Türk münevverine takdim ve o büyük mütefekkirin iki eserini tercümeye yeltenen Zahir Güvemli, yalnız Fransızca'nın değil, kendi anadilinin de cahilidir.

Marifetlerini örneklerle gösterelim:

[1] Zamandaşları kendisine "Cenevre hemşerisi" adını takmış. (s. 5)

1. Türkçede *zamandaş* diye bir kelime bulunmadığını, (Tevfik Fikret'i edebiyat tarihimizden koğmağa kalkışan) bay Güvemli'den başka herkes bilir.

2. "Hür bir cumhuriyetin vatandaşı olarak" doğduğunu söyleyen Rousseau'ya bu adı hangi 'zamandaş'ı takmış?

3. Rousseau Cenevre 'hemşerisi' değil, Cenevre vatandaşıdır. (Bay Güvemli bu iki tabir arasındaki mânâ farklarını, orta mekteplerimizde okutulan Yurt Bilgisi kitaplarından öğrenebilir.)

[2] Bir evvelki yüzyıla hâkim olan 'mystique' düşünüş... (s. 5)

Aman yarabbi! Bay Biographe'ın 'mystique' dediği asır, Descartes'ların ve Molière'lerin ferman dinlettiği XVII'nci yüzyıldır.

[3] Rousseau'nun ailesi yüz seneden beri Cenevre'de yerleşmiş bir Fransız ailesiydi. (s. 8)

Hayret, muteber kaynakların hepsi Rousseau'ların –en az– yüzelli yıldan beri, Cenevre'de yerleşmiş bulunduklarını iddia ederler. (Bay Güvemli bize inanmazsa, Fransızca bilen bir arkadaşıyla beraber şu eserleri karıştırsın: Jules Lemaître, *Jean Jacques Rousseau*, s. 1; Victor Marguerite, *Jean Jacques et l'amour*, s. 16; Paul Albert, *La littérature au XVIIIème siècle*, s. 217, [G.] Lanson et [P.] Tuffrau, *Histoire de la littérature française*, s. 448)

[4] Böyle köy köy dolaşarak giderken, bir katolik papazının gözüne çarptı. Onu mezhebini değiştirmek üzere M. de W.'ye götürdü. (s. 8)

a. Bay Güvemli'nin orijinal taraflarından biri -Edebiyat tarihimiz gibi- Türkçemizi de dilediği gibi tasarruf etmektir. Okuyucu ikinci cümlenin failini boşuna aramasın.

b. Katolik papazı, 'üslüpkâr' mütercimin vehmettiği gibi, Rousseau'yu Madam de Warens'e götürmez, bir mektup yollar. (Bkz. Victor Marguerite'in kitabı, s. 64 ve 60; Lanson, s. 442)

> [5] Madam de Warens kıskanç ve şehvetli bir kadın olduğundan... (s. 8)

Hayır, bay Güvemli, Madam de Warens ne kıskançtı, ne de şehvetli. Kat'î olarak anlaşılıyor ki, bu 17 sahifelik 'hülâsa'yı karalamadan önce hiçbir hazırlık yapmağa lüzum görmemişsiniz. İçinden pasajlar vermeğe yeltendiğiniz *Les Confessions*-dan tamamen habersizsiniz. Hakkınız da var. Cılız ve raşetik dilbilginizle bu nevi metinleri nasıl sökebileceksiniz? Yersiz cesaretiniz kaleminizi yel değirmenlerine çarptırdı. Türk gençliğinin hafızası bahis mevzûu olmasa, komik durumunuza güler geçerdik.

Halbuki şimdi size ve müstakbel benzerlerinize bir ibret dersi vermek zorundayız. Şaheserlerin kazanç hırsına kurban edilmesine göz yumamayız Bay Güvemli!

[6] Aynı sayfada: "Rousseau keşfettiği bir nota yazma usulünü fen akademisine takdim etti. Beğenildi ama, kabul edilmedi" [s. 8] buyuruyorsunuz. Beğenildiğini ne biliyorsunuz bay mütercim? İlham yoluyla mı malûmunuz oldu? Az sonra Rousseau'yu Venedik Konsolosluğu Başkatipliği'ne tayin etmektesiniz. İhsana hudut olmaz ama, Rousseau sadece Venedik Konsolosu'nun hususî kâtibi idi. Bütün marifetlerinizi teşhire, bütün hatalarınızı tashihe ne hacmim, ne tahammülüm müsait.

[7] Sayfa 10'da:

> İnsanlara ne olduklarını söyleyerek onları memnun ediyorsunuz ama tashih etmiyorsunuz.

diye bir cümleniz var; *vous plairez aux hommes à qui vous dites leur verité, mais*[18] *vous ne le corrigerez pas*yı böyle tercüme etmişsiniz.

Doğrusu şudur:

> Kusurlarını yüzüne vurduğunuz insanların hoşuna gidecek, fakat onları ıslah etmiş olmayacaksınız.

[8] Aynı sayfada daha lâtif (!) bir buluşunuzla karşılaşıyoruz:

> Cahilliğimiz ve acizliğimiz sayesinde teselli bulduğumuz insan cemiyetinin korkuları ve kusurları öyle kuvvetli renklerle tasvir edilemez. [s. 10]

Fransızcası:

> *On ne peut peindre avec des couleurs plus fortes les horreurs de la société humaine, dont notre ignorance et notre faiblesse se permettent tant de consalations.*

Doğrusu:

> Bilgisizlik ve zaafımızın bir sürü teselliler vehmettiği insan cemiyetinin iğrençlikleri daha kuvvetli renklerle tasvir edilemez.

[9] Sayfa 11'de "Gözleri eğik ve yuvarlaktı" cümlesi var.
Fransızcası:

> *Elle avait la vue basse et les yeux un peu ronds.*

Kırkbir buçuk maşaallah! *Les yeux*nün 'gözler', *rond*un 'yuvarlak' olduğunu biliyorsunuz ha! Hadi bilmediğiniz kısımları da biz öğretelim:

---

18 Aslı: *et vous*... Bu cümlenin, içinde yer aldığı, Voltaire'in Rousseau'ya yazdığı mektubun tarihinin Zahir Güvemli tarafından "25 Ağustos 1755" olarak gösterilmiş olmasına münekkid tarafından işaret edilmemiştir. Doğrusu: "30 Ağustos 1755" olacaktır. (D.C)

Avoir la vue basse "miyop olmak" mânâsınadır, "gözleri eğik olmak" değil!

[10] Sayfa 18'deki keşfiniz ancak ***Büyük Doğu*** dergâhında ulûm-ı hafiyye öğrenenlerin başarabilecekleri bir harika. "***İnsanların Anlaşması Hakkında Bir Deneme,*** Locke'un meşhur eseridir" buyuruyorsunuz. Hâlbuki biz faniler böyle bir eserin mevcudiyetinden habersiziz. Muteber mehazlar da bu cehalette dert ortağımızdır. Locke'un en meşhur eseri *[An] Essay concerning human understanding* olup, "human understanding/ Entendement humain" *insan müdrikesi* demektir.

Bu 17 sayfalık 'hülâsa'da 17 tane doğru cümle bulamadık. Tanrı taksiratımızı affetsin!

Gelelim, Rousseau tercümesine...

Zahir Güvemli, aslında 150 sayfa tutan *Lettre à d'Alembert*i 16 sayfada Türkçe'ye vermiş. Okuyucuya "Altı Kitabıyla Rousseau" diye sunulan bu garibeler kolleksiyonunda ciddi ve klasik bir metin onda birine indirilmiş. Bu onda birin de ancak yüzde biri aslına uygun.

[11] İşte tercümenin ikinci cümlesi:

> Tekrar ve bir daha tad duyarak okurken aklıma gelen fikirleri sayenizde halka ve hemşehrilerime arz edebilirim sandım.

Fransızcası:

> *En le relisant avec plus de plaisir encore, il m'a fournit quelques reflexions que j'ai cru pouvoir offrir sous vos auspices, au public et à mes concitoyens.*

Doğrusu:

> Daha büyük bir hazla tekrar okuduğum makaleniz bana bazı fikirler ilham etti: onları himayeniz altında halka ve hemşehrilerime söyleyebileceğimi düşündüm.

[12] Az daha aşağıda şöyle bir cümle:

Bakımsız bir halkı, küçük bir şehri, fakir bir hükümeti umumi bir tiyatro yüklemek yoluyla kışkırtmış olan filozof siz olacaksınız.

Fransızcası:

Vous serez sûrement le premier philosophe, qui jamais ait exalté un peuple libre, une petite ville, et un état pauvre à se charger d'un spectacle public.

Doğrusu:

Hiç şüphesiz hür bir halkı, küçük bir şehri ve fakir bir hükümeti umumi bir tiyatro yükünü kabule teşvik eden ilk filozof siz oluyorsunuz.

[13] Aynı sayfa:

Bakalım bu kanunlar yeteri kadar incelenebilecek mi?

Fransızcası:

Si ces lois peuvent être bien observées.

Doğrusu:

Bakalım bu kanunlara tam mânâsiyle riayet edilecek mi?

[14] Zevk duyacağım. (s. 12)

Fransızcası:

Je me contenterai de...

Türkçesi:

İktifa edeceğim.

[15] Her ikisi de resmî dine saygı besler. (s. 12)

Fransızcası:

Tout deux honorent la loi Conjugale.

Türkçesi:

Her ikisi de izdivac müessesine karşı hürmetkârdır.

[16] Hele olduklarından daha mesut görünmeği tasarlamazlar bile. (s. 12)

Fransızcası:

... et songent moins à paraître heureux qu'à l'être.

Türkçesi:

Mes'ut görünmekten çok mes'ut olmaya çalışırlar.

[17] Artislerin müfsitliklerini müdafaa etmek insanın hasta olmasını müdafaa etmek demektir. (s. 13)

Fransızcası:

Défendre au comédien d'être vicieux, c'est défendre à l'homme d'être malade.

Türkçesi:

Artisti fena ahlâklı olmaktan men etmek, insana "Hasta olmayacaksın!" demek gibidir.

[18] Geçinecek toprağımız olmadıktan başka, sanayiinize tamamen biz hâkim değiliz. (s. 14)

Fransızcası:

Oui sans terre pour subsister, n'avons que notre industrie.

Türkçesi:

Geçinmek için topraktan mahrum olan bizlerin yalnız sanayiimiz var.

[19] Cenevre'de halk sade çalışma gücüne güvenir, sade zaruri ihtiyaçlarını kazanır. (s. 14)

Fransızcası:

Le peuple genevois ne se soutient qu'à force de travail et n'a le necessaire qu'autant qu'il se refuse tout superflu.

Türkçesi:

Cenevre halkı ancak çalışma zoruyla ayakta durabilir ve ancak her türlü zevaitten mahrumiyeti göze aldığı nisbette zaruri ihtiyaçlarını temin eder.

[20] Sizi heyecanlandırmasından zevk duyduğunuz konu. (s. 15)

Fransızcası:

La question qui vous a le plus agité.

Türkçesi:

Mevzû-i bahs etmekten zevk duyduğunuz mesele.

Pouvoir fiilinin tasrifinden ve mânâlarından habersiz olan mütercim, dilek ve dua ifade eden *puisse* subjonctif'ini 'yeter' diye çevirmiş, *je vois*ya 'gördüm' demiş, vs.

Güvemli'ye tavsiyemiz, yeldeğirmenlerine saldıran haşarı kalemini arş'a asıp bir miktar Türkçe öğrenmesi ve Madam

Augel dershanesine devam edip "lisan-ı Fransevî"deki hudutsuz cehaletini tamir ve telâfiye gayret eylemesidir.

Goethe "Bir parça aydınlık!" diye inlemişti. Biz de "Biraz hayâ!" diye haykırıyoruz.

Kaynak: CM, "Bir Rousseau Tercümesi", *Yirminci Asır*, sy.1, s. 2, 4, 20 Ocak 1947

XIV
Tercüme Dergisinin 'Şiir' Özel Sayısı Münasebetiyle: Manzum Tercüme

Cemil Meriç

Tomurcuklar, sabırsız bir âşık hoyratlığı ile yolunmuş, zambaklar acemi parmakların buruşturduğu yapma çiçeklere benziyor. Ehramlar diyarından devşirilen lotuslar bir avuç toz hâlinde. Krizantemler iskeletlenmiş. Masal iklimlerinden taşman bu çiçek leşleri yanında Arabistan vahalarından ve İtalya bahçelerinden tek gonca yok. *Tercüme* dergisi, harcıâlem nimetleri kanıksamış okuyucularına egzotik bir bahar hediyesi sunuyor.[19]

Oysa ki adları asırların dudağında dolaşan şaheserleri ancak isimleri ile tanıyoruz. İnsanlığın azametli fikir âbideleri bizim için hâlâ keşfedilmemiş birer kıta hâlinde. Çağların sanat okyanusuna dalan araştırıcılar bize tek tük incilerle birlikte cam parçaları ve sardalya kutuları getirdiler.

Hani *De Natura Rerum*? Hani *Paradise Lost*? Hani ilim tarihinde devirler açan *The Origin of the Species*? Hani milyonların mukaddes kitap tanıdığı *Das Capital*?[20]

---

19 Bkz. *Tercüme Şiir Özel Sayısı*, VI/ 34-36, s. 273-480, 19 Mart 1946

20 Sırasıyla: Titus Lucretius Carus, *De Natura Rerum* (M.Ö. 50); John Milton, *Paradise Lost* (1667); Charles Darwin, *The Origin of the Species* (1872); Karl Marx, *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie* (1867)

Kamustan, gramerden, edebiyat tarihinden mahrumuz. Medresenin şuurumuza taktığı zincirleri parçalarken, irfanımızı maziye bağlayan köprüleri de berhava ettik. Babıâli pazarları, hafızasını kaybeden gençliğe şehvet, cinayet ve cinnet hikâyeleri sunmakta.

Çölde vaha yaratmak ödevini omuzlarına yüklenen Milli Eğitim Bakanlığı, faaliyet grafiğini kabarık ciltlerle maddeleştirdi. Fakat bu aded zenginliği, şuurdan çok parmakları tatmin edecek mahiyette. Kafasını Babıâli bezirgânlarına tapulayan kalem işçisinden mucize bekleyemeyiz. Göz nurunun santimetre ile ölçüldüğü fikir pazarında en iz'anlı mütercim dahi soysuzlaşmağa mahkûmdur. Hâlbuki Bakanlığın göz kamaştırıcı bir cömertlik ile taltif ve terfih ettiği pazarlardan daha gösterişsiz, daha ciddi ve daha cevherli mesai beklemek hakkımızdır.

Tercüme dergisi, nesrin çilesini çekmeden manzum konuşmağa heveslenen delikanlılar Batı'nın tercüme tarihinden sayfalar nakletse, bu nankör sanatın sırlarını isabetli örneklerle aydınlatsa, kaldırımlara serpilen kucak kucak tercümelerin tenkidini yapsa, şerefli bir rehber vazifesi görmüş olurdu. Mütercimlerimiz Chataubriand çapında bir üstadın *Paradise Lost*u otuz yılda Fransızca'ya çevirebildiğini, *Sarn*ı tercümeye karar veren Lacratelle'in Roma'nın kucakladığı dekoru görmek için İngiltere'ye gitmek ihtiyacını duyduğunu öğrenseler, ihtimal daha mütevazı olurlardı.

Bu "Özel Şiir Sayısı"nın başyazı yaptığı makale, Türk münevverinin elli yıl sonra karşılaşacağı meseleleri kucaklıyor. Şaheserlerin nesir veya nazımla tercümesi, bizim için, Merih'teki kayalıkların rengi kadar tâli bir problemdir. Kaynak kitapların doğru dürüst dilimize kazandırılması: derdimiz bu kadar mahdut, emellerimiz bu kadar mütevazıdır.

Büyük Bilgin F.O. Straus, "Konuşulan bütün diller arasında eski veya yeni herhangi bir milletin şiirlerini aslındaki âhenkle aksettirebilecek tek lisan Almanca'dır" der.

Sainte-Beuve'ün manzum *Leopardi* tercümeleri hakkında, Profesör F.A. Aulard'ın verdiği hüküm şudur:

> Leopardi'nin sade ve samimi olduğu yerlerde mütercim başarısızlığa uğramıştır. Zaten İtalyan şairinin lirik mısralarını Aleksandren kılığına sokmak da başlı başına bir mânâsızlık değil mi?

Fransızca'yı granit salâbetinde mısralarla zenginleştiren Leconte de Lisle, *İliası* nazmen tercümeye cesaret edememişti. Tanınmış edebiyat tarihçisi Edmond Gosse'e göre Pope'in *Homerası*, Yunan'ın o heybetli ve serâzad destan şairinden çok "zarif, velûd, seçkin, terbiyeli" ve tam mânâsıyla modern bir hikâyecidir. Hayyam'ın nağmelerini milyonların hafızasına nakşeden Fitzgerald, şairin sesinden çok havasını verebilmiş, "birçok rübaileri yoğurup bir tek rübai yapmak, *Pendname*-i Attar'dan, *Mantık'ül-Tayir*dan[21] faydalanmak zorunda kalmıştır.

Biz o kanaatteyiz ki şaheser tercümelerinde kemâl, ayrı ülkelerde aynı rüyaları gören kardeş ruhların yüzyılda bir başardıkları bir sanat mucizesidir. Sadakat ve güzellik kutuplarını ancak dehanın sonsuzluğu meczedebilir.

1825'te Goethe'nin şiirlerini Fransızca'ya çeviren Madam Penckoucke, asıldaki şu iki mısraı: "Ey toprak, ey güneş! Ey saadet, ey neş'e!", "Muattar hava-yı nesimî'ye tatlı bir şehvet yayılır" cümlesiyle karşılamış. *Messiade* mütercimi Topin, "İschariste! Sen de uyuyorsun..." hitabını, "Demek böyle oğlum, sen de kendini dinlenmenin tatlılıklarına bırakıyorsun" kelimeleriyle tercüme etmişti.

Biz 1946 senesinin Türk mütercíminden biraz daha titiz davranmasını ve bize gerdanlıktaki incileri vermeğe çalışmasını; yani eline aldığı eseri –paçavraya değil– Türkçe'ye çevirmesini istiyoruz.

Dergide İngilizce tercümelerinden çevrilen Mısır ve Çin şiirleri var. Bunların tek orijinal tarafı, iki, hatta bazen üç imza

---

21 Doğrusu: *Mantık'ut-Tayr*dan...

taşımalarıdır. İnsan, ister istemez "tavşanın suyunun suyu" fıkrasını hatırlıyor.

Siyavuşgil'in [Charles d'Orléans'dan] "Bahar Üzerine Rondeau" tercümesi [s. 333] heveskâr bir lise talebesinin muvaffakiyetli bir denemesini hatırlatıyor. Sayın psikoloji profesörünün, Fransız şiirinde, Türkçe'ye kazandırılacak başka şaheser bulamayışı garibimize gitti.[22]

Adil Hanlı, "Karga ile Tilki" tercümesinde ... *tout flatteur/ Vit aux dépens de celui qui l'écoute* öğüdünü, "Alıklar olmasa iş kalmaz açık gözlere" mısraı ile karşılayarak güzellikten mahrum sadakatsizliğe mükemmel bir örnek vermiş. [s. 341]

Dergideki en mazbut tercümelerden biri, Yaşar Nabi'nin [Lamartine'den tercüme ettiği] *Göl* manzumesidir. [s. 343]

"Boaz uykuda", Orhan Veli'nin nazımdaki maharetine beliğ bir şahittir [s. 346-349]. Yalnız, "Asırların Efsanesi" çapında azametli bir sanat hazinesinden pek cılız, pek mütevazı bir armağan. Genç şair, Hugo'nun eserlerini, bir şakirt ve ciddi bir şarih titizliği ile tavaf ederse, dilimize daha renkli, daha diri, daha göz kamaştırıcı şaheserler kazandırabilir ümidindeyiz.

Cahit Sıtkı'nın [Charles Baudelaire'den yaptığı] "Balkon" tercümesinde bariz sadakatsizlikler ile karşılaştık:

Je sais l'art d'évoquer les minutes heureuses,
Et revis mon passé blotti dans tes genoux.

"Bana der ki[23] o tatlı demleri hatırlamak/Yeniden yaşadığım, dizlerinin dibinde" kılığına girmiş. [s. 356-357]

Comme montent au ciel les soleils rajeunis,
Après s'être lavés au fond des mers profondes!

beytini, "Nasıl yükselirse göğe taptaze güneşler/Güneşler ki

22 Meriç'in bu iddiasının aksine Sabri Esat Siyavuşgil'in bu sayıda Joachim du Bellay'in (*Le Beau Voyage*, s. 336-337) yanısıra Baudelaire'den de çevirileri vardır. (*La Mort des Amants*, s. 358-359)

23 Doğrusu: "Bana vergi..." (D.C)

en derin denizlerde yıkanır" şeklinde ifade etmiş [s. 356-357]. (Marifetlerine az önce şahit olduğumuz Madam Penckoucke'inkilerden biraz daha sadık bir tercüme.)

[Stephane Mallarmé'nin şiiri] *Brise Marine*in her iki tercümesi de berbat. Mütercimler [Kemalettin Kamu ile Adil Hanlı], *La chair est triste, hélas*ı, "Ten bitirdi hazlarını" ve "bütün hazları tattım" diye çevirmişler [s. 362-363]. Biz Mallarmé'nin bu feryadından, "Şehvetten elem doğar" yahut "Şehvet hüsranla dolu" mânâsını anlıyoruz.

Je sens que des oiseaux sont ivres
D'être parmi l'écume inconnue et les cieux!

[mısralarını], Kemalettin Kamu, "Sanıyorum en güzeli mestoluşların/Gökle engin arasında uçan kuşların" beyti ile karşılamış. Vezni ile kafiyesine hayran olduğumuz bu zarif mısralarda mânâ züğürtlüğünden başka tek kusur yok.

Cahit Sıtkı'nın Verlaine tercümesi [*Gök Öyle Mavi...*], muvaffakiyetsizliğin her iki kutbunu büyük bir muvaffakiyetle birleştirebilmiş: hem çirkin, hem sadakatsiz. [s. 364]

Heyhat! Bütün bu denemeler arasında en kusursuzu, Orhan Veli'nin [Charles Cros'tan tercüme ettiği] "Çirozname"si. Berrak, ahenkli, sadık, yalnız şiir değil, tekerleme! [s. 367]

Bu "Özel Sayı" bize, Orhan Veli'nin şahsında, gayretli, velûd ve lisana hâkim bir kabiliyet müjdeliyor. Şu var ki mütercim, şair fazla hercaî; bazı tercümeleri caka satmak gayreti yüzünden pespaye birer mektep karalaması ayarında.

Başlarken söylediklerimizi –biraz değiştirerek– tekrarlayalım: Kokusuz güllerle solgun menekşelerin yabanî otlarla sarmaş dolaş olduğu egzotik bir buket: İşte *Tercüme* dergisinin "Şiir Özel Sayısı".

Kaynak: CM, "*Tercüme* dergisinin 'Şiir' Özel Sayısı Münasebetiyle: Manzum Tercüme", *Yeni Sabah*, s. 3-4, 30 Mayıs 1946

XV
Bir Antoloji Münasebetiyle

Cemil Meriç

Vapereau, sayfalarına cihan edebiyatının muhteşem bir panoramasını sığdırdığı Kamus'unda *anthologi*eyi şöyle tarif eder: "Şiir çiçekleri koleksiyonu."

Şöhreti bize kadar gelen en eski antoloji İsa'dan bir asır daha yaşlıdır. Meleangre'ın hazırladığı bu kitap *Gerdanlık veya Taç* adını taşır, alfabetiktir ve Yunan şiirinin pek uzak devirlere uzanan bazı örneklerini de kucaklar. İkibin yıllık göz nûrunun medenî dillere armağan ettiği 'taç'lar kelime'nin muhtevasını zenginleştirdi. Bugün *antoloji* bir devrin, bir milletin, hatta bütün bir insanlığın –manzum veya mensur– edebî mahsullerini bağrına basabiliyor.

Teessürle itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki asırlarca kucak kucağa yaşadığımız Arap ve Fars şiiri bizim için hâlâ keşfedilmemiş bir kıt'a hâlindedir. Ziya Paşa'nın *Harâbât*ı, nesli inkıraza yüz tutan üç-beş bahtiyarın elinde ve hâfızasındadır. Komşu memleketlerin tefekkür hayatına marazî bir ihmâlkârlıkla gözlerimiz kapalı. Bâbıâli'yi muzahrafat kanalına çeviren ka-

zanç hırsı, genç dimağları kovboy filmlerinin tasallutuna terk etmiştir. Vasfi Mahir'in mendebur *Şaheserler Antolojisi*, kütüphanelerimizde hâlâ bu nev'in tek numûnesi hâlindedir. "Fransız edebiyatı" deyince hâlâ Reşat Nuri'nin köhne *des Granges* tercümesini hatırlıyoruz.

Bu yüzkızartıcı yokluğun sosyal köklerini neşterlemeyeceğiz. Fert olarak beraat veya mahkûmiyet ise hiçbir şey ifade etmez. Varlık Yayınevi'nin zarif bir kapak içinde neşrettiği *Fransız Şiiri Antolojisi* bize şu satırları yazdırıyor. Entelektüel inkişafını alâka ile takip ettiğimiz Orhan Veli –yüzde doksanbeşi– *Tercüme* dergisinin şiir özel sayısında intişar eden manzum tercümeleri iddialı bir isim altında okuyucuya sunmakta.

Muhteva tamamen kendisine ait olmadığı hâlde kapağı adıyla tuğralaması sempatik şairin titizliği hakkında şüphe uyandırmıyor. Bu minimini risale, bazı Fransız şairlerinden –çok defa muvaffakiyetle– yapılan tercümeleri kucaklamadadır. Orhan Veli'den az daha mütevazı herhangi bir vatandaş bu yüz sahifeciğe *Müstakbel Fransız Şiir Antolojisi İçin Bazı Malzemeler* nâmını verirdi. Vaktiyle *Tercüme* mecmuası intişar ettiği zaman [19 Mart 1946], bu husustaki düşüncelerimizi yazmıştık.* Binaenaleyh mütercimin pek garip notları olmasa bu bayat mevzua dönmeyecektik.

Orhan Veli, haklarında hükümler sıraladığı lâyemutları, nasır ilacı bayii "Süleyman Efendi"siyle hem-ayar telakkî etmiş olacak ki şiir, fikir ve hürriyet tarihinin en ışıklı başlarından Hugo'yu, adı kemiklerinden önce çürümeğe mahkûm herhangi bir kalem serserisinin tahrifkâr adesesinden göstermeğe utanmıyor. Hicvin, kâinat kurulalıdanberi en azametli âbidesi olan *Les Châtiments*nın ve yine aynı kıratta *L'Année terrible*in adlarını duymadı mı?

---

* Bkz. CM, "*Tercüme* dergisinin 'Şiir' Özel Sayısı Münasebetiyle: Manzum Tercüme", *Yeni Sabah*, s. 3-4, 30 Mayıs 1946 (Bir önceki yazı)

Türk tefekkürünün en gür seslerinden Namık Kemal, büyük ve halefsiz üslûb üstadı Süleyman Nazif Hugo-peresttiler. Hâmid, o üstadlar üstadının mütevazı bir çömezidir. Mehmet Âkif *Les Orientales*e rağmen "şâir-i âzam"ın meftunuydu. Fikret yanardağlaşan isyanlarını tunçtan mısrâlarla bestelerken tek model bulmuştu: Victor Hugo.

Yetmişiki milletin, adını hayranlık râşeleriyle andığı ve medenî dillerde yazılan bütün edebiyat tarihlerinin en büyük Fransız şâiri olarak vasıflandırdığı Victor Hugo'ya hakaret edenlerin bir tek meşru mazeretleri olabilir: *cehaletleri*.

Esasen Orhan Veli, Baudelaire'in şiirlerini de "çeşitli kusurlar ve çekilmez bayağılıklarla" malûl buluyor. Mallarmé'yi ise "geri bir şâir, zararlı bir şâir saymanın" pek mümkün olacağı kanaatinde. Mütercimin bütün hayranlığı, bütün sempatisi Charles le Gros'da tekâsüf ediyor: Adı kendi milletinin hâfızasında yer bulamayan bu zavallı graphomane, antoloji mübdîinin yegâne göz bebeği. "Kardeş ruhlar uzaktan uzağa selâmlaşır" diyen Goethe ne kadar haklı.

Orhan Veli kendisinden birçok şeyler beklediğimiz genç bir istidattır. "Burjuvayı şaşırtmak" zaafından kurtulduğu ve –elinden eksik etmediği– dev aynasını kırdığı gün istikbal kendisinindir.

Risalede pırlanta gibi tercümeler var. Sabri Esad'ın tercümelerinden Villion tercümesi, Légouis'nin İngiliz şiirinden yaptığı tercümelerden hiç de aşağı değildir. İstikbalde hazırlanacak hiçbir antoloji bu kıratta bir tercümeyi sayfalarından uzak tutamaz. Orhan Veli'nin Sabahaddin Eyuboğlu ile birlikte yarattığı *Fatihler* tercümesi de –gelmiş ve gelecek birçok kusurlarını– bağışlatacak ayardadır.

Risale, saydığımız muhtevalara bakılınca, şımarık notlara, [nadir, fakat büyük] tercüme aksaklıklarına ve ihmâllere rağmen kıymetlidir.

Orhan Veli bu memlekette manzum tercüme yapanların *Tercüme* dergisi yâranından ibaret olmadığını düşünse, anto-

lojisini çok daha zenginleştirebilirdi. O acayip karalamaları ise bir mütehassısına terkedecek, Fransız şiirinden, Fransız tefekkür tarihinden bîhaber olduğunu vesikalandırmayacaktı.

Mütercimi alkışlar, ukalâ antoloji şârihine teessüflerimizi sunarız.

Kaynak: CM, "Bir Antoloji Münasebetiyle", *Yirminci Asır*, sy. 3, s. 1-2, 1 Aralık 1947

XVI
Bir Tenkid Üzerine

Orhan Veli

Sinirli dostum Cemil Meriç, *Yirminci Asırın* 1 Aralık 1947 günü çıkan sayısında, *Varlık* dergisinin yayınladığı *Fransız Şiir Antolojisi*ne çatıyor. Daha doğrusu o kitabı bahane edip bana çatıyor. Bu türlü yazıları okumaktan -içlerinde dişe dokunur bir şey olmadığı için midir, nedir- pek hoşlanıyorum. Bunu da keyifli keyifli okudum.

Sayın yazar, ilkin, böyle bir kitabın üzerine imza atmış olmama kızıyor. Çünkü bu kitap bir antoloji değilmiş, ancak müstakbel bir antolojinin meydana getirilmesine yarayacak parçalardan müteşekkil bir şeymiş. Ayrıca buradaki şiirlerin yüzde doksanbeşi *Tercüme* dergisinin "Şiir Özel Sayısı"nda çıkmışmış.

Bir kere Cemil Meriç, hakkında tenkid yazdığı bu kitabı başından sonuna kadar okumamış demek. Çünkü Önsöz'ümü okusaydı, orada bu kitabın bir antoloji sayılamayacağını, ileride yapılacak olanlara bir başlangıç mahiyetinde çıkarıldığını söylediğimizi görürdü. Bizim de Cemil Meriç'e ilkin şunu hatırlatmamız gerekiyor: Bir kitabı tenkid edebilmek için ilk

şart, o kitabı başından sonuna kadar okumaktır. Anlamak-anlamamak daha sonra gelir.

İkinci nokta: Cemil Meriç, hesap da bilmiyor galiba. Çünkü bu kitaptaki şiirlerin yüzde doksanbeşinin *Tercüme* dergisinin şiir özel sayısında çıkmış olduğunu söylüyor. Bu kitapta 41 şiir vardır. Bu 41 şiirden 24 tanesi o özel sayıda çıkmış, geri kalan 17 tanesi çıkmamıştır. Üstelik bu 17 şiirin 8 tanesi de hiçbir yerde çıkmamıştır. Şimdi şöyle basit bir mesele var: 41'in 24'e nispeti, 100'ün 95'e nispetine mi eşittir? İşin içinden kendisi çıkamayacaksa, bir ilkokul öğrencisine soruversin. Doğrusunu ona gösterirler.

Ayrıca bu 24 şiirin o dergiden alınmış olmasının bu işin emeksiz bir iş sayılmasına yaramayacağını, sinirli dostuma hatırlatmak isterim. Çünkü o dergi de gökten zenbille inmiş değildi. O dergiyi de aylarca çalışarak, ben hazırlamıştım.

Bütün bunlar başlangıç. Şimdi asıl meseleye, dostumu kızdıran meseleye geliyorum. Meğer ben Antoloji'de Hugo'yu küçük gösterecek hükümler sıralamışım. Dostumun yazısını okuyunca, birdenbire şaşırdım. Acaba dedim, ben başka şeyler yazdım da kitaba başka şeyler mi koydular? Çünkü Hugo'yu küçük düşürecek hiçbir şey söylediğimi hatırlamıyorum. Aldım bir antoloji, açtım Hugo bahsini, okudum. Okuyunca, büsbütün şaşırdım. Hugo'yu yermek şöyle dursun, büsbütün tersine, ben Hugo'nun büyüklüğünü anlatan satırlar yazmışım. Yalnız sonuna gelince, tarafsız kalmak için, "Hugo'yu beğenmeyen yazarlar da vardır" deyip bir Fransız tenkidçisinin bir cümlesini almışım.[24] Ne o sözü söyleyen benim, ne de o yazarla aynı fikirde olduğumu îma edecek bir söz sarfetmişim. Bundan dolayı bana çıkışmak, o sözü sanki ben söylemişim gibi atıp tutmak revâ-yı hak mı?

---

24 "Bir Fransız tenkitçisi, Hugo'yu şu sözlerle, sözüm ona, övüyor: "Hugo'nun eserlerinde, aşağı yukarı daima âdi, daima sahte, daima ıkınan bir debdebenin sayısız imkânları vardır." (Bkz. Orhan Veli, *Fransız Şiirleri Antolojisi*, s. 27, İstanbul, 1956)

Üstelik dostum burada pek de hırçınlaşıyor. Benim için diyor ki: "Hugo'yu bir kalem serserisinin adesesinden göstermeye utanmıyor."

Bir kere ben bunda utanacak bir şey görmüyorum. Öyle ya, bir kitaba bir başka yazarın fikrini almakta hicap hislerini ayaklandıracak ne var? Demek Cemil Meriç utanmış. Eh, ne yapalım? Utanır, utanır. Sonra, o hükmü veren adamın bir kalem serserisi olması meselesine gelince, evvelâ o adamın ismini vereyim: O adam Thierry Maulnier'dir.

Diyelim ki Thierry Maulnier bir kalem serserisi. İyi ama ben bir antolojide ondan nasıl "bir kalem serserisi" diye bahsedebilirdim? Cemil Meriç'in Hugo'yu sevdiği gibi birtakım zatlar da onun hayranı olabilirler. O hayranlar Thierry Maulnier'ye "bir kalem serserisi" dediğim için kimbilir bana neler etmezlerdi.

Sinirli dostum, bu kadar utanılacak bir işe girişebildiğim için, benim, büyük Hugo'nun eserlerinden *Les Châtiments*la *l'Année terrible*in isimlerini duyup duymadığımı soruyor. Dedim ya: o sözü söyleyen ben değilim, Thierry Maulnier. Ona sorsun. Böyle bir şey söyleyebildiğine göre, duymamış demek... Bir hayır sahibi çıksa da kendisine haber verse.

Sinirli dost, Hugo'nun büyüklüğünü isbat için sıraladığı sözleri kâfi bulmamış; karşıma bir sürü de tanık çıkarıyor. Bu tanıklar Namık Kemal, Süleyman Nazif, Hâmid, bir de Mehmet Âkif. Hepsi Hugo'nun hayranıymış. Güzel! Bu kadar büyük hayranları olduktan sonra Hugo'nun sırtı yere gelmez. Yalnız, küçük bir nokta var: Bu isimleri Cemil Meriç Hugo'nun büyüklüğüne ben de inanayım diye mi sıralamış? Yani şöyle mi demek istiyor: "Hugo'yu bu büyük şahsiyetler mi iyi anlar, yoksa o kalem serserisi mi?"

Bakın burada haklı. Tabiî, Hugo'yu Thierry Maulnier adındaki o kalem serserisi mi anlayacak, yoksa "Derdimi ummâna döktüm, âsumâne inledim" şairi Süleyman Nazif

mi? İyi ama, bunu da Thierry Maulnier'ye söylemek lâzım. Ona söylemeli ki Hugo'nun ne büyük bir şair olduğunu görsün.

Burada da aklıma başka bir şey geliyor. Ya Thierry Maulnier, "Ben bu adamları tanımıyorum" deyiverirse. Sinirli dostuma, onun da karşılığını öğreteyim. Böyle bir şey olursa, dostum şöyle desin: "O kalem serserisi *Makberi* görmemiş mi, *Safahatı* okumamış mı?" İşte o zaman Thierry Maulnier apışır kalır. Biz de böylece dâvâyı kazanmış oluruz.

Sinirli dostumun yazısı, bu minval üzere devam ediyor. Her cümlesi üzerinde durmaya kalkarsam, yazım uzun sürecek. Onun için kısa keseceğim. Yalnız, ufak bir nokta üzerinde daha bir iki lâkırdı etmekten kendimi alamıyorum. Dostum, yazısının bir yerinde benim pek beğenmediğim bir tercümeyi överken, "Geçmiş ve gelecek bütün günahlarını affettirecek güzellikte" diyor.*

Allah ömrüne bereket versin. Demek bütün günahlarımı affediyor. Öyle ya, ya affetmeseydi? Ne olurdu o zaman benim hâlim. Ömrüm, affetsin diye, Cemil Meriç'in peşinden koşmakla mı geçecekti? Doğrusu, pek hazin bir hayat olurdu. Kimbilir, belki ahirette bile bağışlamazdı. Neyse, merhameti sâyesinde o dertten de kurtuldum.

Gelecek günahlarımı da affediyormuş. İlerde ne türlü günahlar işleyeceğimi şimdiden kestiremem. Ama ne olursa olsun, kendisine güvenebilirim. Zaten güvenmeseydim, böyle bir yazı yazabilir miydim? Affedeceğini biliyorum da onun için yazdım.

Kaynak: Orhan Veli, "Bir Tenkid Üzerine", *Varlık*, sy. 330, s. 9, 1 Ocak 1948; krş. Orhan Veli, *Bütün Yazıları I: Sanat ve Edebiyat Dünyamız*, (haz. Asım Bezirci), s. 140-143, İstanbul, 1982

---

* Cemil Meriç'in orijinal cümlesi şu şekildedir: "gelmiş ve gelecek *birçok kusurlarını bağışlatacak ayarda...*"

XVII
Bir 'Hernani' Saldırısı

22.XI.1948

V. Hugo'dan nazmen çevirdiğiniz Hernani'nin ilk 30 sahifesi Büromuzca incelenmiş, bir sureti ilişik listede gösterilen bazı aksaklıklara rastlanmıştır. Bu bakımdan kabulüne imkân görülemeyen ilk 30 sahifeyi bir daha gözden geçirip gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra, tekrar incelenmek üzere ve asliyle birlikte Büromuza göndermenizi rica eder, saygılarımı sunarım.

Tercüme Bürosu Başkanı
Suut Kemal Yetkin

———•———

3/11/948 tarihli rapora ek (*Hernani* nümunesi):

1. Amca bey yaldızlasın, kıskançlar yansın diye
   Burada buluşuyorlar genç âşıklar her akşam

   Et reçoit tous les soirs, malgré les envieux
   Le jeune amant sans barbe, à la barbe du vieux

K/18 -T/9

Not: *À la barbe du vieux* 'yaldızlasın' diye tercüme edilemeyeceği gibi, *malgré les envieux* karşılığı olarak "kıskançlar yansın" da hatalıdır.

2. Burası senin binip te uçurduğun küplerin ahırı mı?

   Serait-ce l'écurie où tu mets d'aventure
   Le manche à balai qui te sert de monture?

K/21 -T/11

Not: 'Küpler' nereden çıkmış? Metindeki 'süpürge sapı' sihirbazlığa ait bir îmadır.

3. Heyhat, ne fâni bir saadet
   Hicran gecelerinin tek tesellisi: bir an
   Sonra yine hüsranın cehenneminde kıvran
   Sonra öl veya unut!

   Cette heure! Et voilà tout. Pour nous, plus rien qu'une heure,
   Après, qu'importe? Il faut qu'on oublie ou qu'on meure
   Ange! Une heure avec vous! Une heure, en vérité,
   A qui voudrait la vie, et puis l'éternité!

K/24 -T/13

Not: Metinde ne "fâni saadet"ten, ne "hicran geceleri"nden, ne "hüsran cehennemi"nden bahsediliyor. Takribî bir tercüme...

4. Zehredilen, çalınan hayatımın yerine
   Bir saat çaldım diye bahtiyarım şüphesiz

   Et je suis bien heureux, et sans doute on m'envie
   De lui voler une heure; et lui prend ma vie!

K/24 -T/14

Not: "Zehredilen, çalman hayat" ne mânâ ifade eder? Metindeki "bir saat var ömrüm" tezadı belirtilmemiş.

5. Armamı kirleten kan,
   Kanla arınabilir.

[Peut-être aúrais-je aussi quelque blason illustre
Qu'une rouille de sang à cette heure délustre]

K/26 -T/16

Not: Metinde "kanı kanla temizlemek" fikri yoktur. Konuşan, sadece armasının şimdilik unutulmuş olduğunu, tanınmadığını söylüyor; "kanı kanla arıtmak" mütercimin ilâvesidir.

6. Böyle zamanda alay,
Ölüm habercisidir.

Qui raille après l'affront s'expose à faire rire
Aussi son héritier!

K/30 - T/18

Not: Cümle tercüme edilmiş sayılmaz, metindeki fikir kısmen ifade edilmiş.

7. kılıcının tersiyle vurarak
süslü şereflerine

Et qu'il eût, [dégradant leur noblesse usurpée,]
Souffleté leur blason du plat de son épée!...

K/35 - T/22

Not: "Süslü şerefe vurmak" tabiri mânâsız ve tuhaftır.

8. Durun takdim edecek size
Altın yapağım var

Tenez, foulez aux pieds, foulez ma toison d'or!

K/36 - T/22

Not: *Toison d'or* bir nişandır, "altın yapağım var" diye garip bir şekilde tercüme edilmiş ve tabii metindeki fikir ifade edilmemiştir.

9. Geciktiniz efendim, donmuşsunuzdur, niye saklanıyorsunuz?
Vous avez bien tardé, seigneur! Mais dites-moi si vous avez froid?

K/22 - T/13

[Not:] Metinde 'saklanmak'tan bahsedilmediğine göre, bu şekil sonradan gelen "Ben mi?"yi karşılamak için ihtiyar edilmiş olacak. Ancak Fransızca metinde bu sual 'üşümeğe', Türkçe metinde ise 'saklanma'ya ait bulunuyor.

10. Düşesine, ihtimal sultanlar da imrenir.

[Mainte reine peut-être enviera sa duchesse!]

K/26 - T/15

[Not:] Metinde *sa duchesse* denilmekle kimin murad edildiği anlaşılıyor, halbuki Türkçe'de müphem kalıyor; *düşes*ten sonra *reine* mukabili olarak 'sultan' kelimesi de tuhaf geliyor.

11. Tek kelime, hanımın Dona Sol de Silva mı?

K/18 - T/9

[Not:] *Tek kelime*, "Kısa kes, lâfı uzatma!" yerine kullanılamaz.

- Yaşamak istiyorsan dilsiz ol!

K/21 - T/12

[Not:] "Dilini tut" denecekti.

- Bu adımlar onundur

Voici qu'il monte.

K/22 - T/12

[Not:] Yanlış ve tuhaf.

- Mantonuz ıslak

Votre manteau ruisselle

K/22 - T/13

[Not:] 'Islak' kelimesi, metindeki kelimeden çok zayıftır.

- Kor gibiyim yanında.

Je brûle près de toi.

K/23 - T/13

[Not:] Kaba bir ifade tarzı.

- Mademki muradınız kaderimi bölüşmek
  Non, puisque vous voulez me suivre,

K/29 – T/17

[Not:] "Kaderi bölüşmek" denmez.

- Methali sürgülemek
  [Si je] barricadais l'entrée?

K/33 – T/21

[Not:] Methal nasıl sürgülenir?

12. Lâkaplarda tecanüs yoktur; *Senyör, Paşam, Bay, Bayan* gibi. 18-19 9-10

———— • ————

Kaynak: Suut Kemal Yetkin, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı/Tercüme Bürosu, Sayı: 479, Ankara, 22 Kasım 1948; "3 Kasım 1948 tarihli rapora ek", daktilo metin, 2 s.

XVIII
Bir 'Hernani' Savunması

Cemil Meriç

2.12.948

Tercüme Bürosu Başkanlığına
ANKARA

Sayın Başkan,

Hernani tercümem hakkında lûtfedilen idam kararını dikkatle okudum. Gösterilen titizliği, büronuzun tarihinde hayırlı bir başlangıç sayar, memleket irfanı nâmına şükranlarımı sunarım.

Manzum tercümenin arzettiği güçlükleri orta mektep sıralarından beri bilirim. Bu sahada ilk tecrübem el-Maarri'nin *Risa*'ıdır. (1932). 'Amaç', 'Yücel', 'XXinci Asır' dergilerinde de Hugo'dan, Verhaeren'den, Rossatti'den yaptığım son denemeler intişar etti.[25]

Yazı hayatına tercüme tenkidleriyle başladığımdan, meslekdaşlar arasında uyandırdığım iğbirâr meçhulüm değildir.

---

25 Cemil Meriç'in sözünü ettiği üç şiir çevirisi için bkz. 1. Victor Hugo, "Bu Kitap Şu Rüyadan Doğdu", *Amaç*, sy. 20-21, s. 12-13, 13-14, Ankara, 20 Temmuz-11 Ağustos 1946; 2. Emile Verhaeren, "Emek", *Gün*, sy. 14, s. 2, 24 Nisan 1946; 3. "Modern Şiirin Müjdecileri: Pre-Raphaelite'ler I", *Yücel*, c. XX, sn. 13, sy. 117, s. 188-190, Temmuz 1946.

Sayın büronuzun şahsıma karşı gösterdiği teveccühü yalancı çıkarmamak için, *Hernani* tercümesine başlamadan önce, bu nev'in Batı'daki örneklerini tekrar gözden geçirmiş, tenkid ve münakaşaları incelemiş, bir-iki ay hazırlık yapmak ihtiyacını duymuştum. Satırlarına üç ayımı gömdüğüm o otuz sahifede Littré'nin projektöründen geçmemiş tek kelime yoktur. Zevkine güvendiğim ve irfanına inandığım birçok meslekdaşlarımın teveccüh ve takdirine rağmen, tercümem beni tatmin etmemişti.

Heyhat! Bu "gözyaşı vadisi"nde herşey nisbîdir. Cevabınıza mesned teşkil eden 'tenkidnâme', bende tercümemin zannettiğimden çok daha kuvvetli olduğu zehabını uyandırdı.

O bahtsız otuz sahifeyi tekrar okudum ve anladım ki tercümem, hiç değilse sadık ve 'consciencieux'dür.

Şimdi sayın 'tenkidçi'nin "nass-ı kat'î"lerini birer birer cevaplandırmama müsaadenizi dileyeceğim:

1. Amca bey yaldızlasın, kıskançlar yansın diye
Burada buluşuyorlar genç âşıklar her akşam[26]

Et reçoit tous les soirs, malgré les envieux
Le jeune amant sans barbe, à la barbe du vieux

Not: *À la barbe du vieux* 'yaldızlasın' diye tercüme edilemeyeceği gibi, *malgré les envieux* karşılığı olarak "kıskançlar yansın" da hatalıdır.

Cevap: Sayın tenkidçinin ilk hususiyeti kâhinler gibi ispatsız ve delilsiz "nass-ı kat'î"lerle konuşmasıdır. *À la barbe du vieux*yü Littré'nin lugatı *Dictionnaire Universel du XIXème siècle*, *Larousse du XIXème siècle*, 'en dépit' (inadına, rağmen) suretinde karşılarlar. El. Pradez'in *Dictionnaire des Gallicis-*

---

26 (Nispet verircesine elâleme, her akşam)
Tüysüz yavuklusuyla buluşuyor, hem de tam
Amca beyin burnunun dibinde... (s. 4)
Dipnotlarda aktardığımız tüm pasajlar, mütercimin, daha sonra (İstanbul, 1956, 1966) yayımlanan *Hernani* çevirisinden muktebestir. (D.C)

*mes*inde ise şu izahatı buluruz: "Loc. adv. applicable à un acte commis audacieusement sous le nez de quelqu'un et contre son gré souvent."

a) Metinde 'ihtiyar', yani Don Gomez, nişanlısının bir genci kabul ettiğinden haberdar değildir. Binaenaleyh 'inadına' veya 'rağmen' diyemeyiz.

b) Don Carlos mağrur ve müstehzî bir hovarda ağzı ile konuşmaktadır.

c) Dona Sol'la âşıkı 'ibadet' için buluşmuyorlar.

Şu hâlde *à la barbe du vieux*yü yaptığımız şekilde tercüme etmekle metnin ruhuna ihanet etmiş olmuyoruz.

Malgré les envieux hakkındaki itiraz ise birinciden daha insafsızdır. *Malgré les envieux*yü "kıskançlar istemediği hâlde", "kıskançların rızası hilâfına" diye mi tercüme etmeliydik?

2. Dur... dur! Burası senin binip de uçurduğun küplerin ahırı [mı?][27]

Serait-ce l'écurie où tu mets d'aventure

Le manche à balai qui te sert de monture?

Not: 'Küpler' nereden çıkmış? Metindeki 'süpürge sapı' sihirbazlığa ait bir îmadır.

Cevap: Nâçizâne arzedelim: 'Küpler' Türk masallarından, Türk kamuslarından, Türk an'anelerinden çıktı. Hayretimizi mucib olan cihet, sayın muarızımızın *mythologie* bilmemeleri değil, hiç Türkçe masal dinlememiş olmalarıdır. Efendim, Frengistanda büyücü karılar, ecinni meclisine giderken "süpürge sapı"na binerler. Avusturalya'da kuş olup uçtukları rivayet edilir. Şark an'anesinde ise 'küpsüvar'dırlar. Bendeniz bu asır-dîde biniş vasıtasını nasıl değiştirebilirdim? Yanılmıyorsam, bizde süpürge sopasının "mahallî istimâl"i biraz farklıdır.

---

27 *Burası sakın*
Şu binip de uçtuğun küpün yeri olmasın! (s. 7)

3. Heyhat ne fani bir saadet...[28]

Not: Takribî bir tercüme.

Cevap: Sayın tenkidçim haklıdır. Burada biraz tefsire kaçmışım.

4 numaralı mülâhazaları da yerinde. Yalnız bunlar metnin ruhuna değil, lâfzına karşı işlenmiş mini mini "sadakatsızlık"lardır. Batı literatüründe benzerleri pek bol. Maamafih teşekkür ederim. Bu mısraları yeniden işleyeceğim.[29]

5. Armamı kirleten kan,
Kanla arınabilir.[30]

Not: "Kanı kanla arıtmak" mütercimin ilâvesidir.

Cevap — Hayır. Bu fikir metinde mevcut.

6 Böyle zamanda alay,
Ölüm habercisidir![31]

Not: Cümle tercüme edilmiş sayılmaz, metindeki fikir kısmen ifade edilmiş.

Cevap: Metinde fikir yok, tehdit var. Hugo'ya duyduğum sonsuz hayranlığa rağmen arzediyorum: Son derece kötü, gayr-ı tabii ve XVII'nci asır 'précieuse'lerini hatırlatan bir ifade:

> Hakaretten sonra alaya cüret eden, mirasçısını güldürmek tehlikesine de maruz kalır.

---

28 *Bu saat, işte hepsi bu! Felekten*
Gördüğün tek lütuf bu! Sonra, senin vazifen
Unutmak veya ölmek... (s. 10)

29 *Bahtiyarım muhakkak...*
Belki bu saati de bana çok görenler var...
Ama, dük hayatımı gasp eylemiş... Kim sorar! (s. 10-11)

30 *İhtimal ki, benim de, bugün kanla paslanmış*
Çok parlak bir şecerem, karanlığa yaslanmış, (s. 13)

31 Çeviride hiç değişiklik yapılmamıştır. (s. 17)

Müşkülpesent muarızım, bir tiyatro eserinin tercümesinde böyle bir cümleyi hoş karşılarlar mı? Tercümemde ısrar ediyorum.

7. Kılıcının tersiyle vurarak
süslü şereflerine (?)[32]

Not: "Süslü şerefe vurmak" tabiri mânâsız ve tuhaftır.

Cevap: Sayın tenkidçime biraz daha dikkatli olmalarını tavsiye edebilir miyim? "Süslü şerefe vurmak" garibesi, kendi "zâde-i tabî'larıdır. Ellerindeki tercümeye bir daha göz atarlarsa –ihtimal biraz hicabla– "süslü şeritlerine" tabiriyle karşılaşacaklardır.

8. Durun takdim edecek size
Altın yapağım da var.
(*Boynundan kolyesini koparak*)
Haydi çiğnesenize![33]

Not: *Toison d'or* bir nişandır, garip bir şekilde tercüme edilmiş.

Cevap: *Toison d'or*un İspanya'da şövalyelik nişanı olduğu "râkim'ul-huruf"un da malumu idi. Mademki "altın yapağı" karşılığı, tenkidçimin hoşuna gitmemiş, hemen "altın nişanım"la değiştirebilirim; ısrar etmiyorum.

9. Geciktiniz efendim, donmuşsunuzdur, niye saklanıyorsunuz?[34]
Vous avez bien tardé, seigneur! Mais dites-moi si vous avez froid?

Not: Metinde 'saklanmak'tan bahsedilmediğine göre, bu şekil sonradan gelen "Ben mi?"yi karşılamak için ihtiyar edilmiş

---

32 *Kılıcının tersiyle vurarak, paldır küldür,*
Asiller arasından kovardı. (s. 23)

33 *Acaba neyim kaldı takdim edecek size?*
(Boynundan kolyesini koparak)
İşte, altın nişanım, hadi çiğnesenize! (s. 24-25)

34 *Geciktiniz efendim! Söylesenize, sahi*
Üşümüyor musunuz? (s. 9)

olacak. Ancak Fransızca metinde bu sual 'üşümeğe', Türkçe metinde ise 'saklanma'ya aittir.

Cevap: İşte sonraki mısra:

Ben mi? Kor gibiyim yanında.[35]

Burada "Ben mi?" sualinin 'üşümeğe' mi, 'saklanmağa' mı ait olduğunu yüksek takdirinize bırakıyorum.

10. Düşesine, ihtimal sultanlar da imrenir.[36]

Not: Metinde *sa duchesse* denilmekle kimin murad edildiği anlaşılıyor. Halbuki Türkçe'de müphem kalıyor. Düşes'ten sonra *reine* mukabili olarak 'sultan' da tuhaf geliyor.

Cevap: Mısraın Fransızcası: *Mainte reine peut-être enviera sa duchesse!* 'Sadakatımız' *irréprochable*dır. Tuhaflığın bendenizde mi, sayın tenkidçinin iddiasında mı olduğunu, tercümemin o kısmını okuyacak her münevver vatandaş takdir edebilir.

11. Tek kelime: Hanımın Dona Sol de Silva mı?

Not: *Tek kelime*, "Kısa kes, lâfı uzatma!" yerine kullanılamaz.

Cevap — Görülüyor ki sayın muarızım, Fransızca metni okumak tenezzülünde bulunmamış. Zira metinde (Nelson baskı, s. 18), Dona Josefa'nın,

Vous m'avez défendu de dire deux mots, maître. [Efendim nasıl olur? Demin siz emrettiniz susmamı.]
sözüne, Don Carlos:

Aussi n'en veux-je qu'un, – Oui, non. [*ta dame est bien Dona Sol de Silva?* (Tek kelime: Hanımın Dona Sol de Silva mı? Evet veya hayır de.)]

---

35 *Üşümek mi? İlâhi!*
Yanıyorum! (s. 9)

36 *Belki ikbâlinize, ihtişamınıza bir*
Çok kıraliçeler bile imrenir... (s. 13)

suretinde mukabele eder. Binaenaleyh burada "tek kelime" bahis mevzûudur.

- Bu adımlar onundur.[37]
  Voici qu'il monte.

Not: Yanlış ve tuhaf.

Cevap: Hernani'nin gecikmesi Dona Sol'u telâşa düşürür, o sırada "küçük kapıda ayak sesleri" duyulur. Dona Sol, dadıya *Voici qu'il monte* diye seslenir. Yani ayak seslerinden gelenin, sevgilisi olduğunu anlamıştır. Bu itibarla tercümemiz ne yanlıştır, ne de tuhaf.

- Mantonuz ıslak.[38]
  Votre manteau ruisselle

Not: 'Islak' kelimesi, metindeki kelimeden çok zaif.

Cevap: Doktora gösterelim de kuvvet ilâcı tavsiye etsin.

- Kor gibiyim yanında.[39]
  Je brûle près de toi.

Not: Kaba bir ifade tarzı.

Cevap: Aynen tercümesi:

Yanıyorum yanında.

Acaba hangisi daha kaba?

- Mademki muradınız kaderimi bölüşmek.[40]

Not: "Kaderi bölüşmek" denmez.

---

37 *İşte geliyor!* (s. 8)

38 *Oo, mantonuz sırılsıklam.* (s. 9)

39 *Yanıyorum!* (s. 9)

40 *Hayır zavallı yavrum, bana yoldaş olmadan*
Önce bilmeniz lâzım... (s. 16)

Cevap: Nedir [Ne denir]?

- Medhali sürgülesek?[41]
  [Si je] barricadais l'entrée?

Not: Medhal nasıl sürgülenir?

Cevap: Allahu a'lem bi'l-guyub.

12. Not: Lâkaplarda tecanüs yoktur; *Paşam, Bay, Bayan, Senyör* gibi...

Cevap: Bakın o hataya Hugo da düşmüş: *Maître, Seigneur, Monsieur, Votre Altesse,* vs. Herhâlde Fransızcada "tevhid-i elkab" kanunu olmadığından...

Bu çeşitli kelimeler arasındaki incelikleri sayın muarızımıza tarife kalkışmağı 'hadnâşinaslık' telâkki ederim. Arifâne tecahül gösteriyorlar.

Hülâsa: Tenkidçinin bu 12 maddelik "idam kararnamesi"nde, üzerinde durulmağa lâyık yalnız iki teklif mevcuttur. *Hata* diye gösterdiği şeyler vehim mahsulüdür. Tercümemi de, Fransızca metni de dikkatli okumamıştır.

Şimdi müsaade buyurursanız, şu sualleri sorayım:

1. *Nass-ı kat'î*leriyle tercümemin kaderini tayin eden bu muhterem zat, manzum tercüme ile uğraşmış mıdır?
2. Fransızca'dan başka garb dili bilir mi?
3. Manzum tercümenin batıdaki örneklerini bizzat inceleyecek seviyede midir?
4. Râkim'ul-huruf'a karşı herhangi bir dargınlık beslemediği tahkik olunmuş mudur?

Otuz sahifeye üç ayını gömen bir vatandaşın tercümesi böyle "ceffe'l-kalem" reddedilemez. Tenkidçinin ifade tarzı, Zorle lere [zorlamalara?] şeref verecek kadar gayr-ı ilmî ve hatta –mazur görünüz– gayr-ı edibânedir.

---

41 *Nasıl etsem?*
Şu kapıyı eşyayla güzelce bir berkitsem. (s. 21)

Bu bahtsız tercümenin tedkikini bizzat sizden –Tercüme Bürosu Başkanı sayın Suut Kemal Yetkin'den– rica edebilir miyim? Kıymetli vaktiniz müsaid değilse, tensib buyuracağınız herhangi bir 'mütehassıs'a bizzat müracaat edeyim. (Sabri Es'ad, Refik Halid, Halide Edib, Yakub Kadri, Sabahattin Eyuboğlu, vs. vs.)

Başta zât-ı âliniz, bu sahada ehliyetini ispat etmiş herhangi bir kalem sahibi, tenkidçinizin kararını tenkîd ettiği takdirde, kendisine alenen tarziye vereceğimi ve ömrümün sonuna kadar bir satır tercüme neşretmeyeceğimi taahhüd ederim.

Aksi takdirde, altı ay sonra gönderilen bu red kararını ciddi telâkki etmeme imkân olmadığını saygılarımla arz ederim.

———•———

28/1/1949

2.12.1948 tarihli yazınıza cevaptır.

Hernani tercümenizin ilk 30 sahifesinde rastlanıp evvelce bildirilmiş olan aksaklıklar üzerine vaki itirazlarınız Büromuzca incelenmiş, müdafaa edilen görüşlere iştirak edilememiştir.

Bu bakımdan tetkikçinin değil, Büromuzun kanaatini ifade eden ve ilk yazımızla bildirilmiş olan aksaklıkları düzeltmediğiniz takdirde yapılacak başka bir muamele olmadığını saygılarımla bildiririm.

Tercüme Bürosu Başkanı
Suut Kemal Yetkin

Kaynak: CM, "Tercüme Bürosu Başkanlığına, Ankara, *2 Aralık 1948*", daktilo metin, 4 s.; Suut Kemal Yetkin, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı/ Tercüme Bürosu, Sayı: 20, Ankara, 28 Ocak 1949.

XIX
Cürüm ve Deha

Cemil Meriç

Pyrénées'lerin ötesinde *fazilet* sayılan hareketin, beride *cinayet* diye vasıflandırıldığını hergün görüyoruz. Eski devirde insanları huşû ve takdisle diz çöktüren âyinler, yirminci yüzyılın en hayâsız çocuğunu utandıracak sahnelerle doludur.

Kıymet hükümleri çağdan çağa ve iklimden iklime değişirken nasıl ezelî ve mutlak bir mücrim tipi tesbit edebiliriz?

Tarihinin mukadder şahlanış anlarında en büyük kahramanlarını yaratan cemiyet çöker ve yıkılırken dejenere evlâtlar doğurur. Dinmeyen bir hürriyet sılası içinde kıvranan toplulukların zehirli memesi caniler ve anarşistler emzirir. Antropolojinin bulanık ışığında kitleleri *mücrim* ve *namuslu* diye granit setlerle ayrılmış iki sabit caste'e [kasta] yerleştirmek, içtimaî realiteyle alay etmektir.

Ne kadar zengin müşahedelere dayanırsa dayansın, fertlerin günahını kafataslarının ölçüsüyle izaha kalkan tek taraflı görüş ilmî bir fantezi olmaktan kurtulamaz. Bununla beraber birçok anormal hadiselerde *pathologique psikoloji*nin kı-

lavuzluğunu da ihmal edemeyiz. Mücrimi ıslah için sürgüne, sehpaya ve prangaya başvuran adalet, Lombroso'nun ithamla çınlayan sesini derin bir alâkayla dinlemek zorundadır.

"İnsanım ve insanlığa ait hiçbir şey bana yabancı değildir" diyen her aydın, vatandaşı zincire ve cellâda yollamak salâhiyetini taşıyanlara daha insanî ve daha isabetli hükümler ilham eden İtalyan *crimonologue*larının hatırası önünde saygı ile eğilecektir.

"Böcekleri ve sinekleri yiyen çiçeklere varıncaya kadar" her varlıkta "mücrimlik temayülleri" keşfettiğini iddia eden Lombroso'nun tezi nihayet ciddi araştırmalara zemin hazırlayan bir faraziyedir ve Dwelshauvers'in dediği gibi: "ilimde faraziyeler yaparken kullanılan iskelelere benzer; inşaat bitince lüzumları kalmaz."

Eserin Mevzûu ve Tedkikler

Ferri'yi, Garafolo'yu, Tarde'yi okurken Descartes'ın prensiplerini unutmamak lâzım. Zaten şüphe, her mübalağalı iddianın tabii reaksiyonu değil midir? Fakat yine unutmayalım ki bütün aşırı hükümlerine rağmen, bu yorulmaz araştırıcılar modern psikolojiye muhteşem bir malzeme kolleksiyonu hediye etmişlerdir. Genç hukukçularımız –sosyal ilimlerin ışığında– bu müşahedeler hazinesinden geniş ölçüde faydalanabilirler.

Avukat Rasih Yeğengil'in Beynelmilel Kriminoloji Akademisi'nden Henry T.E. Roodes'den dilimize çevirdiği eser [*Cürüm ve Deha*, İstanbul, 1944], bu mevzudaki tedkiklerin mükessef bir hülâsası mahiyetindedir. Ne yazık ki cemiyet meseleleriyle karşılaşınca, bütün objektiflik gayretlerine rağmen sınıfî prejugé'lerinden sıyrılamayan muharrir, zaman zaman reaksiyoner bir kâhin hüviyetine bürünüyor. Ve bazen bir âlim ararken, usta bir cinayet romancısı buluyoruz.

"Cezaî antropoloji sahasındaki" araştırmaların henüz başlangıç devrinde olduğunu kabul eden Roodes, *ihtilâl*in "kol-

lektif bir mücrimlik" olduğu kanaatindedir. Kitap, biraz da "kriminoloji ilminden haberi olmayan İngiltere'ye" kontinental mektebin çalışmalarını yaymak gayretiyle yazılmıştır.

Nietzsche'yi "ondokuzuncu asrın en büyük psikologu" olarak takdim eden sayın Akademi âzası, "dâhi ile mücrim arasında ancak kıl kadar bir fark olduğunu", zira "normal adamın fertle cemiyet arasındaki mücadele"ye intibak edebildiğini, mücrimin "intibak etmeğe yeltenip muvaffak olamadığını, dâhinin de aynı muvaffakiyetsizliğe uğrayınca yeni bir ahenk tesisine koyulduğunu" ileri sürüyor. Bu iddiasını misallerle taçlandırmak isteyen 'bîtaraf' müellife göre, Lenin, "cinaî psikolojinin en mükemmel bir misalidir."

Tarde'den, Nietzsche'den ve Freud'dan takdir ve sitayişle bahseden Roodes, dâhiler hakkında pek insafsızdır: "Her ne kadar bir milletin üstünlüğü dâhilerin üstünlüğü ile ölçülürse de, dâhi bir anormal adam olduğuna göre, ilim bu temayülü kuvvetlendirmekten ziyade katî olarak boğmak mecburiyetindedir" diyor.

Shakespeare'i İngiltere'nin bütün müstemlekelerine tercih eden Carlyle'ın –mezarında– kulakları çınlasın, 243 sahife tutan bu eserin en büyük kısmını (212-57) misaller faslı teşkil etmektedir: (Villon, Vidocq, zehirle adam öldüren iki kadın, Oscar Wilde, Poe, Strindberg, Lucrèce Borgia, Raspoutine).

Zengin ve isabetli müşahedelere dayanan hükümler mübalağa ile gölgelenmese, insan daha zevkli intibalarla ayrılabilecek.

Sayın mütercime Max Nordau'ın *Dégénérescence*'mı tavsiye ederiz. Onu da dilimize kazandırırsa, marazî psikoloji literatürümüz çok tipik bir eserle zenginleşir; mütemadiyen aynı köhne manuelleri geviş getiren edebiyatçılarımız da yepyeni meselelerle karşılaşmış olurlar.

Tercümede Görülen Kusurlar

Tercümeyi aslıyla karşılaştırmadığımız için katî birşey söyleyemeyeceğiz. Yalnız sayın Rasih Yeğengil Osmanlıca'ya daha az muhabbet gösterse isabet eder: *Berri, teshil, derecat, mütevellit* gibi kelimeleri, *garibe-i hilkat, galat-ı rüyet, hâl-i sulh* gibi terkipleri fosilleşmiş buluyoruz.

20 ve 21'inci sayfalardaki *kudret-i âmme* tabirinden de ne murad eylediğini anlayamadık; "iktidar mevkii" dense, daha vazıh olmaz mı?

40'mcı sahifede geçen *Romain* yerine *Romalı* demek lâzımdı.

38'inci sahifede, "Fertle cemiyet arasındaki mücadele, Nietzsche'de *Rum trajedisi* derecesini bulmuştur" deniyor. Kanaatimizce "Yunan trajedisi" demek lâzımdı.

Sahife 53'te *mukadder* kelimesinin yanında *virtuel* tabirini görüyoruz. *Virtuel*in 'fert'le alâkası yoktur. "Qui est seulement en puissance et sans effet actuel" [*bilfiil* değil, sadece *bilkuvve* olan] demektir.

Gelecek tercümelerinde daha titiz davranacağını umduğumuz Yeğengil'den Enrico Ferri'nin *La Sociologie criminelle*i, La Grasserie'nin *Des Principes sociologiques de la Criminologie*si ve Lombroso'nun *L'Homme de génie*si ayarında klâsikleşmiş eserler beklemek hakkımızdır kanaatindeyim.

Kaynak: CM, "Cürüm ve Deha", *Tan*, 9 Ağustos 1944

XX
Bir Doçent'in Keşifleri

Cemil Meriç

Bay Cevdet Perin küremizin en velûd doçentlerindendir. Altı yılda onaltı eser veren sayın Profesör namzedi, yeni eseriyle ananevî edebiyat tarihi usullerini baştan başa değiştirmiş bulunuyor. Benzerine –haberleşme dahil– hiçbir milletin kütüphanesinde rastlayamayacağımız *Fransız Edebiyatı Tarihi*ni, doçent'in büyük bir titizlikle bağlandığı orijinal prensiplere borçluyuz:

I. Mehaz göstermek, kanaatlerini bildiğimiz* müellifleri zikretmek ve sâire gibi köhne göreneklerden sıyrılmak.

II. Muhayyilenin yardımından sık sık faydalanmak.

III. Örnek metinleri her fırsatta tashih etmek.

IV. Türkçenin gramer ve inşa hususiyetlerine aldırış etmemek.

* * *

I. Doçentin "Üniversitede sekiz yıllık bir çalışmadan sonra" bulduğu bu yepyeni metodu, bazı karakteristik misallerle aydınlatalım:

---

* Aslı: 'birleştiğimiz...'

Bay Cevdet Perin, geniş kültürünü şu satırlarla vesikalandırıyor:

> Bu tarzda bir piyese bundan sonra dünya edebiyatında rastlamak için Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* adındaki ferik eserine... kadar uzanmak lâzım. (s. 48)

Sahife 49'da sayın doçentin şahsî kanaatleriyle karşılaşıyoruz.

> ... Bu yüzyılda Fransızların komedi seyrederek gülecek vaziyette bulunmadıklarını idrak etmek güç değildir kanaatindeyim.

Heyhat ki güneş altında hiçbir yeni şey yok. Sayın doçentimizin uzun tedkikler sonunda vardığı bu enteresan kanaatler Léon Lévrault'nun *La Comédie* adlı eserinde 'aynen' mevcut (s. 9, str. 5-8; s. 10, str. 2-7). Cevdet Perin mu'terize açmadan Fransız yazarının bütün 'kanaatlerini' kendine mâletmiş. Bu orijinal edebiyat tarihinin 47. sahifesi, satır 16'dan itibaren; 54. sahifesi, haşiyesiyle beraber; 55. sahifesi, 14. satırdan başlayarak Lévrault'nun. Sahife 56'nın şerhi; 57, 99, 141. sahifelerin büyük bir kısmı; 146-148 ve 150-152. sahifeler –Molière'e kadar– Lévrault'nun. Sahife 202-203 Lévrault'nun. Sahife 100'deki hülâsa Lévrault'nun, vesâire, vesâire.

Sayın müellif, eserini yağma etmek suretiyle şereflendirdiği Lévrault'yu 99. sahifenin 3 numaralı şerhinde şu satırlarla zikrediyor:

> Léon Lévrault, *Le Théâtre* adlı eserinde Papa'nın *Mandragore* adlı piyesin temsilinde bulunduğunu söylüyor.

Halbuki aynı sahifede, "Bir papazın komedi yazması biraz garip görünür şüphesiz. Bu hadise XVII. yüzyılda olsaydı Larivey de herhalde Bossuet'in hışmına uğrardı" gibi kanaatleri tamamen Lévrault'nun.

Şimdi doçentimizin yepyeni bir keşfini haber verelim. Okuyucu bu müstesna *Edebiyat Tarihi*nin 151. sahifesinde şöyle bir isimle karşılaşacaktır: *Jules Janin Rotrou*. Hâlbuki bütün mehazlar Rotrou'yu "Jean Rotrou" olarak kaydederler. Jules Janin ise, XIX. yüzyılın ilk yarısında "münekkidler şâhı" pâyesine yükseltilmiş bir gazeteci olarak tanınmaktadır.

Mevcut kaynakların hepsini birden yalancı çıkaran bu harikulâde buluş hangi tedkiklerin sonucudur?

İzah edelim: Lévrault, adı geçen eserinin 25. sahifesinde "Corneille'in selefleri" bahsinde Jean Rotrou'yu zikrederken münekkid Jules Janin'in bu zat hakkındaki, "O bir hovarda gibi yaşadı, bir kahraman gibi öldü" hükmünü de –muterize içinde– veriyor. Metnin altında (1) işaretinin yanına "Jules Janin" ismini yazıyor. Nokta ve tireden sonra, kısaca Rotrou'nun hayatını anlatıyor.

Şimdi, sayın doçentin ilmî haysiyetine mi, dikkatine mi, Fransız edebiyatındaki geniş bilgisine mi hayran olalım? (Facia burada da bitmiyor: Bu Jules Janin Rotrou ihtiraı, velûd doçentin 1944'de neşrettiği *Molière* adlı eserde de mevcut ve Romanoloji talebesi iki yıldır bu keşiften faydalanmakta.)

147. sahifede: Corneille'in vakur ve ciddî bir şair sanıldığını, hâlbuki gençliğinde hovardalıklar yapmış bulunduğunu haber veren doçent, bu mevzuya pek az dokundukları veya hiç dokunmadıkları için edebiyat tarihçilerine sitem ediyor. "İşte orijinal eser böyle yazılır" diyeceksiniz; çok doğru. Yalnız "kanaatindeyim", "olsa gerek", "bu hususta bir hüküm vermek zordur" gibi subjektif mütalaalarla süslenen bu bahis, aksiliğe bakın ki Lévrault'da da aynen mevcut.

II. Muhayyilesine hayran kaldığımız müellif, sahife 9'da Roland Destanı'nın konusunu anlatıyor. Bu eser –doçent'in de söylediği gibi– Ortaçağ edebiyatının en büyük âbidelerinden biridir. 27 satır tutan bu hülâsada asla uygun olmayan bazı hususiyetler var.

A. Doçentimiz, Charlemagne... "bir çok zaferler kazanmış ve nihayet mücadelenin sonuna yaklaşmıştır. Şimdi Saragossa şehrinde bulunan Marsile adındaki hükümdarı da boyun eğmeğe zorlamak işi kalmıştır" buyuruyor. Oysaki Saragossa kralı Marsile -destan başlarken- boyun eğmiş durumdadır. Meclisini toplar ve Charlemagne'a muhteşem armağanlarla birlikte elçiler yollayarak arz-ı ubudiyet eder.

B. "Charlemagne müşavir şövalyesi olan Roland'ın ikazıyla Ganelon'u elçi olarak gönderiyor."

Hakikatte ise Charlemagne, Masile'in elçilerini dinledikten sonra baronları ile müşavereye çekilir. Roland Marsile'in dehalet teklifini reddetmesini, savaşa devam olunmasını tavsiye eder. Ganelon ise sulha taraftardır. İmparator bu görüşü muvafık bulur ve Arap hükümdarına elçi göndermeğe karar verir. "Nayme, Roland, Olivier, Turgin" gönüllü olduklarını bildirirler. İmparator kabul etmez. Bunun üzerine Roland, Ganelon'un gitmesini teklif eder. Binaenaleyh ortada bir ikaz değil, bir teklif mevcuttur. Roland hükümdarın müşavir şövalyesi değil, *pair*lerinden biri ve yeğenidir.

C. Ganelon, Roland'ın artçı kuvvetlere komutan tayin edilmesini "ne yapıp yapıp" elde etmez, sadece teklif eder.

D. "Roland kılıcını kayaya vurup parçaladıktan sonra..."

Aman aziz doçentimiz, ordular deviren Durandal nasıl olur da parçalanır? Şairi tekzip etmeğe neden lüzum gördünüz? O, "Roland kılıcını on defa kayaya vurdu, kaya parçalandı, kılıç çizilmedi bile... ve nihayet Durandal'ı bağrına basarak öldü" diyor.

Görüyoruz ki sayın doçent, orijinalliğini muhafaza etmek kaygusu ile -haklarında şaşmaz hükümler verdiği diğer şaheserler gibi- *Chanson de Roland*ı okumak külfetine katlanmamış, hatta mazbut bir hülâsaya göz atmak tenezzülünde dahi bulunmamıştır.

Haşiyedeki keşif ise, yeni zamanların muhakkak ki en şaşırtıcı ihtiralarındandır. Bay Cevdet Perin, "Roland'ın *Duran-*

dalı, Hazreti Ali'nin *Zülfikârı* gibi birçok efsanelere yol açmıştır" buyuruyor.

Ah gafil müverrihler! Ortaçağ Fransız edebiyatının Arap tesiri altında inkişaf ettiğini söyleyip dururlarmış. Bundan ne çıkar? Ama VIII. ve IX. asrın Arap şairlerinde *Zülfikâra* ait efsaneler mevcutmuş, hâlbuki *Chanson de Roland*, XII. yüzyıl doğumlu imiş, bundan doçente ne?

Cevdet Perin sahife 11'de, "Destanları halka okuyan ozanlar, yavaş yavaş romanları da okumağa başladılar" diyor. Tanınmış edebiyat tarihçilerinden D. Mornet ise, "Courtois romanlar bambaşka bir hususiyet arzederler. Artık bunlar halkı heyecana getirmek için terennüm edilen dramlar değildir. Büyük senyörlerin cömertçe ihsanlarla kendilerine bağladıkları erbab-ı münevverler bu romanları, efendilerini eğlendirmek için yazarlar" mütalâasında.[42] Gustave Lanson da Mornet ile sözbirliği etmiş gibi: Bütün bu romanlar "okunmak için yazılmıştırlar. Artık jonglörlerin ağzında dolaşmazlar. Bunlar hakikaten kelimenin modern mânâsıyla roman veya hikâyelerdir" diyor.[43]

Sahife 25'de satirik edebiyattan bahseden doçent şu mütalâayı serdediyor:

> Bununla beraber tilki, XIII. yüzyılda artık kalkınan ve imtiyazlı şövalye sınıfı ile rahiplere kafa tutmağa başlıyan binbir hileyė başvurarak onları aldatan kurnaz halkı, Türkçe yerinde bir tabirle "çarıklı erkân-ı harb"i temsil etmektedir.

Sahife 57'de de şu cümle ile karşılaşıyoruz:

> Halbuki Ortaçağın Roman de Renard'ındaki kurnaz tipi köylü idi.

Zavallı Gustave Lanson ise bu mevzudaki cehaletini şu satırlarla ifadelendirmiş:

---

42 Bkz. *Histoire de la littérature et de la pensée Française*, s. 14

43 Bkz. Lanson ile Tuffrau, *Edebiyat Manueli*, s. 23

Ortaçağın satirik edebiyatında,

> demokratik ruha benzeyen hiçbir belirti görmüyoruz. Hatta bu çağın eserlerinde en çok hor görülen ve en ağır alaylara mevzu teşkil eden sınıf köylülerdir. Bu da Roman de Renard'ların tamamen burjuva mahsulü olduğunu gösteren delillerden biridir. (*a.g.e.*, s. 51)

Sahife 91'de Ronsard'ı anlatan Fransız edebiyatı doçenti: "Hatta modern epope'yi yaratan odur" buyuruyor. Üstad'ın *modern epope*den ne kastettiğini düşünürken üç satır aşağıda da şu mütalâayı görüyoruz:

> Homeros'un İlyada'sına nazire olarak *La Franciade* adında epope yazdı. Fakat tamamlayamadığı bu eser maalesef şâirin örnek olarak aldığı Grek epopesinden çok aşağıdadır.

Aman üstad!.. Bu hükümlerin hangisine inanalım?

Molière'in "kendisinden 16 yaş küçük olan bir kızla evlenmesi" (s. 157); "Molière kendisinden bu onbeş yaş küçük kızla evleniyor" (s. 163); "Molière'in kendisinden yirmi yaş küçük olan karısı..." (s. 170).

Hayret, hayret!.. Biz Molière yalnız bir defa evlendi sanıyorduk. Aksiliğe bakın ki bütün mehazlar da aynı şeyi yazıyor. Ama onlara göre, ***halilesi*** Armande Bejart, Molière'den yalnız 21 yaş küçük.

Bize "Racine'nin Cizvit mektebinde okuduğunu" öğretiyor. (s. 225)

Hâlbuki bizim bildiğimiz Cizvitler Port-Royal'ın azgın düşmanlarıdır. Hâlbuki Jules Le Maître, "Racine daha doğmadan önce Port-Royal'ın tesiri altında kaldı" diyor. Lanson'da da şunları okuyoruz: "Racine on yaşına kadar büyük annesinin yanında terbiye gördü. Sonra onu Beauvais Kolejine yolladılar. Bu müessese Port-Royal ile dosttu." Anatole France ise, "Racine, Beauvais Kolejine yollandı. Orada altı yıl Jansenizm'e bağlı hocalardan talim ve terbiye gördü" buyuruyor.[44]

---

44 *Le Génie Latin*, s. 166

Zavallı Fransa, hâlâ bu müelliflerin hayranı!..

III. Gelelim metin tercümelerine.

Sahife 22'de Ville Hadouin'in *İstanbul'un Fethi* eserinden bir pasaj var ki baştanbaşa orijinal bir tercüme nümûnesi. Hacmimizin müsaadesizliği yüzünden yalnız son iki cümleyi alıyoruz.

> Temaşa ettikleri şey yoksa bir harika mıydı? Çünkü dünya yaratıldığından beri hiç kimse bu kadar muazzam bir eser meydana getirmeğe muvaffak olamamış mıydı?

Fransızca metni -liselerimizde okutulan ders kitabından- yazıyoruz:

> *... et ce ne fut pas étonnant: car jamais aussi grande entreprise ne fut tentée par aucun peuple depuis que le monde fut créé.*

Vaktiyle, talebelerimizden biri bu cümleyi şöyle çevirmişti:

> Bunda şaşılacak bir cihet de yoktu. Zira, dünya yaratılalı beri hiçbir millet bu kadar azametli bir teşebbüse girişmemişti.

Biz buradaki *entreprise*i 'hücum' veya 'taarruz' kelimeleriyle karşılamanın daha münasip olacağını söylemiştik.

Sahife 109'da *trône* 'taç' diye çevrilmiş. Şemseddin Sami 'taht' diyor.

Mourir pour le pays est un si digne sort - Qu'on briquerait en foule une pareille mort beyti, "Memleket için ölmek öylesine şerefli bir akıbettir ki - böyle bir ölüme kavuşabilmek için herkes hileye dahi başvurabilir" diye karşılanmış.

Bu ne şaheser tercüme, bu ne harikulâde buluş yarabbi!.. Hâlbuki lisan bahsinde Fransa'nın en büyük otoritesi zannettiğimiz Littré buradaki *briguer*yi "solliciter, rechercher avec ardeur" mânâsına almış; yani o zata göre ikinci mısra "Böyle bir ölüme herkes can atar" diye çevrilecek.

Sahife 221'de: *A quelque prix qu'on mette une telle fumée* mısraı "Böyle boş dumana ne paha biçilirse biçilsin" diye Türkçeleştirilmiş.

Nefis değil mi? Bizim bildiğimiz *fumée* "vehim, gösteriş, yalancı şöhret" mânâsına gelecekti.

Sahife 231'de pek orijinal bir sürprizle karşılaşıyoruz: Racine'nin en mânidar, en meşhur, en güzel mısralarından biri olan: *Je t'aimais inconstant qu'aurais-je fais fidèle* mısraı, "Seni vefasız olduğun için seviyordum. Vefalı olanı ne yapayım?" kılığına girmiş. Hâlbuki biz gafiller bu mısradan şu mânâyı çıkarıyorduk:

> Seni vefasız olduğun hâlde seviyordum, ya vefalı olsan ne yapardım?

IV. Sahife 7'de şöyle iki cümle var:

> Bu destanlar daima tarihî bir temele dayanan halk geleneklerine bağlıdır. Fakat daha yeni metodlarla inceleyen ve en son vesikalara dayanarak hüküm veren J.B. destanların halk tem'leriyle ilgisi olmadığını ileri sürüyor.

J.B.'nin daha yeni metodlarla incelediği nedir? Bu cümlenin mefulü nerede üstad?

> Burjuvazi sınıfı. (s. 45 ve 50)

Bizim bildiğimiz, zaten *burjuvazi* "burjuva sınıfı" demektir. "Burjuvazi sınıfı" Türkçemize doçentin armağan ettiği yeni bir terkip.

> Şu hâlde birileri daima ileriye, diğerleri ise geriye bakan; birileri yaratmak... (s. 118)

Tercüme alanında, edebiyat tarihi metodlarında inkilâblar yaratan sayın doçent, anlaşılan Türkçemizi de kuşa benzetmek niyetinde.

Şu cümleye ne buyurulur?

Pascal'ın *Düşüncelerinde* edebiyata ait olanlar da vardır. (s. 129)

Sahife 181'deki "Trajedi şâirinin aynı zamanda bir komedi yazarı olduğunu da herkesten çok muhakkak ki anlayan Molière'di" ne demek?

M...'in eserleri bir külliyat hâlinde neşredilmiştir. (s. 199)

Sayın "Edebiyat Tarihçimiz" külliyat'ın cemî olduğunu, cemîden evvel 'bir' gelemeyeceğini hiç mi işitmedi?

Doçent'in dilimize getirdiği yenilikleri öğrenmek isteyenler eserlerine başvursunlar. Biz bu makalemizle, uçsuz bucaksız bir gülistandan bir iki gonca getirebildik.

Fransız Edebiyatı Tarihi, her satırı yeni bir ibdâ müjdeleyen bir bilgi hazinesidir. "Bu cildin hazırlanışıyla yakından ilgilenen" Profesör [Erich] Auerbach'ı da -mevcut doçenti ile birlikte- tebrik ederiz.

Kaynak: CM, "Bir Doçent'in Keşifleri", *Yücel*, XXI/120, sn. 13, s. 62-66, Ekim 1946

XXI
"Sosyalizmin Şer Çiçekleri" veya "Mülkiyet Nedir?"

Cemil Meriç

Geçen yılın tanınmış bir iktisatçısı, Batı'nın en büyük dergilerinden birinde çağdaşlarını sosyalizme karşı savaşa çağırıyordu. Üstadı telâşlandıran, masum bir kitapçıktı: Sainte-Beuve'ün *Proudhon*u.

Dehanın dehaya taviziydi bu, yazara göre... Ama çok aşırı, çok tehlikeli bir taviz. Şiirin "şer çiçekleri"ne eğilen o büyük tecessüs, şimdi de sosyalizmin "şer çiçekleri"ne uzanıyordu. Proudhon'u Baudelaire'e benzeterek küçültmeye çalışan zavallı iktisatçı, daha doğrusu zavallı 'burjuva' düşüncesi. Zira bir yazarın değil, bir sınıfın yargısıdır bu.

"Sosyalizmin şer çiçekleri" olarak vasıflandırılan *Mülkiyet Nedir?* Proudhon'un kaderini çizen kitap, Proudhon'un ve Fransız sosyalizminin. Bir şuurun ve bir vicdanın kükreyişidir bu. Düşmanlar ve dostlar kazanır Proudhon. Statükocular için "sokakta tabanca sıkan bir adam"dır artık o; devrimciler için bir yol gösterici, bir bilge. En çok hayranlık duyanlar Paris'teki genç Alman filozoflarıdır.

- İlim metodu ile proleter sezişini kaynaştıran bu coşkun zekâ, Almanya'ya lâyık bir filozoftur. Burjuvaziyi savunanları kendi silâhlarıyla alteder. (K. Grün)
- ... amacı, siyasî devrimi iktisadî devrimle tamamlamaktır. (L.V. Stein)
- *Mülkiyet Nedir,* Fransız proletaryasının ilmî beyannamesidir. (K. Marx)

Proudhon'la Marx'ı uzlaştırmak isteyen "merkez dışıcı" sosyalizmler sık sık bu kitaba başvururlar:

> *Mülkiyet Nedir,* sosyalizm tarihinde yeni bir aşamanın, ilmî gözlem aşamasının başlangıcıdır.

Felsefenin Sefaleti çoktan dilimize çevrildi. Türk okuyucusu Proudhon'u Marx'ın hicvinden tanımaktadır. Büyük talihsizlik. Proudhon'suz bir sosyalizm, hatta Proudhon'suz bir Batı düşüncesi tasavvur edilemez.

Ararat Yayınevi'nin *Mülkiyet Nedir*i dilimize kazandırmak istemesi alkışlanmaya lâyık bir davranış. Ne yazık ki bize sunulan tercüme bir garabetler sergisi. Zavallı Proudhon uğrayabileceği felâketlerin en korkuncuna uğramış. Yayınevinin kendisine saygısı varsa, bu paçavrayı piyasadan toplatmalıdır.

Önsöz'den başlayalım.

[1] İlk cümle:

> Sizin 9 Mayıs 1833 günlü, bayan Suard'ca kurulmuş üç yıl süreli şeref ödeneğini kapsayan kararınızda aşağıdaki isteği bildirdiniz.

a) "sizin... kararınızda... bildirdiniz" nece?
b) "üç yıl süreli şeref ödeneği" ne demek?
Doğrusu: *üç yıllık burs.*
c) 'kapsayan' değil, *ilgili* veya *değgin.*

[2] İkinci cümle:

Akademi asil memuru her yıl, ... geçen yıl içinde yaptığı araştırmaların ... açıklamasını kendisine sunmaya çağırır.

a) "Akademi asil memuru" ne demek? Kimi, nereye çağırıyor bu memur?

b) Fransızca metindeki *titulaire*, "bursu alan" mânâsınadır. Kısaca Akademi, bursu alan kimseden yıllık bir çalışma raporu istemektedir.

[3] Üçüncü cümle:

Baylar ben bu ödevi tamamladım.

Doğrusu:

Bu görevi yerine getirmek için huzurunuzdayım.

[4] Dördüncü cümle:

... araştırmalarımı en kalabalık sınıfın ... dirimini düzeltmek yollarına yönelmek için güttüğüm amacı ... dile getirdim.

[5] Beşinci cümle:

Adaylığımın konusuna bütün bütüne aykırı olmakla birlikte, sizler bu düşünceyi, hoş karşılayarak kabul buyurdunuz.

Doğrusu:

Adaylığımın amacıyla hiçbir ilgisi yok gibi görünen bu düşünceyi hoş karşıladınız.

[6] Altıncı cümle:

Ayrıca bana gösterişli vaitten bozulmaz ve kutsal bir yüküm yarattınız. (???)

Doğrusu:

> Beni değerli tercihinizle şereflendirmek lütfunda bulundunuz; bu tercih, resmen verdiğim o sözü benim için bozulmaz ve kutsal bir vazife hâline getirdi.

[7] Yedinci cümle:

> O zamandan sonra nasıl namuslu ve şerefli işe giriştiğimi anladım.

Doğrusu:

> Karşımda ne kadar asil, ne kadar saygıdeğer insanlar bulunduğunu o zaman anladım.

[8] Sekizinci cümle:

> Onun ışıklarına göre değer biçmem, iyiliklerine göre kabul edişim, zaferi için uğraşıp didinişim, sonsuz oldu.

a) "Onun ışıklarına göre değer biçmem". Kimin ışıklarına? Giriştiği "namuslu ve şerefli iş"in mi? Oysa işin "ışıklarına göre değer biçmek" gibi bir tuhaflık sözkonusu değildir tabii. Akademi üyelerinin anlayış ve bilgisine hayranlık sözkonusudur.

b) "iyiliklerine göre kabul edişim". Doğrusu: "iyiliklerine karşı duyduğum minnet".

c) "zaferi için uğraşıp didinişim" değil, "şanlarını yükseltmek için göstereceğim çaba".

Biraz atlayalım mı? Sayfayı çeviriyoruz.

[9] Önsöz'ün dördüncü sayfası:

> Büyüklüğü ve değeri olmayan ortaklaşa noktalara düşmektense, bence sorunuz, işte böyle anlaşılmış olabilir.

a) "ortaklaşa noktalar" değil, "beylik hükümler"; "düşmek" değil, "kendini hapsetmek".

b) "anlaşılmış olabilir" değil, "anlaşılması gerek".

Kısacası yazar, "bence sorunuzu şöyle anlamak lâzım, yoksa insan kendini beylik hükümlere hapsetmiş olur" diyor.

[10] Bundan sonraki cümleler de birer anlayış ve anlatış harikası:

> Yasa aynı bir babanın bütün çocuklarına miras hakkı tanıyabilirse, bu hakkı bütün torunlarına ve torun-çocuklarına da eşit olarak veremez mi?

a) Bir şart yok, kesinlik var.

b) "Aynı babanın bütün çocuklarına miras hakkı" değil, "aynı babanın bütün çocuklarına miras hakkında eşitlik, eşit miras hakkı" tanıyor kanun. Yani yazar şöyle diyor:

> Madem ki aynı babanın bütün çocuklarına eşit miras hakkı tanıyor, neden bu hakkı torunlarına, torunlarının çocuklarına da tanımasın?

[11] Devam edelim:

> Yasa aile içinde yaşça en küçükleri artık tanımazsa, veraset hakkıyla, soyda, oymakta, ulusta daha çoğunu yaratamaz mı?

Mütercim bizimle alay mı ediyor? Türkçe adına bu ne biçim maskaralık?

a) "Yasa aile içinde yaşça en küçükleri artık tanımazsa" değil, tam tersi: yani artık kanun aile içinde büyük evlât diye bir ayrım yapmıyor. Evlâtların hepsini bir sayıyor.

b) "veraset hakkıyla... daha çoğunu yaratamaz mı?" Neyin daha çoğunu yaratacak?

Yazar der ki:

> Madem ki kanun ailede büyük evlât, küçük evlât diye bir fark gözetmiyor, miras hakkı yoluyla böyle bir farkı neden soydan, oymaktan, milletten de kaldırmasın?

Son tercüme Vahdi Hatay'ın. Mütercim, Önsöz'de, Machiavelli ile uğraştığı için okuyucudan özür diler gibidir. "İşin ucunda lekelenmek tehlikesi var" diyor.

Santa-Croce manastırındaki mezarı düşünüyorum:

> Niccola Machiavelli, 1527 yılında öldü. Hiçbir övgü, bu ad kadar yüce değildir.

[Ve Macauley'in söyledikleri geliyor aklıma:

> Floransa'nın en büyük adamı... Yozlaşmış bir çağın ahlâksızlıkları arasından büyük bir zekânın meziyetlerini seçebilenler, bu âbide önünde saygı ile eğileceklerdir.]

Sayın Hatay, lekelenmek tehlikesini göze alamadığından, *Hükümdarı Anti-Makyavel* ile birlikte sunmak ihtiyacı duyuyor. Daha da ileri giderek, "birisi Amelot de la Houssaye tarafından lehde kaleme alınmış, ötekisi Voltaire tarafından aleyhde yazılmış iki önsözü de" bunlara katıyor.

Bu Amelot de la Houssaye de kim?

Mütercime göre, *Hükümdarı* Fransızca'ya ilk çeviren. Oysa bizim bildiğimiz, eserin ilk mütercimi, Houssaye değil, Jehan Charrier'dir (1554). İkinci mütercim Gohory (1571). "XVII. asır mütercimleri peruka giydirirler" Machiavelli'ye. Bu gayretkeşlerin başında da Amelot de la Houssaye gelir (1684).

Sayın Vahdi Hatay'ın dilimize kazandırdığı *Hükümdar*, bu sadakatten uzak tercümedir işte.

Anti-Makyavele gelince, bu eserin tek değeri, Prusya veliahdının makyavelizmine şehadet etmesi; makyavelik bir hayata makyavelce bir başlangıç. Kitabının Önsöz'ünde, "Bu canavara karşı insanlığı müdafaa ettiğini, safsata ve cinayetin karşısına aklı ve adaleti çıkardığını" söyleyen II. Frédéric, eser basılırken tahta geçer. İlk işi kitabın yayılmasını önlemektir. Bunu başaramayınca imzasını inkâra kalkar. Sonra ilk icraat olarak Silezya'ya yüklenir. La Fontaine'in *kadın olan fare* diye

bir hikâyesi vardır. Bu çiçeği burnunda hanımefendi, bir fare görür görmez kediliği hatırlar ve saldırır fareye. "Hükümdar Frédéric de dişine göre bir eyalet bulunca, feylesof cübbesini atıp kılıcına sarılır" diyor Voltaire.[46]

Şimdi de kitaba bir göz atalım.

Tercüme şöyle bir ithafla başlıyor:

> Floransa vatandaşı ve sekreteri Niccola Machiavelli'den...

Oysa kitabın aslında "Floransa vatandaşı ve sekreteri" kelimeleri yok.

Machiavelli *Hükümdarı* yazarken San Casciano'da idi, işinden kovulmuştu, sekreter falan değildi yani.

Siz bunları düşünürken, sayfanın altındaki not, hayretinizi bir kat daha artırıyor:

> *Sekreter*, o zamanlar küçük devletlerde Başbakanlık ödevini görenlere denirdi.

Zavallı Machiavelli, ömür boyu yoksulluktan kurtulamadı. Vahdi Hatay beyefendinin onu Başvekilliğe nasb etmesi, gerçekten büyük bir kadirşinaslıktır.

Bir İspanyol yazarının [Saavedra'nın], bizde pek az tanınmış bir kitabını hatırlıyorum: *Edebiyat Cumhuriyeti*. Büyük ölüler, öbür dünyada bir devlet kurmuşlardır. Sezar, Millî Savunma Bakanı'dır bu devlette, Tacitus Millî Savunma Müsteşarı'dır. Machiavelli'ye karşı haksız davranmıştır yazar; Vahdi Hatay'ın kadirşinaslığından haberdar olsa, Başbakanlık koltuğunu boş bırakmaz, Machiavelli'ye ihsan ederdi. [Vahdi Hatay, yalnız çağının değil, Saavedra'nın da kadirnâşinaslığını da telâfi ediyor.]

Gerçek ile ideal arasındaki tezadı belirtmek için Machiavelli'nin hayat-ı hakikiyesine bir göz atalım:

Niccola Machiavelli, 29 yaşlarında devlet hizmetine girer, Floransa Cumhuriyeti'nin 2. Chancellerie'sinde kâtiptir.

46 Henri Berr, *Machiavel et l'Allemagne*.

Toskanya'nın tanınmış bir burjuva ailesindendi. Babası kelli felli bir hukukçuydu. Çok geçmeden –memuriyetini muhafaza etmekle beraber– "Hürriyet ve Barış On'ları" emrine verilir. *On'lar* çeşitli âmme hizmetleriyle görevli seçilmiş majistralardır. Başlıca vazifelerinden biri de Floransa'nın dış ülkelerdeki temsilcileriyle muhavere. Eline pek az para geçer Machiavelli'nin, memuriyeti de mütevazıdır, yaşayışı da.

Aldığı emirleri yerine getiren, kapı yoldaşlarının aşağılık entrikaları ve para sıkıntısı içinde kıvranan bir memurun, bir kalem efendisinin hayatıdır bu. Öyle sanıldığı gibi bir diplomat hayatı, bir elçi hayatı değil.

Yanlışlık şuradan geliyor: Machiavelli de –Bakanlıkların yüksek kademedeki memurları gibi– gerek yabancı ülkelerde, gerek İtalya'nın içinde sık sık murahhaslık vazifesi ile görevlendirilmiş, bu vazifeleri pek ustaca başarmıştır. 14 yıl sekreterlik yapar Machiavelli, tam yükselme yolundayken Floransa'nın idaresi yeniden değişir. *Medici*ler, Machiavelli'yi bütün memuriyetlerinden kovar, ve Floransa'dan sürerler. "Machiavelli mevkiinden oldu, ama biz Machiavelli'yi kazandık" diyor bir yazar. Demek istiyor ki, bu nikbet olmasa, Floransalı sekreter eserini yazmağa vakit bulamayacaktı.[47]

Böyle başlayan bir tercümeden ne bekleyebilirsiniz?

Vahdi Hatay Başbakanlığa nasbettiği kahramanını, rastgele bir Başbakan gibi konuşturuyor. Çapraşık, eğri büğrü, pis bir dil. *Hükümdarın* kendisi değil bu, bir karikatür veya bir parodi. [Zavallı Machiavelli, daha çilen dolmamış.]

Kaynak: CM, "Machiavelli Başbakan", *Katkı*, sn. 1, sy. 5, s. 21-22, 15 Ocak 1971; krş. "Zavallı Machiavelli", *Umrandan Uygarlığa*, s. 151-160, İstanbul, 1974. [Bu neşirde metnin ilk nüshası esas alınmış, ikinci nüshadan çıkarmalara değil, sadece eklemelere itibar edilmiştir.]

---

47 J.J. Chevalier, *Les grandes œuvres politiques*.

XXIII
Namık Kemal ve Tercümesi

Cemil Meriç

Dil, musikîdir; musikîlerin en mânâlısı, en az müphemi, ama musikî. Her kelime, bir kelimeler dünyasının anahtarıdır; meçhule açılan bir kapı, her kelime. Meçhule, yani rüyalara, hatıralara, anlatılamayanlara, anlatılamayacaklara. Mağaralarından süzülür, şuuraltının, şuurun yedi kat göğünden dökülür. Kelime küfür, kelime dua, kelime büyü. Zihnin bu esrarlı meyvesini asırlar besler, asırlar olgunlaştırır.

Müteradif, avam için mevcut. Birbirini bütün tedaîleriyle karşılayan iki kelimeye ne aynı dilde rastlarsınız, ne iki ayrı dilde. Mücerredin, manevînin sonsuz ve esrarlı dünyası bir yana, maddenin katı ve sığ gerçeğini belirten kelimeler bile farklı.

Tercüme, Babil kulesinde yolumuzu aydınlatan hırsız feneri. Sönük, titrek bir ışık. "Traduttore traditore" (hain mütercim) iftira değil, kader. Dilden dile aktarılan, ruhtan çok lâfız, şiirsiz bir "aşağı yukarı". Hele aktarılan dil, tarihi buuttan mahrum sun'î bir 'jargon' ise, bizdeki uydurma dil gibi.

Avrupa, mazisine hürmetkârdır, şaheserlerini hırsların ve heveslerin tasallutuna terk etmez; Montaigne'i yirminci asır

Fransızma, onaltıncı asrın garip imlâsı ile sunar, Rabelais'nin tek kelimesine dokunmaz; hele Mallarmé'den sonrakiler bir Corneille'le, bir Racine'le, bir Molière'le çağdaş bir yazardan daha çok çağdaş hayatın içindedirler.

Bir Dante'yi, bir Shakespeare'i, bir Milton'u değiştirmek kimin haddine?

Hürriyet Yayınları'nın *Osmanlı Tarihi*ni[48] okurken bunları düşünüyordum.

Namık Kemal bu milletin sesidir, bu milletin yani tarihin. Namık Kemal yaşayan ve yaşayacak olan dün. Daha doğrusu tereddütleri, bocalayışları, arayışlarıyla bugünün ta kendisi. Tarihçi Namık Kemal soğukkanlı bir kütüphane adamı değil, coşkun bir mücahid, kükreyen bir vicdan, isyan eden bir gurur... Bazen vecd, bazen öfke, bazen taarruz, bazen müdafaa. Namık Kemal'de tarih miskin bir tabahhur değil, cihangirane bir şuurdur. Yazmaz, aydınlatır. Işık çevrilebilir mi? Işık ve sayha. Namık Kemal ışık ve sayhadır: Sokağın dilini konuşmaz Namık Kemal. Sokağa kendi dilini öğretir. Coşkun, kanatlı, girift ve şairane dilini. Bununla beraber *Osmanlı Tarihi* bu üslûp üstadının yazı hayatında bir sadeleşme merhalesidir. Tanpınar doğru söylüyor: muharrir "hemen hemen konuşma diline yakın ve sanatsız yazar". Onu bugünün cıvık, miskin, eğri büğrü nesri ile konuşturmak, ihanetlerin en büyüğü değil mi?

Hürriyet Yayınları'nın Namık Kemal'i tanıtmak teşebbüsünü takdirle karşılarız. Mazinin mefahirini yaşatmak, bir millete yapılacak en büyük hizmet. Yalnız tutulan yol yanlıştır. Namık Kemal olduğu gibi yeni harflere geçirilmeli, kitabın arkasına bir lügatçe eklenmeliydi. Biz, yalnız *Osmanlı Tarihi*ni değil, dilimizi de Namık Kemal'den öğrenmek zorundayız. Esefle belirtelim ki *Osmanlı Tarihi*ni "bugünkü dile aktaranlar", okuyucuya Namık Kemal ile ilgisi olmayan tatsız, zevksiz ve garabetler ile dolu bir karalama sunmuşlardır.

---

48 Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, Hürriyet Yayınları, Aralık 1971

Türkçe büsbütün mü unutuldu? Münekkid ne zamana kadar susacak? "Suçluyu affeden hâkim, kendini mahkûm etmiş olur" diyor Publius Syrus.

Okuyucuyu sıkıntılı bir jimnastiğe davet ediyoruz. İşte bazı örnekler:

[1] Önsöz'den birinci paragraf.

Aslı:

> Tarih ki zahirde bir hikâyeden ibaret görünür, fakat hakikatte fenn-i şahane vasfıyla tebcil olunan marifet-i hükümetin en büyük hadimlerindendir.

Aktarılmışı:

> Tarih ki görünüşte bir hikaye sanılır, fakat gerçekte bilimlerin en yükseğidir, devlet yönetiminin büyük yardımcılarındandır.

Burada *fenn-i şahane* olarak tebcil olunan tarih değil, marifet-i hükümettir. Yani:

> Tarih, hükümdarlara lâyık bir fen olarak yüceltilen hükümet idaresinin en büyük yardımcılarındandır.

Daha ilk cümlede bu kadar dikkatsizlik fazla değil mi?

[2] İkinci paragraf.

Aslı:

> Hakikat! Bir milletin tarihi bilinmezse terakkisine lâzım olan esbabın mevcudu, mefkudu nereden öğrenilecek? İhtiyacat-ı siyasiye maddiyattan değildir ki göz ile görülsün, el ile tutulsun. Tabiiyyat ve riyaziyattan değildir ki aletle ölçülsün, muadele ile hâllolunsun.

Aktarılmışı:

> Gerçekte bir milletin tarihi bilinmezse yaşaması, ilerlemesi için gerekli sebeplerin varlığı ile yokluğu nereden öğrenilecek.

(Sonra esas metinde yok iken yeni bir paragraf açılmış:)

Siyasî olaylar maddi değildir ki gözle görülsün, elle tutulsun. Tabiat ve matematik bilimleri değildir ki aletle ölçülsün, denklemle çözülsün.

a) "Siyasî olaylar" değil, "siyasî ihtiyaçlar".

b) Siyasî olaylar, nasıl matematik ve tabiat bilimleri olabilir? Olay *ilim* olur mu? Bilimin kendisi aletle ölçülür, denklemle çözülür mü? Siyasî ihtiyaçlar, tabiat ve matematik ilimlerinin konusu olan olaylardan değildir.

Kaldı ki cümlenin başı da yanlış. "Hakikat!" "Gerçekte" değil, "Öyle ya!" demektir. "Yaşaması, ilerlemesi için gerekli sebeplerin varlığı ve yokluğu" değil, "ilerlemesi için gereken sebeplerden hangilerinin var, hangilerinin yok olduğu."

Namık Kemal'de paragraf bittiği hâlde, Hürriyet yayını meçhul bir sebepten paragrafa devam ediyor.

[3] Dördüncü paragrafın dipnotu yanlış:

Tımar, zeamet, has: büyük, küçük toprak sahibi.

Mütercim kendisinden başka herkesin bildiği bu kelimeleri neden anlatmak ihtiyacı duyuyor?

[4] Dördüncü paragraf.

Aslı:

Cemiyet-i medeniye denilen şahs-ı manevî için sinn-i vukuf olamaz; anın hayat-ı sahihesi terakkidir; vukuf değil! Şehrah-ı terakkide zamanın müsait olduğu menzeleye az çok uzak bulunmak, taaffüne başlamış emvat arasında kalmakla beraberdir ki, o hâlde bulunan cemiyet için bir zaman beka mümkün olsa da hiçbir zaman emraz-ı mühlikeden selamet müyesser olamaz.

Aktarılmışı:

Toplumsal uygarlık denilen manevi kişilik için bilgi yaşla olmaz. (Bu cümle Namık Kemal'de dördüncü paragrafın başı

iken Hürriyet tercümesinde beşinci paragrafın son cümlesidir.) Onun gerçek hayatı ilerlemektir; bilinir ki; ilerleme yolunda zamanın uygun olduğu amaca az çok uzak bulunmak, kokmağa başlamış ölüler arasında kalmakla birdir. Bu durumda olan toplum için, yaşama gücü mümkün olsa da hiçbir zaman milli tehlikelerden kurtulmak mümkün olmaz.

a) *Cemiyet-i medeniye* "toplumsal uygarlık" değil, "uygar toplum", "medenî cemiyet"tir (Locke'un *civil society*si). A mütercim efendi, "toplumsal olmayan uygarlık" da mı vardır?

b) "*Sinn-i vukuf* olamaz", "bilgi yaşla olmaz" diye çevrilmiş. Şüphe yok ama Namık Kemal üstadımız, onu demek istemiyor. "Cemiyetler için duraklama çağı yoktur" diyor.

c) "Onun gerçek hayatı..." Kimin gerçek hayatı? Toplumsal uygarlığın mı? Mütercim, "Vukuf değil!"i "Bilinir ki" ile karşılamış. Zehi idrak, zehi irfan.

d) "Şehrah-ı terakkide zamanın müsaid olduğu menzele"yi "ilerleme yolunda zamanın uygun olduğu amaca" diye karşılamış.

Doğrusu:

zamanın imkân verdiği son merhaleye...

e) "Yaşama gücü" mümkün olsa da hiçbir zaman millî tehlikelerden kurtulmak mümkün olmaz.

Kuzum siz okuyucu ile alay mı ediyorsunuz? *Yaşama gücü* ne demek, *millî tehlike* nereden çıktı? *Milli tehlike*, mazinin irfan abideleri karşısında gösterdiğiniz bu mübalatsızlıktır.

Doğrusu:

Belki bir süre yaşayabilir, ama hiçbir zaman öldürücü hastalıklardan kurtulamaz.

[5] Beşinci paragraf.

Aslı:

Asrımızda ef'alce demiryolu, efkarca seyyale-i berkiye sür'atiyle giden terakki müsabakasına karışabilmek ise, bir kavm için sair akvamda mevcut olan esbab u vesaitin suret-i husulünü bilip de kendi istidadı ile mukayese ettikten sonra icrası kabil, kabulü mazarrattan salim olanları almağa, aldıktan sonra da tatbikatta birçok cihetlerini tadil ile ahval-i milliyeye tevfik etmeğe ihtiyaç gösterir.

Aktarılmışı:

Uygarlık araçlarından biri de son yıllarda ortaya çıkan demiryoludur. (Biliyor muydunuz? Mütercim kendi eser-i ibad'ı olan bu cümle ile öylesine mest olmuş ki onu başlı başına bir paragraf yapmış).

Düşünce yönünden dev adımlarla ilerleyen uygarlık yarışma katılabilmek ise, bir millet için diğer milletlerde var olan araç ve gerecin ortaya çıkışını bilip, kendi bünyesiyle karşılaştırdıktan sonra, yapılması olumlu, kabulü yanlışlıklardan uzak olanları almağa, aldıktan sonra da kullanırken birçok yönlerini değiştirerek millî yapıya uydurmağa ihtiyaç gösteriyor.

Namık Kemal asrımızdaki ilerleyişin hızını maddi alanda trenin, düşünce alanında elektriğin hızına benzetmektedir. "Bu yarışa katılmak ise", diyor, öteki milletler nasıl ilerlemişler, onların terakkilerini sağlayan şartlar nasıl gerçekleşmiş, önce bunları öğrenmek, sonra bunları kendi hususiyetleriyle mukayese etmek; icrası kabil, kabulü zararsız vasıtaları almaya, aldıktan sonra da tatbikatta birçok cihetlerini düzelterek milli şartlara uydurmağa ihtiyaç gösteriyor.

[6] Altıncı paragraf.

Aslı:

Evet, âlem-i siyaset denilen temaşahane-i garaibde Nadir gibi harikalar zuhur eylediğini...

Aktarılmışı:

> Evet, siyaset dünyası denilen bu yabancı dünyada Nadir Şah gibi üstün olaylar ortaya çıktığını...

Nadir Şah *olay* mıdır, a sultanım?
Doğrusu:

> Evet, siyaset âlemi denilen tuhaflıklar tiyatrosunda Nadir gibi harikalar çıktığını...

Dühat 'üstünlükler' diye karşılanmış, 'dahiler' olacaktı. Locke ve Rousseau "devletler hukuku"nun kurucusu olarak vasıflandırılmış, "siyasî hukukun" denecekti. "Teorik fikirler" değil, "felsefî nazariyeler". *Müzevver* 'hükümsüz' değil, 'düzme'. vs. vs.

Yazıyı hata-savab cetveline çevirmemek için tekrar paragraflara dönüyoruz.

[7] 10. paragraf.
Aslı:

> Hâlâ saltanat-ı Muhammediye'nin erkan-ı kıyamı olan usul-i erbaadan sünnet ve icmâa mehaz siyer-i nebeviye ile karn-ı evvel vekayiini nakleden âsar olmasına nazaran böyle bir fasl-ı celili havi olan fenn-i tarih, millet-i islâmiye arasında vacib'üt-tahsildir, denilse mübalağa edilmemiş olur.

Aktarılmışı:

> Devletin değişmez kurallarından olan şu dört usulden sünnet ve icmâa yarayan, Peygamber'in hayatı ile ilk çağlardaki olayını anlatan bir eser olduğuna göre, böyle değerli bilgiyi veren tarih bilimi, İslam ulusları arasında ne olursa olsun öğrenilmelidir.

Saltanat-ı Muhammediye "herhangi bir devlet" değil, "İslamî devlet"tir. *Erkan-ı kıyam* "değişmez kurallar" değil,

"dayandığı temeller". "Şu dört usul" değil, "dört usul". "Sünnet ve icmaa yarayan" değil, "Sünnet ve İcmâ'ın kaynağı". "İlk çağlardaki olayını anlatan" değil, "(hicrî) birinci asır vekayiini nakleden".

Cümlenin doğrusu şöyle olacaktı:

> İslamî devletin dayandığı temeller olan dört usulden Sünnet ve İcma'ın kaynağı siyer-i nebî ile (hicri) birinci asır vekayiini nakleden eserlerdir. Bu kadar mühim bir bölümü (fasl-ı celil) havi olan Tarih İlmi'nin, İslam milletleri tarafından öğrenilmesi vaciptir, denilse mübalağa edilmemiş olur.

[8] 11. paragraf:

Aslı:

> Her ferdini tahsil-i cebri ile mükellef tutan, akvam-ı fazıladan fenn-i tarih de imlâ gibi, hesab gibi –talebesinin binde biri devlet hizmetine girmeyeceği malum olan– mekatib-i ibtidaiye derslerine dahil tutulur.

Aktarılmışı:

> Herkesi eğitim mecburiyeti ile bağlayan büyük uluslar, tarih bilimine, yazı gibi, matematik gibi, "öğrencilerinin binde biri devlet hizmetinde vazife almayacağı bilinen" ilkokul eğitimine mecbur ediliyor.

Neresini düzeltelim?

Okuyucuyu böyle hezeyanlarla yorduğumuz için özür dileriz. Yanlışları birer birer teşhire ne lüzum var? Namık Kemal'i bugünkü dile aktaranlar, okuyucuya garip bir 'lügaz'lar mecmuası sunmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Gençlerimize böyle mi tanıtacağız Namık Kemal'leri? Doğrularımızı Batı'nın yalanları karşısına böyle mi çıkaracağız? Okuyucuya *Osmanlı Tarihi* diye tımarhane zabıtlarından daha perişan bir karalama tomarı sunmaktan utanmıyor muyuz?

Maksadımız, mefahire karşı nefret mi uyandırmaktır? Nesillerin idraki ne zamana kadar ilk gelenin hırsına ve hevesine feda edilecek?

Kaynak: CM, "Namık Kemal ve Tercümesi", *Hisar*, XIII/110, s. 5-8, Şubat 1973; *Umrandan Uygarlığa*, s. 233-239, İstanbul, 1974

XXIV
Yeni Bir Kurban: Cevdet Paşa

Cemil Meriç

Cevdet Paşa çağdaş Türk nesrinin mimarlarından biri: dürüst, aydınlık, tekellüfsüz bir nesir... Yalnız Türk nesrinin mi? Bütün bir nesil –bütün bir millet diyecektim– düşüncenin kanunlarını *Miyar-ı Sedad*dan öğrendi. XIX. asır, fetihleri, tecessüsleri, arayışları ile iki isimde zirveleşir: Ahmed Midhat, Ahmed Cevdet.

"Cevdet Paşa'nın üslûbu, şark dünyasının dışına çıkmadan muayyen bir dil telakkîsinin içinden geçerek süzülmüştür" diyor Tanpınar:

> Üslûbunda en kuvvetli tesir, eski müverrihlerimizden gelir. Tabii hâlde konuşmaya benzeyen ifade şekli onlarındır. Ben gerek devrinde ve gerek ondan çok sonra, Türkçe'ye bu kadar hakkıyle sahip başka bir üslûp tanımıyorum.[49]

Medresenin bu son büyük temsilcisi, *Tarih-i Cevdet*in ifade selâsetini Encümen-i Daniş'in telkinlerine bağlayacak kadar mahviyetkârdır:

---

49 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 216, vd.

> Bir vakitten beri Bab-ı Âli'ce evrak-ı resmiye müsecca yazılmak mültezem olmakla ekseriya kelâmın hakkı verilemez ve bazen lâyıkile maksat anlaşılamazdı. Ketebe-i aklâm çok def'a bir secî için asıl mânâyı feda ederlerdi. Bu cihetle tahrirat-ı resmiye ekseriya belâgatten âri olurdu. Reşit Paşa kelâmda belâgati iltizam etti ve Bâb-ı Âli'nin kitabetini tarz-ı tersile döktü. Binâen-alâ-zâlik *Tarih-i Cevdet*in dahi tarz-ı tersil üzere ve lisanımızda zebanzed olan ibarat ile yazılması iltizam olundu. Tarih yazma hususunda telakkî ettiğim talimat şu idi: Elfaz-ı garibe istimalinden ve tekellüfat-ı münşiyaneden sarf-ı nazarla herkesin anlıyacağı tabirat ile yazılmak.
>
> İşte bunun üzerine *Tarih-i Cevdet*in tahririne başladım ve tarik-i tersilde kaba Türkçe ibarat ile tahririni iltizam eyledim.[50]

Yukarıdaki parçayı eserine aynen nakleden Ebu'l-Ûlâ Mardin de şöyle der:

> (Cevdet Paşa), herkesi okur yazar bir hâle getirebilmek için dilin sadeleştirilmesi lüzumuna kail olmuş, tumturaklı, secili yazıların yalnız takrizlerde kullanılmasına tarafdar olarak, diğer yazıların açık Türkçe yazılmasını ve dilimizde en güç ilmî bahislerin bile yazılabileceğini ileri sürerek bu vadide yazdığı yazıları misal olarak göstermiştir.[51]

Filhakika, Paşa, *Kavaid-i Osmaniye* ile Türkçe'nin, *Belâğat-ı Osmaniye* ile Türk belâğatının ilk temel kitaplarını vermekle kalmamış, tok, berrak, vakur üslûbuyle edebiyatımıza düşünce nesrinin en güzel örneklerini sunmuştur.

Tarih-i Cevdet'in muhteva olarak değerine gelince... İsmail Habib'i dinleyelim:

> 12 ciltlik *Tarih-i Cevdet*, yalnız azametli bir faaliyet abidesi, yalnız açık ifadesiyle nesir sadeliğinde bir merhale, yalnız te-

50 *Tezakir*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4 cilt, Ankara, 1953-1967

51 Ebu'l-Ûla Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 36-37, İstanbul, 1946

mas ettiği meseleler ve tedkik ettiği mevzular hakkında herkes için en muteber bir mehaz değil, teceddüdümüzün fikrî tarihinde ehemmiyetli bir mevki kazanmış bir eserdir.[52]

Tanpınar da sitayişlerinde daha az cömert değil:

Cevdet Paşa, Peçevî'ye, Âlî'ye, Kâtip Çelebi'ye, hatta o kadar lezzetli ve dikkatli olan Naima ile Şarih'ül-Mennarzade'ye rağmen en büyük müverrihimizdir.

1851'de açılan Encümen-i Dâniş, 1774'den 1826'ya, yani Kaynarca'dan Vak'a-i Hayriye'ye kadar geçen zaman için, Hammer'i tamamlayacak bir tarih yazmak vazifesini ona vermişti. Sonradan irade-i seniyesi de çıkan bu karar, ona otuz senelik bir çalışmanın yolunu açmıştır.

İbn Haldun'un bu son şakirdi, İmparatorluğun tarihini adeta müesseselerin tarihinde mütalaa eder düşüncesini uyandıracak kadar derin bir perspektifle cemiyetimizi garplılaşmağa götüren hadiselerin üzerinde durur.[53]

Son yıllarda garip bir mahluk türedi Türkiye'mizde. Tek sahife tarih okumadan milletin mazisini keşf, hâlini tasvir, istikbalini tanzim eden bir allâme türü... Hafızamızı kaybettik. Hafızamızı, yani şuurumuzu...

Sabah gazetesinin *Cevdet Tarihi*ni eski harfleri bilmeyen bir neslin tetebbûuna sunması bizi çok sevindirdi. Gerçekten de vâkıfane şerhler ve zengin bir lugatçe ile aydınlatılmış bir *Tarih-i Cevdet*, millî kütüphanemiz için baha biçilmez bir kazanç olurdu. Böyle bir teşebbüsün tek tehlikesi vardı: Cevdet'i tercümeye kalkışmak. Zira, arzettik: *Belâğat-i Osmaniye* yazarı rastgele bir tarihçi değildir. Namık Kemal gibi bir üslûp üstadıdır. Biz o büyük sanatçılardan yalnız "vak'a-i tarihiye"yi

---

52 İsmail Habib, *Edebî Yeniliğimiz*, İkinci Kısım (2. cilt), s. 28, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932

53 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1956

değil, dilimizi de öğrenmek zorundayız. Bir düşünceyi ifade edecek çeşitli kelimeler arasında yalnız bir tanesi doğru, yalnız bir tanesi güzel, yalnız bir tanesi yerindedir. *Üslûp* demek, bu kelimeyi keşfetmek demektir. Büyük müelliflerin imtiyazıdır bu keşif, imtiyazı ve "sıfat-ı kâşife"si.

Cevdet Paşa'yı tercüme edilmiş görünce büyük bir hayal kırıklığına uğradık. Hele tercümenin "mübalâtsız bir heveskâr"a havale edilmiş olması çok üzdü bizi. Süleymaniye tahrip edilmiş, enkazından sefil bir gecekondu kurulmuş. Bir gazete böyle bir cinayetin mesuliyetini nasıl yüklenebilir? Faciayı teşhire geçiyoruz:

"Besmele"yle başlayan ve dua ile biten ilk üçbuçuk sahifenin yalnız Arapça kısımlarını anlayabildik. Bizimle beraber başkalarını da tahammül edilmez bir işkenceye tabi tutmamak için tenkid'e 'Mehazlar' bölümünden başlıyoruz.

[1] Aslı:

> Bin tarihlerine kadar *şehnameci* ve ba'dehu *vak'anüvis* unvaniyle her asırda ashab-ı maarifden biri zabt-ı vekayie me'mur buyurulagelmiş olmasıyle vekayi-i Devlet-i Aliyye bu asırlara dek müselsel ve muttasıl olarak mazbut-u sahayif-i eyyam ve mahfuz-u ezhan-ı enam olup kalmıştır.

Sabah Tercümesi'ne aktarılmışı:

> Bin tarihlerine kadar *şehnameci* ve sonra *vak'anüvis* adıyle her yüzyılda eshab-ı maarifden biri vak'aları zabta memur buyurulagelmiş olduğundan Devlet-i Aliye vak'aları bu yüzyıllara kadar birbirilerine bağlı ve devamlı olarak günlük tutulan sahifelerde unutulup kalmıştır.

Doğrusu:

> Her devirde ashab-ı maarifden biri vak'aları zaptetmeğe memur buyurulagelmiş olmasıyla Devlet-i Aliye vekayii, zamanımıza kadar arka arkaya ve aralıksız olarak sahayif-i eyyam'a kayıt edilmiş ve halk zihninde hıfz edilmiştir.

'Yüzyıl' değil, 'asır', yani: 'devir', 'çağ'. "Bu yüzyıllara kadar" değil, "zamanımıza kadar". "Günlük tutulan sahifelerde" değil, "günlerin sahifelerinde zaptedilmiş", yani: "günü gününe kaydedilmiş"; *mahfuz-u ezhan-ı enam*; "unutulup kalmış" değil, "insanların zihninde saklanmış"tır.

[2] Bir sonraki cümle.

Aslı:

> (Koçi Bey Risalesi) Göriceli Koçi Bey nam zat-ı maarif-simatın Sultan Murad-ı Rabia takdim eylemiş olduğu layihaları câmi bir risaledir.

Aktarılmışı:

> (Koçi Bey Risalesi) Göreceli Koçi Beyin maarif isteyen Dördüncü Murad'a sunduğu layihaları içinde toplayan bir risaledir.

Doğrusu:

> (Koçi Bey Risalesi) Göreceli Koçi Bey ismindeki münevver (maarif-simat) zatın IV. Sultan Murad'a takdim eylemiş olduğu layihaları toplayan bir risaledir.

(Uyuyarak mı yazıyorsunuz a sultanım? Biraz dikkat buyursanıza! *Maarif-simat* olan IV. Murad mıdır? Koçi Bey mi? "Maarif isteyen" ne demektir?

Eskiden çok sık kullanılan bu kelime (maarif), 'marifet'in cem'i. *Marifet*, "bilgi, ilim ustalık", *maarif-simat* "bilgili, aydın, hakîm" diye çevrilebilirdi.

[3] Aslı:

> Şanizade askerin perişanlığı esbabını beyan...

Aktarılmışı:

> Şanizade askerin sebeplerini anlatma yolunda.

Doğrusu:

Şanizade askerin perişanlığı sebeplerini.

'Kitabiyat' faslı bu kadar. 'Mukaddeme'ye geçelim:

[4] Aslı:

*Tarih-i Cevdet*in mebdei olan bin-ikiyüz-seksen-sekiz sene-i hicriyesi Devlet-i aliyyece bir hadd-ı fasıl gibi olup andan sonra vukuatın rengi tagayyur etmiştir. Bu asrın vukuatı ise âsar-ı sabıkanın ihzar ve tehiye ettiği ilel ve esbab-ı müteselsilenin netayic ve müsebbibatı idüğünden yazılacak vekayi-i tarihiye ne makule esbabın âsarı idügü bilinmek lazım gelür.

Aktarılmışı:

*Cevdet Tarihi*nin başlangıcı olan bin-ikiyüz-seksen-sekiz hicri senesi Devlet-i aliyyece kesinti yeri gibi olup ondan sonra olayların rengi değişmiştir. Bir yüzyılın olayları ise eski yüzyılların öne alınan ve boş bırakılan sebepler, birbirini kovalayan neticeler ve sebeplerin dayanağı olacağından, yazılacak tarih olaylarının ne türlü sebeplerin eserleri olduğunu bilmek lazımdır.

Doğrusu:

*Cevdet Tarihi*nin başlangıcı olan bin-ikiyüz-seksen-sekiz hicri yılı Osmanlı tarihinde bir nevi sınır gibi olup, ondan sonra vukuatın rengi değişmiştir. Bir asrın vukuatı ise geçen asırların geliştirdiği ve hazırladığı zincirleme illet (saik) ve neticeleri ve eserleri olduğundan yazılacak tarihi vakaların ne türlü sebeplerin eserleri olduğunu bilmek lazım gelir.

a) *Tarih-i Cevdet*in mebdei binikiyüzseksensekiz [1288] değil, binyüzseksensekizdir [1188]. Bir zuhul eseri olduğunu çevirenin bilmesi gerekti.

b) "Devlet-i aliyyece kesinti yeri gibi olup" ne demek? *Hadd*, "sınır, uç"; *hadd-i fasıl*, "iki bölgeyi veya alanı birbirin-

den ayıran sınır". Yazar, "1188 senesi Osmanlı tarihinde bir nevi sınır (dönüm noktası)dır" diyor.

> Bir yüzyılın olayları ise eski yüzyılların öne alınan ve boş bırakılan sebepler, birbirini kovalayan neticeler...

Bu yaveleri nerden çıkarıyorsunuz bay 'çevirmen'?

Birinci bölüme geçelim.

[5] İlk cümle.

Aslı:

> İlm-i tarih efrad-ı nasa vekayi ve measir-i maziye ve vükelâ ve havassa hafaya ve serair-i mukteziyeye muttali idüp nef'i amme-i âleme aid ve raci olduğundan amme-i eşhas mütalaasına mecbul ve beyne'l-havas makbul ve mergub bir fenn-i kesir-ül menafidir.

Aktarılmışı:

> Tarih ilmi, herkese, vükelâ ve devlet adamlarına geçmişteki gizli ve saklı olayları öğretip duyurmak ve bütün dünyaya ait menfaatlere dönük olarak, halkın okuyup değerlendireceği ve yönetici devlet adamlarınca da el üstünde tutulan menfaatleri çok, bir fendir.

Doğrusu:

> Tarih ilmi halka (efrad-ı nâsa) mazinin vakalarını ve eserlerini; devlet adamlarıyla münevverlere bilinmesi gereken sırların içyüzünü öğreten bir ilimdir. Faydası bütün insanlara ait olduğundan tarihten halk da hoşlanır, seçkinler de...

Anlatmağa çalıştığımız şu: Türkçe'den Türkçe'ye tercüme yapılamaz! Yukarıdaki cümleyi ele alalım.

> İlm-i tarih efrad-ı nâsa vekayı ve measir-i maziyeye...

Bugünkü dilde *efrad-ı nâs*ın karşılığı yoktur. *Efrad-ı nâs* 'halk' değildir. *Halk* mütecanis bir bütündür. *Vekayi*in Türkçesi 'vekayi'dir. Hem *hadisatı*, hem *vukuatı*, hem *vekayi*i 'olay'la karşılamak tercüme değil, ihanettir.

Measir ile *eser* aynı şey mi? *Vükelâ* ve *havas* 'vükelâ' ve 'havas'tır. *Efrad-ı nâs*ın zıddıdır.

Cevdet Paşa cemiyeti ikiye ayırıyor:

1) Efrad-ı nâs

2) Vükelâ ve havas

Efrad-ı nâs: Geniş kalabalık. *Vükelâ ve havas*: Güzideler, seçkinler (*élite*). Fakat o devrin güzideleriyle zamanımızın seçkinleri birbirinden farklı. *Vükelâ ve havas*, "mutlu azınlık" değil, 'bürokrasi' değil, 'intelijansiya' değil, belki bunların hepsi.

*Efrad-ı nas*ın tarihten beklediği: 'vekayi-i maziye'dir; yani tarih onun için bir hikâyeler silsilesidir. Vükelâ ve havas çobandır. Mesuliyet yüklenmiştir. Tarihten içtimaî sırların çözülmesini bekler. Yani tarih herkese hitab eden bir ilim, ama her idrake seslenişi başka başka.

*Hafaya*nın Türkçesi "gizli şeyler", *serair*in Türkçesi "gizli şeyler". Ama *hafaya* başka, *serair* başka, *sır* başka.

Hafi olmaya ki..., "malum ola ki..." mânâsındadır: "Sır olmaya ki..." denilmez. *Muhtefi*: 'saklı'.

"Mahfice başlayan giderek bi-riya içer" mısraındaki *mahfice*, belki 'gizlice' diye çevrilebilir. *Hafi*nin zıddı 'celi': aşikâr, ayan.

Amme-i âlem: herkes, bütün dünya. *Amme-i eşhas*: halk, eşhasın bütünü.

Devam edelim.

[6] Aslı:

> Zira insan medeniyyü't-tab olup ya'ni behaim gibi münferiden yaşamayup mahal-be-mahal akd-i cem'iyyet ederek yekdiğere muavenet etmeğe muhtaç olurlar.

Aktarılmışı:

> Zira insan uygar yaşamayı ve hayat seviyesini yüksek tutmayı bilen, yalnız başına yaşamayıp, toplulukla ilgilenen ve yer yer bir araya gelerek cemiyet kurmağa ve birbirlerine yardım etmeğe muhtaçdırlar.

Görülüyor ki "zira insan uygar yaşamayı ve hayat seviyesini yüksek tutmayı bilen", mütercimin hezeyanıdır. Cevdet Paşa da Aristo ve İbn Haldun gibi insanın doğuştan *medenî*, yani *içtimaî* olduğunu kabul ediyor.

"Hayat seviyesini yüksek tutmak" ne demek?

"Toplulukla ilgilenen" ne demek?

"İnsan... muhtaçdırlar" ne biçim Türkçe?

[7] Aslı:

> Ve cemiyet-i beşeriyyenin derecat-ı mütefavitesi olup edna derecesi hayme-nişin olan kabailin cemiyetidir ki...

Aktarılmışı:

> Bu insan cemiyetlerinin, derece derece yükselmiş ve geri kalmışları hatta çadırda yaşayan kabileler vardır.

Doğrusu:

> Bu insan topluluklarının birbirinden farklı dereceleri olup en aşağı derecesi çadırda oturan kabile topluluğudur.

Okuyucudan özür dileyerek devam edelim:

[8] Aslı:

> Hevayic-i zaruriye-i beşeriyeti tedarik ile şecere-i hayatın semeresi olan tenasül maksadına vüsul bulurlar.

Aktarılmışı:

> Bunlar günlük yiyecek, giyecek ve yakacakları bulurlar.

Doğrusu:

> Bu topluluklar yaşamak için zaruri olan eşyayı tedarik ile nesillerini devam ettirirler.

Tekrar ediyoruz. Namık Kemal tercüme edilemez! Cevdet Paşa tercüme edilemez!

Belâğattaki iktidarını dosta düşmana kabul ettiren bir nesir üstadını musikîsiz, donuk, köksüz bir ifadeyle konuşturmak ne büyük hadnâşinaslık! Hele Paşa'yı zaman zaman Ataç tilcikleri ile miyavlatmak, utanmazlığın ta kendisi.

Sabah gazetesinden temennimiz, "emanetleri ehline tevdî" etmesidir.

Kaynak: CM, "Yeni Bir Kurban: Cevdet Paşa", *Hisar*, XIII/112, sh. 6-9, Nisan 1973; "Yeni Bir Kurban Daha: Cevdet Paşa", *Umrandan Uygarlığa*, s. 240-247, İstanbul, 1974

Cemil Meriç Kaynakçası

Burada, Cemil Meriç'in kitaplarının sadece tarafımızdan tedkik edilen baskılarına işaret olunmuş ve zaten metin içerisinde zikredildiğinden ötürü yazarın atıf yapılan makale, günlük kayıtları, ders notları, mektup, sohbet, söyleşi ve konuşmalarının tek tek künyelerinin verilmesine ayrıca lüzum görülmeyip sadece yer aldıkları kitap, gazete ve dergi adları yayım sırasına göre zikredilmiştir.

I. Kitaplar

A. Telif

1. *Hind Edebiyatı*, İstanbul 1964; *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 1976, 1979, 1994
2. *Saint-Simon: İlk Sosyalist, İlk Sosyolog*, İstanbul 1967, 1995
3. *Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon (1809-1865)*, İstanbul, 1969 (ayrı basım)
4. *İdeoloji*, İstanbul, 1970 (ayrı basım)
5. *Bu Ülke*, İstanbul, 1974, 1975, 1977, 1979, 1985, 2004
6. *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, 1974, 1977, 1979, 2005
7. *Mağaradakiler*, İstanbul, 1978, 1980, 2005
8. *Kırk Ambar*, İstanbul, 1980, 2004-2006
9. *Bir Facianın Hikâyesi*, Ankara, 1981
10. *Işık Doğu'dan Gelir*, İstanbul, 1984
11. *Kültürden İrfana*, İstanbul, 1986

B. Tercüme

1. Honoré de Balzac, *Altın Gözlü Kız*, İstanbul, 1943
2. Honoré de Balzac, *Onüçler'in Romanı: Ferragus*, İstanbul, 1945
3. Honoré de Balzac, *Otuzundaki Kadın*, İstanbul, 1945
4. Honoré de Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, İstanbul, 1946, 1973
5. Victor Hugo, *Hernani*, İstanbul, 1956, 1966
6. Victor Hugo, *Marion de Lorme*, İstanbul, 1966 (M.S. Kılıççı ile ortaklaşa)
7. Antoin Meillet-Michel Lejeun, *Dillerin Yapısı ve Gelişmesi*, İstanbul,1967 (B. Vardar ile ortaklaşa)

8. Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1980 [L. Çataloğlu ile ortaklaşa]
9. Thornton Wilder, *Köprüden Düşenler*, İstanbul, 1981 (L. Çataloğlu ile ortaklaşa)
10. Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, İstanbul, 1983

C. Günlükler, Ders Notları, Sohbet, Söyleşi ve Konuşmalar

1. *Jurnal I-II*, (haz. Mahmut Ali Meriç), İstanbul, 1998 (1. bas. 1992-93)
2. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, (haz. Ümit Meriç), İstanbul, 1993
3. *Cemil Meriç ile Sohbetler*, (haz. Halil Açıkgöz), İstanbul, 1993, 2005
4. *Cemil Meriç ile Söyleşiler*, (haz. Mehmet Tekin), İstanbul, 2003
5. *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç ile Konuşmalar*, (haz. M. Armağan-S. Coşkun), İstanbul 2004
6. *Cemil Meriç*, (haz. Murat Yılmaz), Ankara, 2006

II. Dergi ve Gazeteler

1940

1. *İnsan* (1941)
2. *Yeni Edebiyat* (1941)
3. *Yeni Yol* (1942)
4. *Ayın Bibliyoğrafyası* (1942)
5. *Yurt ve Dünya* (1944)
6. *Yücel* (1944-1946)
7. *Tan* (1944)
8. *Tasvir* (1945)
9. *Gün*, (1945)
10. *Amaç* (1946)
11. *Yeni Sabah* (1946)
12. *Yedigün* (1947)
13. *Yirminci Asır* (1947-1948)

1950

14. *Yirminci Asır* (1953)

1960

15. *Sosyoloji*, (1964-1968)
16. *Yapraklar* (1964-1965)
17. *Dönem* (1965)

18. *Çağrı* (1965-1966)
19. *Yeni İnsan* (1967-1970)
20. *Hisar* (1967-1980)
21. *İş ve Düşünce* (1968)

1970

22. *Katkı* (Eylül 1970-Ocak 1971)
23. *Türk Edebiyatı* (1972-1984, 1987, 1993)
24. *Hareket* (1972-1979)
25. *Ortadoğu* (1974)
26. *Tercüman* (1974)
27. *Yeni Sanat* (1974)
28. *Millî Gençlik* (1975)
29. *Kubbealtı Akademi* (1975-1979)
30. *Töre* (1976)
31. *Sebil* (1976-1977)
32. *Büyük Gazete* (1976)
33. *Pınar* (1977-1979)
34. *Köprü* (1977-1979)
35. *Yeni Asya* (1977)
36. *Divan* (1978)
37. *Devlet* (1978)
38. *Büyük Doğu* (1978)
39. *Nesin Vakfı Yıllığı* (1978)
40. *Gerçek* (1978-1979)
41. *Son Havadis* (1979)
42. *Meşale* (1979)
43. *Birikim* (1979)

1980

44. *Milli Eğitim ve Kültür* (1980-1983)
45. *Millî Kültür* (1980)
46. *Yeni Devir* (1981-1983)
47. *Yazko Edebiyat* (1982)
48. *Mavera* (1982)
49. *Hamle* (1983)
50. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (1983)
51. *Doğuş Edebiyat* (1983-1984)
52. *Tarih ve Toplum* (1984, 1987, 1994)
53. *Hürriyet-Gösteri* (1985, 1989)

54. *Boğaziçi* (1985)
55. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (1985)
56. *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı* (1986)
57. *Yeni Nesil* (1987)

1990-2000

58. *Türk Edebiyatı* (1993)
59. *Yeni Şafak* (1997, 2006)
60. *Cogito* (2002)

Ömrü boyunca harbi değil, muharebeyi kazanmayı hedeflemiş bendenizin harbin kaybedilmesinden ötürü hissesine düşen ızdırabın, yârinin içine atıldığı o büyükçe ateş ormanını söndürebilmek için ağzıyla su taşıyan küçük serçenin ızdırabından daha az olmadığı itirafını, bir buruk vedâ yazısının sonuna iliştirilmesi gereken ve ne yazık ki bir türlü dinmek bilmeyen mevsimsiz yağmurlar yüzünden mürekkebi akmış bir pusula hâlinde, dîvanesi olduğum o metruk yolun kenarcağızına, önleyemediğim bir hüzün ve sarartmayı beceremediğim bir utanç içinde terkediyorum.

Hüve'l-Bakî

kapı

kapı no: 231
araştırma-inceleme: 52